
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого

**НАРИСИ З ЛІНГВІСТИЧНОГО
АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ:
ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Монографія

За загальною редакцією
доцента І. П. Липко

Харків
«БУРУН і К»
2014

УДК
ББК
Н

*Рекомендовано до друку Вченою радою Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 24. 01. 2014 року)*

Рецензенти:

Долгополова Л. А. — доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету.

Білоус О. М. — кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри
перекладу та загального мовознавства, декан факультету іноземних
мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені
Володимира Винниченка.

**Колектив авторів: Зайцева М. О. (передмова, розділ 1); Артеменко Т. М.,
Липко І. П. (розділ 2, післямова), Міщенко В. Я. (розділ 3).**

За загальною редакцією кандидата філологічних наук, доцента, завідувача
кафедри іноземних мов № 2 Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого – Липко І. П.

**Н Нариси з лінгвістичного аналізу дискурсу:
до проблеми типології та характеристики.**
Монографія — Харків: «БУРУН і К», 2014. — 204 с.

ISBN 978–966–8391–XX–X

В монографії розглянуто закономірності функціонування мовних одиниць
та їх взаємодії в процесі комунікації на прикладі полемічного та особистісно-
орієнтованого дискурсів. Робота виконана в річищі сучасних комунікативно-
функціональних досліджень, спрямованих на вивчення мовлення як динамічного
процесу з урахуванням комплексного аналізу мовленнєвої діяльності людини.

Для філологів, викладачів, аспірантів, студентів гуманітарних спеціальностей
та усіх, хто цікавиться лінгвістичною тематикою.

УДК 639.1+623.442.6
ББК 47.1

ISBN 978–966–8391–XX–X

© Колектив авторів
© Фірма «БУРУН і К», 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1 АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ. ПОЛЕМІКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ДИСКУРСУ	11
1.1. Поняття дискурсу в сучасній лінгвістиці	11
1.1.1. Типологічні особливості полемічного дискурсу	14
1.2. Концепції структури тексту в аспекті дослідження полемічного дискурсу	21
1.2.1. Фактори, що визначають внутрішню й зовнішню структуру тексту	32
1.3. Уплив ілюкутивних цілей на зовнішню структуру тексту полемічної статті	38
1.4. Види аргументів у полемічному дискурсі	39
1.5. Способи подання аргументації в полеміці	42
1.6. Стратегія конфлікту в полеміці	43
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2 ПРОСПЕКТИВНА ТА РЕТРОСПЕКТИВНА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНІЦІАЛЬНОГО КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНОГО МІКРОДІАЛОГУ	47
2.1. Комунікативно-прагматична теорія та ініціальний констативно-констативний мікродіалог	47
2.2. Типи констативів-зачинів у складі ініціального констативно-констативного мікродіалогу	53
2.3. Констативи-зачини з прагматичною настановою на низький ступінь впливу	53
2.4. Констативи-зачини з прагматичною настановою на високий ступінь впливу	55

2.4.1. Засоби інтенсифікації констативів	56
2.4.2. Констативи з перлокутивною метою переконання в істинності повідомлення	59
2.4.3. Констативи з перлокутивною метою переконання в необхідності виконання певних дій.....	64
2.4.4. Констативи з перлокутивною метою впливу на почуття та емоції адресата.....	66
2.4.5. Констативи з перлокутивною метою впливу на морально-етичні настанови адресата.....	68
2.4.6. Констативи з перлокутивною метою спонукання до обміну думками.....	72
2.5. Типи констативів-відповідей у складі констативно-констативного мікродіалогу	76
2.5.1. Тактика прямої кореляції	78
2.5.2. Тактика конкретизації	80
2.5.3. Тактика узагальнення.....	82
2.5.4. Тактика пояснення (асоціативно-спрямовані стратегії).....	83
2.5.5. Тактика протиставлення.....	86
2.5.6. Тактика пояснення (дисоціативно-спрямовані стратегії)	89
2.5.7. Тактика зміщеної відповіді.....	91
Висновки до розділу 2	92

РОЗДІЛ 3 КОМПЛІМЕНТАРНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЯК ОДИНИЦЯ ОСОБИСТІСНО- ОРІЄНТОВАНОГО ДИСКУРСУ

3.1. Основні напрямки в сучасних дослідженнях компліменту в англійській мові.....	95
3.2. Теорія мовленнєвих актів і теорія мовленнєвої діяльності як теоретико-методологічна база аналізу компліменту в англійській мові.....	100
3.3. Понятійний апарат дослідження компліменту в англійській мові.....	103
3.3.1. Поняття мовленнєвої поведінки.....	103
3.3.2. Поняття цілі та дії.....	105
3.3.2.1. Комунікативні (мовленнєві / немовленнєві) цілі ...	105
3.3.2.2. Іллокутивний акт.....	112
3.3.2.3. Перлокутивний акт.....	114
3.3.2.4. Соціальна дія.....	116

3.3.2.5. Моделі поведінки. Етикетні та інструментальні соціальні дії.....	117
3.3.3. Поняття ввічливості.....	120
3.4. Комплімент як іллокутивний акт	122
3.4.1. Іллокутивні цілі компліменту. Семантичний аналіз англійського слова «compliment».....	123
3.4.2. Мовні засоби вираження іллокуції компліменту	127
3.4.2.1. Прямі ІАК.....	127
3.4.2.2. Непрямі ІАК.....	129
3.4.2.3. Співвідношення об'єкту позитивної оцінки й об'єкту вираженого інтенціонального стану.....	134
3.4.3. Місце ІА компліменту в системі ІА.....	135
3.4.3.1. Комплімент як представник класу експресивів у класифікації Серля.....	135
3.4.3.2. Відмінності компліменту від схожих з ним іллокутивних актів.....	136
3.4.4. Проблема щирості компліменту.....	139
3.5. Комплімент як перлокутивний акт	144
3.6. Комплімент як соціальна дія	149
3.6.1. Етикетні компліменти.....	150
3.6.2. Інструментальні компліменти.....	154
3.6.3. Компліменти проміжних типів.....	158
3.6.4. «Саркастичні компліменти» (Left-Handed Compliments).....	160
Висновки до розділу 3	160

ПІСЛЯМОВА

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

200

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВІС	виражений інтенційний стан
ІА	іллокутивний акт
ІАК	іллокутивний акт компліменту
ІС	інтенційний стан
КВ	компліментарне висловлювання
КСД	комплімент-соціальна дія
КФН	коефіцієнт нещирості
ККМД	констативно-констативний мікродіалог
Кп	мовленнєвий крок, що складається з <i>n</i> мовленнєвих актів
МА	мовленнєвий акт
МП	мовленнєва поведінка
ПА	перлокутивний акт
ПО	позитивна оцінка
ТМА	теорія мовленнєвих актів
ТМД	теорія мовленнєвої діяльності
X	мовленнєвий хід, що складається з одного мовленнєвого акту
Xn	мовленнєвий хід, що складається з <i>n</i> мовленнєвих актів

ПЕРЕДМОВА

Однією з основних тенденцій лінгвістичних досліджень на сучасному етапі є вивчення закономірностей функціонування мовних одиниць та їх взаємодія в процесі комунікації. У сучасному мовознавстві відбувається процес висування на передній план третьої дослідницької парадигми — антропоцентричної (комунікативна, функціональна, комунікативно-прагматична або просто прагматична), яка спирається на принцип діяльності й проголошує пріоритет факторів, що забезпечують успішне використання мови суб'єктом комунікативної діяльності для досягнення своїх цілей.

Цій парадигмі лінгвістика зобов'язана затвердженням фактора людини як суб'єкта діяльності в самому широкому сенсі, діяльності спілкування, комунікативної та мовленнєвої діяльності, тіснішим включенням до кола людинознавчих наук, тобто в центрі уваги знаходиться людина, конкретна мовна особистість із її комунікативними намірами. Мова розглядається як інструмент, який використовується людиною в процесі її діяльності для впливу на співрозмовника. І якщо в традиційних лінгвістичних дисциплінах категорійно-понятійний апарат є відносно усталеним, то в нових галузях, що отримали поширення протягом останніх десятиліть (лінгвометодологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, прикладне мовознавство, теорія мовленнєвого впливу, політична лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, міжкультурна комунікація, дискурсологія, лінгвопрагматика), наразі ще немає ані точно визначених меж дослідження, ані загальноприйнятого термінологічного апарату [229].

До числа питань, якими займається прагматика, відносять проблеми, що пов'язані з суб'єктом мовлення (мовцем), адресатом, стратегією і тактикою мовленнєвої поведінки, також досліджуються форми мовного спілкування, відносини між комунікантами.

Комунікативний підхід до вивчення мови зумовив необхідність уведення в наукові парадигми нових понять, що стало однією з причин виникнення терміна «дискурс». Як зазначає Ю. С. Степанов, «дискурс — це нова риса в образі Мови, якою вона постала перед нами наприкінці ХХ століття» [167, с. 71]. Складність і багатогранність зазначеного

явища така, що наразі не існує повного й точного визначення дискурсу та класифікації типів дискурсів. Різні тлумачення дискурсу тягнуть за собою відповідні його типології.

З точки зору прагматичної орієнтованості вивчаються багато видів дискурсів, наприклад, дискурс реклами [191; 192], дискурс сфери політики [142; 143; 93], дискурс аргументації [21; 129], дискурс конфлікту [55; 61; 183; 184]. Проте майже відсутні спеціальні лінгвістичні дослідження дискурсу полеміки як одного з прагматично спрямованих видів дискурсу. Слід зазначити, що вивчення саме названого виду дискурсу є важливим і для власне лінгвістичних досліджень, і для вирішення безлічі проблем суміжних наук. Для мовознавства виявлення специфічних характеристик полемічного дискурсу може сприяти розробці типології дискурсів, дослідженням у галузі проблеми зв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних елементів комунікації, побудови моделей мовної комунікації в різних ситуаціях.

Крім полемічного дискурсу в цьому дослідженні розглядається персональний (особистісно-орієнтований) дискурс [113, с. 5], представлений діалогом. Діалог є не тільки формою мовлення, а й різновидом людської поведінки [314]. Інтерес до вивчення діалогічної мови, яка є основним джерелом нашого знання про функціонування мови в мовленні, обумовлено як об'єктивною природністю діалогу, в якому яскраво проявляється комунікативна сутність мови, так і розробкою адекватної лінгвістичної теорії, яка відкрила можливість багатоаспектного аналізу цього явища. Дослідження діалогічної мови в сучасній лінгвістиці спрямовано на вирішення актуальних проблем, які пов'язані зі з'ясуванням особливостей мовленнєвої діяльності людини в різних ситуаціях із урахуванням суб'єктивних потреб, мотивів і цілей комунікантів. Дослідження мови як комунікативного процесу спрямовано на встановлення закономірностей розгортання діалогу, тематичної організації спілкування, умов успішної комунікації [125, с.173]. Такий підхід до діалогу припускає вивчення змістовних і композиційних сторін конкретних мовленнєвих актів, вивчення інтенціональної структури діалогу, яка визначає стратегії й тактики мовців, аналіз прагматичних параметрів зв'язності діалогічного тексту [70; 289; 143; 55; 197 та ін.].

Найдоцільнішим є багатоаспектне дослідження діалогічних конструкцій із урахуванням їх комунікативних функцій і прагматичної спрямованості, оскільки в сучасній лінгвістиці вивчення діалогічної мови здійснюється з різних позицій, які враховують як структурно-семантичний, так і прагматичний аспекти [127; 66; 15; 242]. Діалог слід вивчати через розгляд поєднань діалогічних реплік, які об'єднані однією

комунікативною задачею. Плідність вивчення взаємодії реплік у діалозі визначається багатьма авторами [76; 287; 59] й обумовлена тим, що окремий граматичний, семантичний або прагматичний аналіз висловлювань не показав би того, як їх використовують учасники розмови [405; с. 83].

Мінімальною одиницею діалогічного мовлення є мікродіалог, в основі якого — взаємодія реплік, взаємозв'язок граматичних явищ і прагматичний зв'язок висловлювань. Мікродіалог демонструє динамічний і стратегічний характер комунікації, способи узгодження.

Далі розробляється модель одиниці дискурсу на рівні окремої мовленнєвої дії в межах діяльнісного підходу, який передбачає розгляд мовленнєвих явищ крізь призму діади «мета — засіб». Для аналізу були обрані компліментарні висловлювання представників британської та американської культур. Інтерес мовознавців до дослідження компліменту зумовлений тією обставиною, що він є невід'ємним елементом повсякденного міжособистісного спілкування британців та американців, що фігурує в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Незважаючи на те, що вивченню компліменту була присвячена низка праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців [61; 93; 200; 204; 218; 229; 258], багато проблем не було вирішено. Недостатньо розробленою є царина мікропрагматики компліментарних висловлювань [186; 188; 257], що включає таку важливу складову позамовного контексту як когнітивна, психічна детермінанта мовленнєвої поведінки, фактори особистісного порядку, до яких належать потреби, мотиви, цілі, емоції комунікантів.

Теоретичним підґрунтям запропонованої моделі слугує положення про те, що окреме висловлювання є засобом реалізації мовленнєвої дії, яка спрямована на досягнення якісно різних мовленнєвих і немовленнєвих цілей. Отже, мовленнєва дія представляє собою складну єдність іллокутивного акту, перлокутивного акту й соціальної дії. При цьому акцентується підпорядкованість мовленнєвих (іллокутивних) цілей немовленнєвим (перлокутивним і соціальним) цілям. Залучення поняття «соціальної дії», що співвідноситься зі сферою організації та координації взаємодії комунікантів, притягнення категорії ввічливості, а також запозичення з психології поняття «моделі поведінки» дає можливість розробити класифікацію компліментів-соціальних дій, тобто виділити основні класи й типи компліментів, підпорядкованих різним соціальним цілям.

Необхідні передумови для проведення дослідження щодо заявленої теми в науці створені, наприклад, в понятійний апарат прагматичної

парадигми введено поняття дискурсу, виявлено його структуру, створені методики його вивчення.

Важливість лінгвістичних питань, яким присвячена монографія, для розвитку мовознавства, їх відповідність напрямкам сучасних досліджень, недостатня вивченість свідчать про **актуальність** обраної теми, а наявність необхідних для аналізу передумов — про реальність проведення такого дослідження.

Мета й завдання цієї роботи були сформульовані з урахуванням ступеня вивченості проблеми й питань, які не знайшли вичерпного висвітлення в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Отже, **мета** цього дослідження — виявлення специфіки дискурсу полеміки, дослідження прагматичних і семантичних аспектів ініціального констативно-констативного мікродіалогу, вивчення компліменту на рівні окремої мовленнєвої дії в межах діяльнісного підходу. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. Окреслити специфічні риси дискурсу полеміки.
2. Визначити мікро- та макроструктуру полемічного дискурсу.
3. Окреслити прагматичні та семантичні аспекти реплік ініціального констативно-констативного мікродіалогу.
4. Виявити основні типи констативів залежно від комунікативної інтенції мовців та очікуваного перлокутивного ефекту.
5. Обґрунтувати структурно-семантичні й прагматичні особливості компліменту як одиниці мовленнєвої поведінки британців й американців.

У дослідженні використано широкий спектр матеріалів. Передусім це художні твори сучасних (друга половина ХХ століття) британських й американських авторів, що містять висловлювання з іллокутивною силою компліменту та зазначений тип мікродіалогу. Звернення до художньої літератури зумовлено характером дослідження, яке вимагає проникнення у внутрішній світ емоцій, інтенцій, цілей, мотивів, що детермінують поведінку мовця. Ми поділяємо точку зору деяких дослідників про те, що «літературний діалог, який досить добре відображує дійсні ситуації комунікації та досить правдиво відтворює процес мовленнєво-дієвого і мовленнєво-розумового спілкування уявляється найбільш апроксимованим аналогом об'єкта вивчення й сприйняття живої розмовної мови» [84, с. 108].

РОЗДІЛ 1 АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ. ПОЛЕМІКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ДИСКУРСУ

1.1. ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Друга половина ХХ століття стає переломною для лінгвістики в цілому. Насамперед це обумовлено розвитком засобів масової інформації. Ще однією причиною, специфічною для вітчизняної лінгвістики, стала демократизація суспільства, що також відтворилося в мовних процесах: велика кількість англомовних запозичень, сленгових виразів, метафор і таке інше [10, с. 120].

У сучасному суспільстві відбувається боротьба за інформаційний простір, який організовано таким чином, щоб досягти максимального перлокутивного ефекту. Такий ефект повинен бути заздалегідь передбачений, тобто прагматична сторона виступає генератором інших видів інформації, все це призводить до зміни традиційних пріоритетів у лінгвістичних дослідженнях. Теоретична семантика, що вивчає мову як набір абстрактних знаків, не може дати відповіді на поставлені суспільством питання: чому різні автори, відправники інформації, по-різному, з точки зору підбору мовних засобів і способів їх подачі, оформлюють своє повідомлення, чому одні висловлювання переконливі, а інші — ні. Так, М. Фуко зазначав: «Дві людини одночасно можуть висловити свої думки щодо однакового явища, але, оскільки їх двоє, буде два різних акти висловлювання» [185, с. 102]. Отже, «динамізм соціальних процесів» [160] відтворився в мові, що зумовило виникнення нових лінгвістичних напрямів дослідження, зокрема прагматики.

Прагматика (від грец. *pragma* — справа, дія) — галузь досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні [100, 389]. Уперше термін «прагматика» був уведений наприкінці 30-х років Ч. Моррісом, який писав про те, що прагматика «... займається походженням, застосуванням і впливом знаків» [122, с. 130].

У річизі прагматичних досліджень велика увага приділялася процесу впливу знаків на реципієнта. Учені стали звертатися при характеристиці,

аналізі текстів до позатекстових реалій, екстралінгвістичних факторів, щоб пояснити механізми мовного впливу на одержувача інформації, що призвело до необхідності пошуку заміни або корегування терміна «текст». Таким чином, у прагматиці виникає термін «дискурс». Поняття дискурсу виникає в дослідженнях Е. Бенвеніста, який надав французькому слову «discourse» термінологічне значення, позначивши ним «... мова, яка присвоюється мовцем» [100, с. 137]. «Мову слід розуміти при цьому в самому широкому сенсі, як будь-яке висловлювання, що передбачає мовця й слухача, а також намір першого певним чином впливати на іншого» [22, с. 276–279]. Учений відмежовує об'єктивний план розповіді від суб'єктивного плану дискурсу. Про це висловлювався французький учений Ш. Баллі: «... Навіть абстрактні речі постають у промові крізь призму наших потреб та бажань у світлі суб'єктивного сприйняття» [13, с. 328]. У висловлюваннях обох лінгвістів звертається увага на те, що мова в першу чергу існує для спілкування мовців, для здійснення комунікативного процесу.

Більш віддалені витоки теорії дискурсу можна знайти в теорії мовленнєвих жанрів М. Бахтіна. Згідно з концепцією ученого, людська мова в типових ситуаціях представлена готовими формами мовленнєвих жанрів, які «організують нашу мову майже так само, як її організують граматичні форми» [19, с. 257]. М. Бахтін указує на те, що «різноманітність мовленнєвих жанрів неосянна, тому що є невичерпними можливості різноманітної людської діяльності» [19, с. 237]. Кожній сфері діяльності притаманні свої жанри. Крім цього, розвиток жанрів відбувається з точки зору їх ускладнення — від побутової репліки до літературного твору. Вибір того чи іншого типу дискурсу або мовного жанру залежить від інтенції мовця. М. Бахтін писав: «Мовна воля мовця здійснюється, насамперед, у виборі певного мовленнєвого жанру... І далі, мовний задум мовця з усією його індивідуальністю і суб'єктивністю застосовується і пристосовується до обраного жанру, складається та розвивається в певній жанровій формі» [19, с. 256–257].

У прагматиці також основною визначальною ознакою дискурсу вважається волевиявлення відправника інформації, його інтенція: «... дискурс, тобто мовленнєве висловлювання...» передбачає «... мовця (автора) й слухача (адресата), а також наявність у першого наміру вплинути на іншого за допомогою мовних засобів» [106, с. 33]. Крім того, М. М. Бахтін відзначає необхідність враховувати позамовний контекст дійсності, до якого включені ситуація, обстановка та передісторія [19, с. 252], що схоже з поняттям екстралінгвістичного фактора в прагматиці.

Дослідження дискурсу тривали, і на початку 70-х років «... сформувався науковий напрямок під назвою «лінгвістика тексту» [43], який об'єднав лінгвістичні досягнення з успіхами інших наук: інформатики, літературознавства, теорії комунікації і таке інше. Текст, дискурс опинилися в колі уваги лінгвістів, де відбувалося розмежування цих понять. Тексту відводилося першочергове значення, оскільки він виявився більш широким за сферою свого застосування. Як зазначає професор В. Г. Борботько, «... поняття текст застосовується не тільки для зв'язного мовного твору, але й для будь-якого письмового документа, в тому числі й з елементами графіки, який, на відміну від дискурсу, будується не тільки за законами мови, але й за іншими схемами, згідно з практичними потребами людини (анкета, список, реклама, перелік інструкцій тощо)» [28]. Н. Д. Арутюнова також закріплює пріоритет тексту. У статті дослідниці «Дискурс» в ЛЕС, 1990 знаходимо наступне визначення дискурсу — «... це мова, «занурена в життя» [100, с. 137], що унеможливорює застосування цього терміна, наприклад, до давніх текстів, оскільки «їх зв'язки... з живим життям не відновлюються безпосередньо» [100, с. 137]. Віддаючи данину повазі автору, дозволимо собі висловити деякі сумніви. Давні тексти, якими б давніми вони не були, не могли створюватися в ізоляції від життя й від читача. Вони теж були занурені в життя, в них так само, як і в сучасних текстах, представлені інтенції автора, його світосприйняття та оцінки. У даному випадку, очевидно, точніше говорити про відмінності дискурсів минулого, в умовах якого створювався й сприймався текст, й дискурсу сьогодення, в якому реципієнтом є наш сучасник. Зарубіжні вчені теж обґрунтовували пріоритетність тексту над дискурсом. Наприклад, Поль Рікер наголошує, що текст — це «об'єднані або структуровані форми дискурсу, зафіксовані в письмовій формі» [150, с. 3].

Розбіжності у поглядах учених на текст й дискурс призвели до віддалення лінгвістики тексту від аналізу дискурсу. Дискурс визнається як більш широке поняття, «складне комунікативне явище, що містить у собі також соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їхні характеристики), так і про процес виробництва й сприйняття» [50, 13]. Саме аналіз дискурсу покликаний відповісти на питання: «Чому було обрано такий чи інший мовний засіб?»; «Як це характеризує мовця?»; «Чого він досяг?». Дискурс є процесом застосування мовної системи, а текст — це кінцевий результат даного процесу, послідовність речень. Зокрема, емність поняття «дискурс» відзначають багато вчених [50; 120]. Визначення дискурсу, запропоноване Н. Н. Мироною, акумулює, на наш погляд, погляди на дискурс: «Дискурс — це

мовленнєвий потік, мова, що постійно рухається, що вибирає все різноманіття історичної епохи, індивідуальних і соціальних особливостей як комуніканта, так і комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування. У дискурсі відображається менталітет і культура як національна, загальна, так і індивідуальна, приватна» [120, с. 53].

Убачаємо, що термін «мовленнєвий потік» не є достатньо чітким. Уважаємо можливим і доцільним замінити цей термін описовою конструкцією «усне або письмове висловлювання, а також його фрагмент». Таке визначення дозволяє уточнити відношення між дискурсом та текстом. Отже, текст — це (згаданий вище) фрагмент, взятий без урахування комплексу екстралінгвістичних ознак ситуації, під час якої він створюється й сприймається.

Дискурсивний аналіз орієнтує на дослідження цілісної системи лінгвістичних і нелінгвістичних чинників: значення мовної одиниці, причина її вибору, успішність виконання відправником інформації свого наміру, особливості аудиторії, що сприймає інформацію (рівень освіченості, культурний рівень, приналежність до конкретної етнічної групи, яка має певний менталітет), оцінка супутнього фону та багато інших факторів на відміну від аналізу тексту, який не передбачає залучення таких позалінгвістичних факторів, фокусуючись, насамперед, на мовному змісті.

Існування такої безлічі точок зору на проблему визначення дискурсу безумовно призводить до виникнення значної кількості робіт, присвячених проблемі типології дискурсів. Розглянемо це питання.

1.1.1. Типологічні особливості полемічного дискурсу

Наразі як закордонні, так і вітчизняні вчені, виокремлюють різні типи дискурсів: дискурс влади, дискурс пострадянського суспільства, політичний дискурс, дискурс інакомислення, роблячи спробу класифікації існуючих типів. Така велика кількість типів дискурсів та, відповідно, їх класифікацій виникає, мабуть, через застосування вченими різних параметрів для визначення типів дискурсів.

Одним із таких параметрів є протиставлення діалогу монологу. Французький семіолог та літературознавець Ю. Кристева слідом за М. М. Бахтіним застосовує динамічний аналіз текстів і виділяє монологічний дискурс, який уключає в себе: «1) образотворчий спосіб опису і розповіді (епос); 2) історичний дискурс; 3) науковий дискурс. ... З іншого боку, це діалогічний дискурс, тобто дискурс 1) карнавалу; 2) ментіпєї; 3) роману (поліфонічного)» [86, с. 441]. За основу обирається здатність дискурсу звернутися до самого себе. У першому випадку ця

здатність пригнічується за допомогою заборони та цензури, тоді як у другому випадку «лист знаходиться в процесі читання іншого листа, тобто відбувається читання самого себе...» [86, с. 441–442]. Проте з цієї типології не можна визначити місце таких дискурсів, як рекламний, полемічний, політичний, які поєднують риси монологу і діалогу.

У статті «Про типологію мови» А. А. Холодович уперше в російському мовознавстві намагається створити універсальну типологію мови. Дослідник пропонує для ідентифікації мовленнєвого акту 5 ознак: засіб вираження (звук, письмовий знак, жест), комунікативність, орієнтованість (перехідність — бере участь одна сторона — або взаємність — беруть участь обидві сторони), квантифікативність (індивідуальний або масовий характер), контактність (дистантність) [187, с. 208]. Ґрунтуючись на цій класифікації, до мовних актів можна віднести і такі, які проходять без участі мови (мова жестів, наприклад).

Дещо неоднозначною є класифікація А. Р. Лурії, в якій виокремлено дві форми розгорнутого зовнішнього мовлення: усна і письмова [109, с. 259]. Усне мовлення представлене трьома формами: вигуки, діалогічне мовлення та монолог [109, с. 259]. Для письмової промови кількість форм не обмежується: письмове повідомлення, доповідь, розповідь, міркування. Загальним для форм писемного мовлення є те, що не передбачається наявність співрозмовника і знання ситуації адресатом, тобто це мовлення у відсутності співрозмовника [109, с. 269–274]. По-перше, до класифікації взято різні критерії порівняння. По-друге, не можна погодитися з твердженням про відсутність співрозмовника: автор будь-якого письмового тексту орієнтований на певну аудиторію. Зокрема, в літературознавчій полеміці — це коло фахівців (літературознавці, літератори, критики, мистецтвознавці, вчителі), що є обізнаними в нюансах проблеми.

Багато вчених досліджують типи тільки діалогічних дискурсів. У якості основного параметра вони виділяють цілеспрямованість дискурсу залежно від інтенції автора. Зокрема, Н. Д. Арутюнова пропонує загальну схему жанрів спілкування: «1) інформативний діалог; 2) прескриптивний діалог; 3) обмін думками з метою прийняття рішення чи з'ясування істини...; 4) діалог, що має метою встановлення або врегулювання міжособистісних відносин; 5) дозвільно-мовленнєві жанри: а) емоційний, б) артистичний...» [190, с. 38]. Але полеміка знаходиться на стику діалогу і монологу, тому важко визначити її місце серед інших типів дискурсу згідно з наведеною класифікацією.

Інтенціональний чинник покладений в основу класифікації В. Франка. Дослідник розрізняє комплементарний тип діалогу, компететивний

і координативний. При першому типі діалогу в одного з партнерів повинен бути дефіцит інформації; другий тип відбувається, якщо є конкуренція думок і прагнень партнерів. За допомогою координативного типу комуніканти «... вирівнюють суб'єктивні інтереси й прагнення» одне одного [170, с. 46].

У типології такого дослідника дискурсу, як С. А. Сухих уточнюється поняття інтенціонального фактора. Він вводить термін макроінтенція. «Макроінтенції у діалозі є об'єктивними й виникають із соціальних мотивів» [170, с. 47]. Учений для кожної макроінтенції, загалом їх 4, визначає відповідні типи діалогу: 1) експресивна макроінтенція — аффіліативний тип діалогічного дискурсу; 2) евристична макроінтенція — діалог-інтерв'ю; 3) координативна макроінтенція реалізується в інтерпретаційному діалозі; 4) регулятивна макроінтенція характеризує інструментальний тип діалогічного дискурсу [170, с. 47–48]. В одному діалогічному дискурсі можуть одночасно бути кілька макроінтенцій. Такий дискурс А. Сухих називає комплексним [170, с. 49].

Існують і такі класифікації, які беруть за основу ту чи іншу тему, запропоновану в діалогічному дискурсі.

Один із основоположників дослідження дискурсу Т. А. ван Дейк пов'язує типи дискурсів із різними жанрами: «... у новинах ми чекаємо повідомлень про політичні події..., але не про банальні ... дії чи події» [50, с. 51]. Автор обмежує типи дискурсу діапазоном можливих тем, «... які ми можемо назвати тематичним репертуаром певного типу дискурсу. ... Межі цього репертуару чітко не визначені, вони залежать від інтересів, цінностей і соціокультурних норм» [50, с. 52].

Тематичний зміст слугує основним параметром у класифікації Г. І. Бубнової. Вона виокремлює 4 класи діалогів на цій основі: « 1) нейтральний діалог-бесіда зі збереженням дистантності між партнерами; діалог-унісон з особистісно-побутовою тематикою; 3) діалог-дискусія із нейтрально-абстрактною тематикою; 4) діалог про події з особистісно-побутовою тематикою, яка емоційно гостро переживається партнерами» [30, с. 53–68]. У цій класифікації враховується й такий фактор, як контакт між співрозмовниками. Потрібно відзначити, що не завжди можна чітко визначити клас діалогу згідно з наведеною класифікацією. Зокрема, полемічний дискурс може бути представлений як діалог-дискусія із нейтрально-абстрактною тематикою, але може бути й діалогом про події з особистісно-побутовою тематикою, яка гостро сприймається комунікантами.

Комунікативна функція спілкування стає провідною в типології Х. Гайснера [170, с. 46]. На цій основі виділено 5 класів діалогів:

«...1) фактичні діалоги відбуваються для підтримки соціального контакту в суспільстві; 2) риторичні спрямовані на зміну соціально-економічного буття; 3) естетичні діалоги дозволяють інтерпретувати дійсність; 4) терапевтичні усувають функціональні перешкоди суб'єктивної комунікації; 5) метакомунікативні дозволяють здійснити рефлексію комунікативної поведінки». Дослідники, що займаються даною проблемою, відзначають, що класифікація Х. Гайснера не відображає особливостей побудови діалогічних дискурсів.

Звернемося до таких класифікацій, де автори як основний принцип вибирають синтаксичний принцип, принцип достовірності інформації та принцип типу особистості автора діалогу.

Г. Я. Солганік виокремлює типи мовлення з точки зору синтаксичного принципу. До першого типу мовлення віднесені висловлювання від 1-ої особи, в тому числі й такі, в яких присутні непрямі засоби вираження «я». Другий тип мовлення представлений висловлюваннями від 2-ої особи, а третій — висловлюваннями від 3-ої особи. «Структурна роль виділених типів мовлення полягає в тому, що будь-яка промова (незалежно від її стильової приналежності) завжди ведеться від однієї з трьох осіб» [163, с. 76–77]. У полеміці присутні висловлювання від першої особи, від другої особи, від третьої особи, що ускладнює віднесення полемічного дискурсу до одного типу.

А. Мазур класифікує типи мовлення залежно від того, наскільки істинна (якісна) пропонується інформація [112]. Таким чином, виокремлюється трансформування, тобто правильне інформування; псевдо інформування — надмірне інформування; дезінформування — брехня; параінформування — натяки; метаінформування — обман [112, с. 89]. Уся інформація може бути представлена в 3-х формах: корисна, надлишкова, паразитна. Перша є мінімально можливою, що міститься в даній інформаційній низці; друга — це «... інформація, отримана з інших інформацій даної інформаційної низки» [112, с. 211]; третя — «інформація, що виникає поза наведеного процесу управління» [112, с. 211]. Виходячи з даної класифікації, у полеміці можуть бути присутні всі три форми інформації, тоді полемічний дискурс важко віднести до одного з виокремлених типів мовлення.

Нарешті, О. А. Пушкін говорить про організацію дискурсу з точки зору мовної особистості, тобто з точки зору автора. «Спосіб організації дискурсу не можна розглядати у відриві від особистості, тому що саме поняття спосіб пропонує екстеріоризацію внутрішніх здібностей особистості на результати її діяльності, в даному випадку, на дискурс» [147, с. 52]. Автор розглядає авторитарний тип дискурсу та його підвиди: прихований, діалогічний, ліберальний, адміністративний [147, с. 54].

Цікава класифікація запропонована вченим П. В. Зернецьким, який висуває на перший план організацію простору мовленнєвої діяльності. Це простір чотирирівимірний, оскільки в ньому діють 4 сили, які мають вплив: аргументативна, акумулююча, мотивуюча і прагматична. За наявності однієї явно домінуючої сили можна говорити про елементарний тип дискурсу. Якщо ж «... використовуються 2, 3 або 4 можливі сили, які мають вплив ...», то виникає комбінований тип дискурсу [63, с. 60–66].

Існує значна кількість робіт, в яких автори не пропонують класифікацію, а характеризують лише окремих тип дискурсу. Зокрема, Л. М. Синельникова говорить про філософський дискурс, художній дискурс, персуазивний (нерівноправний) дискурс. Останній тип може бути представлений екстремальним маніпулятивним дискурсом, в якому «... право на істину узурпується одним співрозмовником, у той час як інший (інші) зводиться з комунікативного п'єдесталу» [160, с. 22]. Дослідниця також виділяє публіцистику як особливий вид дискурсу, політичний дискурс [160, с. 20–27].

У роботі «Дискурс влади та інакомислення» Е. Лассан пише про ідеологізований дискурс, бінарний за своєю структурою, і поділяє його на дискурс влади і контрдискурс (або дискурс інакомислення) [93]. Можна відзначити, що ідеологізованому дискурсу приділяється найбільше уваги, оскільки багато досліджень лінгвістів, психологів, соціологів присвячені різним підвидам заідеологізованого дискурсу. Наприклад, професор О. Д. Васильєв аналізує дискурс телебачення як різновид маніпулятивного дискурсу [33]; інший дослідник Г. П. Джинджолія розглядає політичну метафору в дискурсі сучасної публіцистики [53], Є. В. Атаєва пише про особливості дискурсу пострадянського суспільства [10], Л. Р. Савченко досліджує дискурсивний феномен стьобу [154].

Короткий огляд класифікацій дискурсів дозволяє зробити висновок, що полеміка як особливий тип мовлення (мовленнєвий жанр) не представлена в жодному з них. Однак не можна не зазначити, що полеміка розглядалася в роботах деяких учених, але не як самостійний тип дискурсу, а як складовий елемент інших дискурсів, зокрема, аргументативного та конфліктного.

Проте полеміка є специфічним видом дискурсу, який характеризується певними особливостями як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного плану. Якщо розглядати зазначене питання в аспекті учасників комунікативної ситуації, то до особливостей слід віднести, по-перше, високий рівень їх освіченості, по-друге, наявність власної позиції щодо відповідного питання, по-третє, специфічність мотивації їхньої

мовленнєвої діяльності: вони прагнуть до встановлення істини (навіть якщо самі є далекими від неї), до переконання аудиторії. Навіть поверхневий погляд на об'єктивні умови ситуації, в яких відбувається полеміка, показує, що головним із них є відповідність мови етичним та етикетним нормам, прийнятим у мовному співтоваристві. Загострення пристрастей є притаманним учасникам будь-якої конфліктної ситуації (не можна не погодитися, що в основі полеміки лежить суперечка, як і в основі будь-якого іншого виду конфлікту), з одного боку, спонукає учасників до пошуків нестандартної мовленнєвої тактики, з іншого, — стримується етичними й етикетними нормами.

Полемічний дискурс пов'язаний з аргументативним, оскільки полеміка неможлива без аргументації. Але максими аргументації в полеміці щоразу можуть актуалізуватися по-новому. Як саме — це належить з'ясувати науці. Полемічний дискурс не тотожний аргументативному, оскільки, крім аргументації, полеміст звертається й до інших видів мовного спілкування. Інакше кажучи, аргументація є складовою полемічного дискурсу.

Полемічний дискурс не можна прирівнювати до конфліктного, оскільки вони перетинаються, але не є одним і тим же феноменом. Можна говорити про те, що полемічний дискурс не тотожний конфліктному, і тим більш цікаво і важливо виявити його відмінні риси.

Якщо акцентувати увагу на розмежуванні понять конфлікту та конфліктного дискурсу, то логічним виглядає твердження про те, що полемічний дискурс включає конфлікт як складовий елемент.

Таким чином, дві складові — конфлікт і аргументація — реалізуються в полемічному дискурсі специфічно. Питання про те, в чому ж полягає специфіка їх актуалізації, вимагає ретельного аналізу. Розглянемо, які способи вирішення зазначеного питання представлені в науковій літературі.

Аргументативний дискурс і дискурс конфлікту розглядаються як окремі типи дискурсу багатьма вченими-лінгвістами.

Зокрема, Белова А. Д. виділяє аргументативний і конфліктний дискурси як самостійні [21]. Полеміка, на думку вченого, є приватним випадком аргументації. Це твердження, на наш погляд, є спірним, крім того, в монографії не наводяться критерії розмежування дискурсів, їх підвидів (полеміка, дискусія, диспут).

В. І. Лагутін зазначає, що двома полюсами полеміки виступають твердження і заперечення, які тісно об'єднані «щільною мережею аргументації» [91, с. 45]. Він акцентує увагу на тому факті, що «аргументація входить і до твердження і до спростування, що дозволяє

вважати полеміку аргументацією з особливим характером наступальності» [91, с. 45]. Учений не пояснює, що означає «особливий характер наступальності», куди віднести в такому випадку дискусію як різновид аргументативного дискурсу.

«У рамках когнітивної парадигми ... аргументацію можна визначити як комплекс вербально реалізованих когнітивних процедур обробки знання, що призводять до зміни його онтологічного статусу в моделі світу адресата і тим самим реально або в перспективі впливають на процес прийняття рішень» [15, с. 41].

Інший дослідник, О. А. Івін, що займається проблемами аргументації, дає таке визначення: «Аргументація — це певна людська діяльність, що відбувається в конкретному соціальному контексті і має своєю кінцевою метою не саме по собі знання, а переконання в прийнятності деяких положень» [67, с. 255].

Нарешті, основоположники сучасної теорії аргументації Ф. ван Ємерен і Р. Гроотендорст акцентують увагу на так званому комунікативному ефекті, що досягається в процесі мовленнєвої діяльності, в тому числі і в процесі аргументації, «передбачає розуміння сказаного з боку того, хто слухає...» [56, с. 29].

Спільним у визначеннях є те, що а) аргументація розглядається як вид людської діяльності — мовленнєва діяльність і б) спрямованість аргументації на отримання схвалення з боку реципієнтів. Із викладеного виходить, що особливість полеміки як особливого виду спору полягає в позитивній спрямованості аргументації.

У конфліктному дискурсі спір не розглядається як окремий випадок аргументації, навпаки, аргументація виступає як засіб мінімізації негативних наслідків і виходу з конфліктних ситуацій [47]. Це відзначалося й у більш ранніх дослідженнях з теорії конфлікту, який має «особливий характер міркувань» [99, с. 20]. Слід також зазначити, що в полеміці аргументація іноді не прагне мінімізувати негативні наслідки, а сприяє нагнітання конфліктної ситуації.

Таким чином, викладене вище підтверджує положення про те, що не полеміка є приватним випадком аргументації, і не полеміка входить у дискурс конфлікту, а аргументація і конфлікт виступають елементами полемічного дискурсу.

Підведемо підсумки і перерахуємо типологічні особливості полемічного дискурсу, зазначивши питання, які потребують аналізу.

Полемічний дискурс поєднує риси конфлікту й аргументації. Вирішення потребує питання про те, в чому специфіка цього поєднання.

За характером інтенціонального фактора полемічний дискурс є комплексним: у ньому поєднуються експресивна, евристична, координативна і регулятивна макроінтенції. Питання полягає в тому, щоб з'ясувати, якими мовними засобами досягається реалізація різних інтенцій.

За характером реалізації синтаксичних ресурсів полемічний діалог є дифузним. Важливим є питання про типи синтаксичних засобів, які найбільш поширені в ньому та про їх функціональне навантаження.

Структура полемічного дискурсу відображена в структурі тексту й екстралінгвістичних складових, у зв'язку з чим важливо з'ясувати, в чому специфіка структури тексту в полемічному дискурсі та з якими складовими взаємодіє текст. Розглянемо питання про структуру тексту.

1.2. КОНЦЕПЦІЇ СТРУКТУРИ ТЕКСТУ В АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Поняття структури, висунуте в центр уваги науки про мову ще Ф. де Соссюром, неодноразово потім визначалося багатьма лінгвістами. Хоча і до теперішнього моменту не існує єдиного визначення структури, як і системи. Будучи граничними категоріями для сучасної лінгвістики, структура, система і текст будуть активно розроблятися вченими майбутнього. Враховуючи те, що з зазначених питань існують різні точки зору, викладемо власне розуміння структури тексту, використовуючи усталені думки з даного питання.

Родоначальник семіотики, Ф. де Соссюр, розробляючи лінгвістику мови, акцентував поняття знака й від нього починав аналізувати структуру мови. Соссюр представляв мову як систему знаків, що виражають поняття, тобто знаків особливого роду. Виокремлюючи дві лінгвістики — внутрішню і зовнішню, — він віддавав пріоритет першій, що вивчає мовну систему зсередини. Таким чином, Ф. де Соссюр стояв біля витоків структурної семіотики. Найбільш яскравий розвиток структурний напрям одержав у концепції російської «формальної школи» в 20-і роки ХХ століття, коли було засновано наукове товариство з вивчення теорії поетичної мови», або ОПОЯЗ [96, с. 347]. Видатними представниками «формальної школи» були А. Пешковський, Ю. Тинянов, Б. Томашевський, Б. Ейхенбаум. Головою товариства був В. Шкловський [96, с. 347].

В. Шкловський надає величезного значення формі, не заперечуючи ідейного змісту твору, який по суті являє собою одне з явищ форми.

«Сюжет і сюжетність є такою ж формою, як і рима. У понятті «зміст» при аналізі твору мистецтва, з точки зору сюжетності, потреби не зустрічається» [194, с. 62].

Твір мистецтва зіставляється з екстралінгвістичною реальністю, тобто формалісти бачили в ньому «... інертний, пасивний, несуттєвий і байдужий

«матеріал», але в той же час звертали увагу на «прийоми» його обробки художником, складові, з їх точки зору, специфічні в ньому як у явищі мистецтва» [87, с. 12]. Представники «формальної школи» зводили витвір мистецтва до суми художніх прийомів; форма переважала над змістом.

І хоча багато дослідників відзначали недоліки теорії опоязовців, наприклад, те, що «... вони помилялися, називаючи свою поетичну лінгвістику наукою про художню літературу» [23, с. 194], їх величезний внесок у вивчення художніх засобів у поетичній творчості є очевидним. Так, Б. Томашевський запропонував розмежування фабули й сюжету: «... Фабулою є сукупність подій, а під сюжетом розуміється художньо побудований розподіл подій» [172, с. 137].

Б. М. Ейхенбаум досліджував явище «оповіді» [197]. Ю. Н. Тинянову належить дослідження семантики прози й поезії [178].

Діяльність опоязовців справила величезний вплив і на розвиток інших лінгвістичних напрямів, зокрема, на Празький лінгвістичний гурток. Біля його витоків стояли Н. С. Трубецької, Р. О. Якобсон, Я. Мукаржовський,

Б. Трнка. Відображення поглядів «формалістів» простежується в теорії празьких лінгвістів, наприклад, в тому, що вони виокремлювали поетичну функцію мови «... на відміну від автоматизації мовних засобів, типової для комунікативної мови» [23, с. 194].

Б. Гавранек у статті «Завдання літературної мови та її культура» відзначає, що «... під автоматизацією ми розуміємо таке використання мовних засобів, ізольованих або взаємно пов'язаних між собою, яке є звичайним для певної задачі вираження, тобто таке використання, при якому висловлювання саме по собі не привертає уваги ... Під актуалізацією ... ми розуміємо таке використання мовних засобів, яке привертає увагу саме по собі й сприймається як незвичне, позбавлене автоматизму, де-автоматизоване, як, наприклад, жива поетична метафора» [39, с. 355].

Новим у їхніх поглядах було те, що вони ввели в лінгвістичну проблематику питання про структурний характер мови і взаємопов'язаності її частин. Крім того, вони звернули увагу на функціональний характер мови. Н. С. Трубецької говорив про перехід від «формального»

до «структурно-змістовного» аналізу художнього твору. Про це ж пише Я. Мукаржовський у роботі «Навмисне і ненавмисне в мистецтві», де розглядає твір мистецтва як «значуще ціле», смислову єдність, що існує завдяки взаємодії та взаємозалежності всіх елементів і частин. У результаті такої єдності й виникає значення, що не міститься в жодному з елементів твору окремо, не виникає з простого їх поєднання [125, с. 170]. При аналізі будь-якого художнього твору слід враховувати як його зміст, так і форму.

З іншого боку, була доповнена теорія Ч. Пірса про знаки. Ч. Пірс підкреслював, що в іконічних знаків немає динамічного зв'язку з акредитуєчим об'єктом, зв'язок індексу з об'єктом помічається реципієнтом лише після її виникнення. «Символ пов'язаний зі своїм об'єктом через ідею того, хто користується символом розуму» [138, с. 217]. Один з найвизначніших представників цього напрямку Роман Якобсон уважав, на відміну від Ч. Пірса, у якого ікони, індекси й символи стоять окремо одне від одного, що всім знакам притаманні загальні риси. Різниця полягає в перевазі однієї характеристики над іншими [202, с. 106].

Погляди Ч. Пірса, Ф. де Сосюра, опоязовців, лінгвістів Празької школи зумовили виникнення структуралізму.

Виникнення структурної лінгвістики, безумовно, пов'язано не тільки із зазначеними теоріями, але й з поглядами інших лінгвістів (Бодуен де Куртене, В. Гумбольдт, Ф. Фортунатов, А. Шахматов, А. Пешковський), із досягненнями в інших науках: філософія, хімія, біологія, фізика. Учені-фізики, наприклад, відкрили світ найдрібніших частинок. Був зроблений загальний висновок, що не може існувати в реальності одиниці, яка не має своєї структури. Питання про структуру було актуальним і в лінгвістиці. У зв'язку з цим виникають такі напрямки структуралізму, як глоссематика й американська дескриптивна лінгвістика. Багато істориків мовознавства відносять до структурної лінгвістики й розробки Празького лінгвістичного гуртка.

Крайнім проявом структуралізму вважається Копенгагенський структуралізм, так звана глоссематика. Її засновниками є Л. Ельмслев, В. Брендаль, Х. Ульдалль. Виходячи з концепції Ф. де Сосюра про теорію мовного знака, глоссематики визнавали важливим лише відносини між знаками. Даючи філософське обґрунтування своєї теорії, вони спиралися на роботи Р. Карнапа, представника логічного позитивізму, що розглядав структуру як «чисті стосунки чистих форм» [23, с. 195]. Л. Ельмслев намагався надати своїй теорії універсальний характер «... для опису та пророкування будь-якого можливого тексту на будь-якій мові» [23, с. 211]. При цьому не бралися до уваги особливості

природних мов. Л. Ельмслев заявляв, що «у самому понятті мови... в сосюрівському сенсі ... приховано уявлення про структуру» [57, с. 117]. Як і Я. Мукаржовський, Л. Ельмслев вважає, що структура не зводиться до простого набору елементів, а утворює єдине ціле, «освічене взаємопов'язаними елементами таким чином, що кожен залежить від інших і може бути тим, чим він є тільки завдяки відносинам з іншими елементами» [57, с. 122]. Безпосередньому сприйняттю доступна так звана «субстанція», що займає по відношенню до форми підпорядковану позицію. Форма може реалізовуватися в різних субстанціях. Глоссематики закликали досліджувати тільки мовну форму, а те, що знаходиться поза цією формою, на їх думку, є субстанцією і не має вивчатися лінгвістикою. Таким чином, відбувається абсолютизація структури й відносин між частинами структури; мова, наука про мову, відривається від мовної дійсності.

Звертаючись до американської дескриптивної лінгвістики, слід зазначити, що вона є іншим крайнім проявом поглядів структуралістів. Якщо глоссематики розмежовували мову та дійсність, розглядаючи її як абстрактну структуру, то прагматичний ухил американської лінгвістики очевидний. Її відрізняє прикладна спрямованість і тісний зв'язок з антропологією, етнографією, психологією. Засновником дескриптивної лінгвістики вважається відомий американський етнограф і лінгвіст Ф. Боас. Його учні й послідовники, які продовжили розвиток поглядів Франца Боаса, — Е. Сепір і Л. Блумфілд. Дескриптивісти також мали свої погляди про висловлювання Ф. де Сосюра про мову як систему знаків, що має два плани: вираження й змісту. Завданням дескриптивної лінгвістики був опис, аналіз плану вираження (мовна діяльність), тобто опора на форму. Сміслова сторона мови (план змісту) відступає на задній план або зовсім ігнорується. Вони прагнули дати такий компактний опис мови, щоб він був придатним для різних застосувань: в діалектології, семантиці і так далі. В антропологічній та етнолінгвістиці розглядався зв'язок мови з її соціальним і культурним оточенням, її вплив (вплив мови) на поведінку й мислення мовців, носіїв мови.

Нарешті, не можна не зупинитися на роботах французьких структуралістів, які зробили величезний внесок у розвиток структуралізму: К. Леві-Стросс, Р. Барт, Ж. Дерріда, К. Бремон, А. Мартіне, Ю. Крістева, А.—Ж. Греймас, Ц. Тодоров та інші. Цікавим моментом є той факт, що вони визнавали першість за російськими вченими. Так, К. Леві-Стросс писав, що сучасний антропологічний структуралізм є наступним етапом, який продовжує традиції «формального методу» російської школи, зокрема, методу В. Проппа [95].

В. Пропп досліджував російські казки й встановив загальні для них структурні схеми. «Отримана схема — НЕ архетип, не реконструкція однієї казки, яка ніколи не існувала..., а щось зовсім інше: це єдина композиційна схема, що лежить в основі чарівних казок» [144, с. 575]. Погляди В. Я. Проппа передбачили багато сучасних теорій, зокрема структурну нарратологію. Недоліком теорії В. Я. Проппа, а потім інших структуралістів, було те, що вони йшли дуже далеко «... в крайню абстракцію в семантичному сенсі ...» [166, с. 17]. Структура приймала форму абсолюту. Структуралісти дотримувалися такої точки зору, за якою структура ставала головною ланкою в тексті, і була вище за всіх в творах. Для структуралістів «структура — це інваріантне, замкнуте у собі абстрактне й імперативне по відношенню до своїх користувачів ціле, що володіє рівневою організацією та складається з кінцевого числа складових і правил їх комбінування, які зазнають систематизації та інвентаризації» [82, с. 25].

Структурно-семіотичні методи були перенесені в інші гуманітарні науки. Як зазначав К. Леві-Стросс, «лінгвістика, що належить, безсумнівно, до числа соціальних наук, посідає серед них виняткове місце. Вона не є такою ж соціальною наукою, як інші вже тому, що досягнуті нею успіхи перевершують досягнення інших соціальних наук. Лише вона одна, без сумніву, може претендувати на звання науки, тому що їй удалося виробити позитивний метод і встановити природу досліджуваних нею явищ» [94, с. 33]. Таким чином, структуралісти заявляли про перевагу лінгвістики над іншими науками.

Структуралісти виводили з області свого вивчення й багато інших важливих питань: динамізм твору; семантичне наповнення твору; цільові установки автора та його інтенції; комунікативну ситуацію, адресованість тексту, що враховує відправника й одержувача, і контекст [82, с. 25]. Самі структуралісти звертали увагу на обмеженість своєї теорії, яка не дозволяє пояснити безліч виникаючих проблем. Наприклад, Р. Барт говорить про це в своїх подальших роботах. Не пояснює структуралістська теорія проблему збільшення сенсу в тексті. Адже текст часто отримує зовсім різні трактування, мінливі до того ж з часом. Наприклад, професор Л. П'ятигорський у зв'язку з цією проблемою зауважує, що «текст видається в певній... суб'єктивній ситуації, а сприймається залежно від часу і місця в численній безлічі об'єктивних ситуацій» [148, с. 18]. Виходячи з теорії структуралістів, у творі повинен бути тільки той зміст, який «уклав» автор і який закладений структурою. Із часом погляди структуралістів змінювалися. Настав пост структуралістський період в історії структуралізму. Жак Дерріда виступав проти принципу

Абсолюту. «У концепції Дерріда центр або відступає в нескінченну ретроспективу минулого, або вислизає в ... перспективу майбутнього...» [82, с. 32]. Постструктуралісти розмежували твір і текст, відводячи тексту пріоритетну роль. Ж. Дерріда запропонував формулу, що «реальності поза текстом узагалі не існує» [52, с. 313]. Р. Барт розглядав перехід від структуралізму до постструктуралізму як перехід від аналізу твору до аналізу тексту. Твір структурно впорядковано, він має межі й центр. «Текст... відкритий,... у ньому є структура, але немає об'єднуючого центру, немає закритості» [17, с. 417]. Інтерес представляє саме аналіз тексту. Якщо твір, за Р. Бартом, підлягає вичерпному аналізу, то текстовий аналіз — «це заглядання за твір» [17, с. 428]. Дослідник при цьому не прагне «... реконструювати структуру тексту», а простежує його структуру [17, с. 417]. Такий метод потрібен, щоб вивільнити максимальну кількість різнорідних текстових смислів, а не замикатися на несвідомому характері структури. Структура в тексті представлена безліччю культурних кодів, безліччю структур.

«Культурний код — це ... міраж, зітканий з безлічі структур...» [82, с. 39]. Автор може і не усвідомлювати того, що його твір — це результат почутого, прочитаного, зробленого, побаченого, переломлений через індивідуальний досвід і бачення світу. Читач, захоплюючись читанням, підпорядковується тим самим структурній організації твору, що означає засвоєння авторської ідеології. Твір виступає свого роду інструментом насильства і примусу, а використовує його автор з метою встановлення монологічної істини [82, с. 48]. Авторське «я» виступає тираном.

«Постструктуралізм оголошує війну на два фронти — і проти структури, і проти автора...» [82, с. 48].

Інтерес до наративної структури текстів (дискурсів) у зв'язку з дослідженнями багатьох учених виникає і у вітчизняному мовознавстві. Зокрема, Г. Шпет пише: «Духовні та культурні одиниці мають істотно структурний характер, тобто можна сказати, що сам «дух» або культура — структурний» [195, с. 382]. Крім того, він зазначає, що зі структури не можна усунути будь-який елемент, оскільки це призведе до якісної зміни всього цілого. «Структура може бути лише поділена на нові замкнуті в собі структури, зворотне складання яких відновлює первинну структуру» [195, с. 382].

Інші дослідники теж аналізують структуру. Наприклад, виходячи з теорії С. М. Ейзенштейна, твір не може існувати без структури, оскільки передає з її допомогою значення, хоча може бути не образотворчим [65, с. 281].

Ю. М. Лотман зазначає, що « у структурі художнього тексту одночасно працюють два протилежних механізми: один прагне всі елементи

тексту підпорядкувати системі, перетворити їх в автоматизовану граматику, без якої неможливий акт комунікації, а інший — зруйнувати цю автоматизацію і зробити саму структуру носієм інформації» [102, с. 95].

Ю. Лотман розглядає відносини між текстом і читачем, між текстом і автором. «Текст і читач ніби шукають взаєморозуміння. Текст поводить як співрозмовник в діалозі: він перебудовується ... за зразком аудиторії» [105, с. 219]. Він розглядає текст відносно до читача, для якого текст є «відлитою структурою», на відміну від автора, для якого текст є незавершеним. Автор створює структуру твору, від нього виходить спрямована до читача інформація. У цілому текст в концепції Ю. М. Лотмана представлений як модель семіосфери, яка, в свою чергу, виступає одночасно й семіотичною моделлю світу, закріпленою в даній культурі. Художній текст як і семіосфера, має центр і периферію. Остання виконує функцію кордону семіосфери та художнього тексту. Межі є значущим елементом для тексту, оскільки розмежовують текст і не текст. Більше того, наявність меж або рамки тексту є умова його існування [102, с. 255–256]. Рамка художнього тексту складається з початку й кінця. З початку адресат дізнається, як потрібно декодувати подальший текст, а кінець означає завершення сюжету. Причому, оскільки будь-який художній текст узагальнює, то завершується не тільки одинична подія, але «конструкція світу в цілому» [102, с. 264]. Якщо застосувати цю сучасну теорію для аналізу текстів полемічного дискурсу, то виникає питання, як початок статті допомагає декодувати подальший текст. Початок статті (і цей спосіб широко розповсюджений у полеміці) може бути відступом від теми: анекдот, жарт, випадок із життя. Іноді лише в кінці статті читач може здогадатися про значення такого відступу.

Б. О. Успенський представляє концепцію, виходячи з якої текст і його структура розглядаються як результат взаємодії безлічі точок зору: адресанта, персонажа, самого адресата. При цьому адресант може повністю «перевтілитися» в «іншого», тобто прийняти на даний момент «чужу» ідеологію, фразеологію, психологію. Відповідно, точка зору, прийнята відправником повідомлення при цьому «описі, проявляється тоді у відповідних планах» [182, с. 81]. Автор може займати зовнішню позицію до викладених фактів, подій, а може перебувати на внутрішній позиції — «... приймати точку зору того чи іншого учасника подій...» [182, с. 167]. Учений неодноразово звертається до проблеми рамок художнього тексту. Він відмежовує художній текст від будь-якого іншого тексту, підкреслюючи, що власне просторовими рамками володіє тільки живописний твір. Для літературного тексту рамки можуть позначатися в одному випадку традиційними зачинами й кінцівками, в іншому — засобами будь-якої з точок зору [182, с. 186].

Особливість полемічних текстів полягає в тому, що домінує точка зору адресанта. Авторське «ego» прозирає в кожному висловлюванні. Якщо він і приваблює «інших», то з однією метою — «підкріпити» свою позицію. Позиція полеміста не може бути зовнішньою по відношенню до подій, оскільки він не відсторонено описує, а активно доводить, спростовує і таке інше. Якщо говорити про внутрішню позицію, то вона особлива, оскільки полеміст не приймає чийсь точку зору, а формує свої переконання й позицію. Традиційних зачинів і кінцівок у полеміці немає, так само як і взагалі будь-яких рамок. Конфлікт, який розвивається у полемічній статті, нескінченний, тому що існує безліч різних точок зору. Адресант активно, хоча й опосередковано, спілкується з аудиторією. Чим активніше полемічна стаття, тим більше ймовірність того, що послідує відгуки на неї. І в цьому особливість полеміки: її можна розвивати і продовжувати, а художній твір є закінченим цілим.

В. Н. Топоров, аналізуючи структуру тексту, приділяє велику увагу простору художнього тексту з точки зору його мовного наповнення. Текст у концепції названого вченого — це неоднорідний простір. «Саме простір визначається через сукупність шляхів, які можуть перебувати в ньому (сам же шлях значною мірою співвіднесений з типом персонажа, який може бути суб'єктом шляху)» [173, с. 271]. Ідучи своїм шляхом, персонаж проходить початок тексту (його периферія), середину й кінець (не периферія, але й не центр). Центр є особливо важливим для даної концепції, оскільки він є не просто центром, але серединою, що якісно відрізняє його. Середина «... як би отримує структуру всього простору» [174, с. 205]. Периферія й центр семантично зв'язуються в процесі шляху. Периферія не володіє особливою значущістю, проте мова про зазначені елементи йде не випадково, бо вони є рамками, що встановлюють «зображення в зображенні» або «текст у тексті». Підсумком «шляху», який семантично об'єднує текст, є отримання сенсу «з факту семантичної зв'язності окремих елементів тексту» [174, с. 193]. Структура тексту представлена серединою, периферією (початок тексту) і кінцем тексту (не периферія, але й не центр). Звертаючись до полемічної статті, можна відзначити важливість периферії — початку. Від початку багато в чому залежить, чи буде читач далі працювати з текстом. У художньому тексті може залучити тему, прізвище автора, кон'юнктурність твору, а в полемічному велику роль грають «деталі». Полеміст бореться за читача. Його стаття адресована, насамперед, масовому читачеві. І, враховуючи специфічний характер досліджуваних полемічних статей, їх вузьку спрямованість, полемісту доводиться досить важко: інтерес до читання, до літератури в цілому знизився, а тим більше до критичних

статей із приводу літературних творів. Дуже важливим є кінець статті, що є джерелом суттєвої інформації для читача.

Центр як такий може навіть і не грати великої ролі, тому що не всі будуть з інтересом стежити за розвитком конфлікту й літературознавчими тонкощами. Можна говорити у зв'язку з цим про «зміщений центр» у полемічній статті.

Усі розглянуті концепції належать до такої галузі наукового знання, як структурна семіотика. Завданням учених, що займаються структурною семіотикою, є створення «... як би «схеми» певного тексту, що є аспектом культури» [143, с. 294]. Г. Почепцов, розглядаючи цей напрямок семіотики, зазначає, що «... досить часто втрачається відчуття власне семіотичності розглянутого об'єкта, тобто дослідження переноситься в іншу галузь — літературознавство, історію, музикознавство, рекламу і таке інше. Цей напрямок лінгвістики було зорієнтовано насамперед на відправника інформації та побудувало в основному «... семіотику мовця, або структурну семіотику» [143, с. 294].

Інший напрямок можна назвати метасеміотикою, або комунікативною семіотикою, за твердженням Г. Почепцова [143, с. 295]. Її засновниками можна вважати таких учених, як І. А. Бодуен де Куртене, А. А. Потєбня, М. М. Бахтін. Вони звертали увагу на той факт, що мова є передусім діяльністю. «Мова перебуває в постійному розвитку, і ніщо в ньому не повинно розглядатися як щось нерухоме» [139, с. 76]. «Динамічний» характер мови — ось що було першочерговим. І якщо Ф. де Соссюр пріоритетним явищем визнавав мову як абстрактний набір правил, то М. Бахтін помічав, що негативне в такому підході полягає у відриві мови від реальних комунікативних контекстів. Він зазначав: «Слово орієнтоване на співрозмовника, орієнтоване на того, хто цей співрозмовник...» [38, с. 420]. Далі М. Бахтін пояснює свою думку:

«Найближча соціальна ситуація і більш широке соціальне середовище цілком визначають — так би мовити, зсередини — структуру висловлювання» [38, с. 421]. М. М. Бахтін увів поняття металінгвістики, для якої важлива орієнтація на співрозмовника [18, с. 311], тоді як структурна семіотика орієнтувалася на адресанта. Це відзначають багато дослідників, зокрема, Дж. Куллер пише, що «структуралізм ... часто виявляв неясність про статус комунікації в своїх теоріях» [143, с. 295].

Учені звернулися до теорії М. Бахтіна наприкінці ХХ століття, оскільки — це час найширшого використання засобів комунікації. У 60–70-ті роки ХХ ст. у Франції виникає школа функціональної лінгвістики А. Мартіне. Послідовники цього напряму підкреслюють соціальний характер мови. «Істотною функцією, — зазначає А. Мартіне, —

є комунікативна функція» [114, с. 372]. Функція спілкування дає найбільш точне уявлення про реалізацію структури й розвитку мови. У функціональній лінгвістиці відбувається вивчення мови в її функціонуванні. Усі зміни, що відбуваються в мові, зумовлені потребами носіїв мови. Це напрямок на сьогоднішній день є дуже перспективним. Він заклав основи розвитку теорії комунікації [141; 142; 143; 160].

У якості загального постулату, який об'єднує всіх структуралістів, можна навести тезу А. Мартіне про те, що кожна мова характеризується, насамперед, внутрішньою організацією особливого роду, яка має набагато більше значення, ніж випадкова схожість між окремими одиницями, тобто кожна мова представляє собою структуру [114, с. 384]. Під впливом структуралістських робіт лінгвістика виходить на якісно новий рівень: від аналізу одного речення до цілого тексту, а також до інтерпретації семантично зв'язного тексту в термінах макроструктур. «Поняття макроструктури,— пише відомий філолог Т. А. ван Дейк,— було введено для того, щоб дати абстрактний семантичний опис глобального змісту і, отже, глобальної зв'язності дискурсу (тексту) [50, с. 41]. Він виходив з того, що наші знання про світ «структуровані... у свідомості у вигляді фреймів» [50, с. 19].

Поняття «фрейм» виникло вперше в роботах Марвіна Мінського, який описував кадр «як мінімально необхідну структуровану інформацію, яка однозначно визначає даний клас об'єктів» [119]. Система фреймів є об'єднаною групою семантично близьких фреймів. Між фреймами системи можуть відбуватися трансформації. «Різні системи фреймів являють собою різні варіанти використання однакової інформації, локалізованої в загальних термінах». Поняття «фрейм» використовувалося й використовується в основному в роботах з штучного інтелекту. Т. ван Дейк, враховуючи його, трохи по-іншому трактував структуру тексту й мовного акту. У процесі комунікації комунікант отримує не тільки поточну інформацію (під час мовленнєвого акту), але акумулює в пам'яті більш ранні події, факти, що відносяться до справи. «... Вихідний контекст мовної ситуації... повинен містити три види інформації:

- (I) інформацію загального характеру;
- (II) кінцевий інформаційний стан, що фіксує безпосередньо попередні події та мовленнєві акти;
- (III) глобальну (мікро-) інформацію про всі попередні взаємодії, про їх структури і процеси» [50, с. 21].

Ми спостерігаємо структурованість контексту, причому ієрархічну. Ієрархічна структурованість допомагає здійснити глобальну зв'язність

дискурсу, тобто це вже рівень макроструктури. Макроструктура може бути семантичною, такою, що узагальнює в собі основну тему тексту, представлену у вигляді ієрархії семантичних пропозицій, і прагматичною, яка сприяє прагматичній спрямованості мовлення (макротвердження, макропрохання, макроосуд і таке інше), об'єднуючи дискурс як послідовність мовленнєвих актів у єдине ціле [204, с. 246]. Макроструктури виступають організуючим засобом і регулюються макроправилами. «Макроправила — це правила редукації інформації і правила її організації» [50, с. 48]. У теорії дискурсу були виокремлені наступні макроправила:

Заперечення положень, які не сприяють умовам інтерпретації.

Узагальнення однакових положень, що виводяться з певної послідовності.

Побудова положень, виведених з усього репертуару, що входять у послідовність [50, с. 42–43].

Макроструктуру не можна спостерігати безпосередньо, тобто у візуальному просторі письмового тексту вона не простежується. На протилежність більшій частині формальних структур локальної зв'язності вона є глибинною. У сучасній лінгвістиці такий підхід є провідним, оскільки вчені намагаються виявити закономірності саме внутрішньої організації тексту. Наприклад, у роботі Т.М. Дридзе «Текстова діяльність у структурі соціальної комунікації» зазначається: «Макроструктура тексту може бути представлена у вигляді повного набору внутрішньотекстових зв'язків, у які вступають опорні смислові вузли тексту. Такі смислові опори (факти) можуть бути виокремлені в тексті за допомогою спеціальної методики й утворюють логіко-фактологічний ланцюжок, що є основним смисловим стрижнем тексту...» [54, с. 87].

Я. З. Тураєва в роботі «Лінгвістика тексту (Текст: семантика і структура)» виділяє глибинну й поверхневу структури тексту. Спочатку існує лише задум митця. Задум визначає глибинну структуру тексту. «Глибинна структура — це авторські інтенції, прагматична установка як один із домінуючих чинників» [177, с. 56]. Потім глибинна структура вбирається в лінгвістичну форму, яка отримує визначення поверхневої структури. Форма твору називається поверхневою структурою. Глибинна та поверхнева структури взаємообумовлюють і взаємодоповнюють одне одного, перебуваючи в діалектичній взаємодії, оскільки перша «диктує» вибір мовних засобів, а друга актуалізує першу [176, с. 56–60]. Для дослідника структура — це «глобальний спосіб організації об'єкта як певної цілісної даності» [177, с. 56].

Німецький учений В. Ізер також визнає «... наявність тотальної організованості...», додаючи, що «... сприйняття тексту в цілому...»

визначено задумом автора [68, с. 121]. Художник представляє текст як щось зримає через актуалізацію нашої здатності до уявлення. Уявляючи, читач здатний вивести нескінченну кількість смислів, іноді нескінченно далеких від задуму автора. Стримуючим і організуючим елементом знову виступає структура, яка «... суттєво обмежує нескінченність сприйняття тексту читачем і дозволяє йому прийняти встановлену автором умову читання цього тексту — авторську картину світу, зазвичай для нього чужу» [68, с. 136]. Очевидно, внутрішня структура спрямована на протікання процесу «... свідомого розуміння тексту читачем» [68, с. 139], у результаті якого «текст пропонує свою точку зору...», що дозволяє побачити речі з незвичної сторони [68, с. 136]. Щоб адресат прочитав, засвоїв не тільки те, що він вважає потрібним і значимим, але й те, що пропонує йому автор. Структура (мова йде про внутрішню її форму) обумовлює факт, коли свобода при інтерпретації тексту не перетворюється у свавілля. У. Еко сказав, що «потрібно обмежувати себе обмеженнями — тоді можна вільно вигадувати» [198, с. 439]. Завдання інтерпретації полягає в поясненні, «... чому саме такий зміст конкретного тексту потребує для свого вираження саме такої, специфічної для нього структури» [108, с. 6]. Інтерпретуючи, читач йде у зворотному напрямі порівняно з автором тексту: від готової форми до з'ясування прихованого в ньому змісту. Як справедливо писав А. А. Потебня: «Для ... читача існує тільки готовий твір. Розуміння є повторення процесу творчості у зміненому порядку...» [140, с. 549]. Від зовнішньої поверхневої форми (структури) адресат прямує до внутрішньої структури тексту (макроструктури), тобто до задуму автора. Таким чином, «Структура — це виключно відносини та зв'язки, що це не що інше, як схема відносин» [88, с. 23].

З точки зору структури найбільш повно вивчений жанр оповідання: драма, роман, казки, міфи, буденні розповіді. Т. ван Дейк і Дж. Кінч досліджували структуру новин у засобах масової інформації. Багато лінгвістів займалися аналізом рекламного типу дискурсу та полемічного.

У цій роботі автор аналізує як зовнішню (поверхневу), так і внутрішню (глибинну, макроструктуру) структуру полемічного тексту. У зв'язку з цим важливим видається питання про фактори, які визначають внутрішню й зовнішню структуру тексту.

1.2.1. Фактори, що визначають внутрішню й зовнішню структуру тексту

Якщо виходити з уявлення про макроструктуру як глибинному рівні структури, виникає питання, як вона пов'язана з поверхневим (зовнішнім) рівнем. Більшість дослідників говорить про наявність

у тексті структурних опор, що відносяться «... і до поверхневого, і до глибинного рівнів, забезпечуючи їх взаємодію...» [60, с. 257].

Під структурними опорами, елементами структури, ми розуміємо набір ключових знаків, і, відповідно, структура полемічного дискурсу, як і будь-якого іншого, — це підсумок семантичних зв'язків ключових знаків [108, с. 83]. Термін «ключові знаки» є синонімом до термінів «опорний елемент» (В. В. Одінцов), «ключові елементи» (А. В. Пузирьов), «сміслові віхи» (А. Н. Соколов), «сміслові опорні пункти» (А. А. Смирнов), «сміслові ядра» (А. Р. Лур'є) [108, с. 3] і «позиційні точки» (В. Ізер). Треба обумовити, що під терміном «ключові знаки» маються на увазі не тільки слова, а й словосполучення, пропозиції, НФЄ, абзац [45, с. 24].

Роль ключових знаків визначається багатьма лінгвістами неоднозначно. Зокрема, А. Е. Бабайцева, виділяючи термін «ключі в тексті», розглядає їх як сигнали автора читачеві для дешифрування текстової інформації. Дослідниця зазначає, що ключі є в будь-якому тексті, і класифікує їх за 8 підставами, підрозділяючи в тому числі, на вербальні, пара лінгвістичні й екстралінгвістичні. Ключові слова відносяться до вербальних ключів і трактуються трояко: «і як слова, носії певних значень, смислів, що характеризують предмет думки, його ознаки, і як службові слова, виразники внутрішньотекстових зв'язків» [11, с. 60].

Інші лінгвісти, насамперед, розглядають роль ключових слів у смислового змісту тексту. Зокрема, Н. Л. Галеева зазначає, що ключові слова виступають як змістостворюючий засіб «у низці безлічі засобів, які організують стилістичну партитуру художнього тексту і призводять до формування сенсу», який номінується й позначається метафорично [41, с. 103]. Вони задіяні в процесі розуміння тексту одержувачем, але усвідомити їх змістоутворюючу роль можна після прочитання всього тексту. «Сприйняття слова як ключового завжди ретроспективно, бо відбувається з опорою на цілий текст» [89, с. 100], на основі відбору.

М. Л. Коритна розробила вихрову модель розуміння тексту. Мовознавець пише, що в її моделі спокійний стовп вихору представлений ключовими словами тексту. Навколо «стовпа» закручується власне «вихор» пов'язаних у індивіда з кожним ключовим словом знань, емоційних оцінок у їх переплетінні й взаємовпливі. Ключові слова модифікують первісну проекцію тексту в уявленні читача, що виникає після прочитання заголовка, «... актуалізують... обсяг різноманітних знань, які, так чи інакше, зачіпаються контекстом твору, що безпосередньо сприймається» [80; 81].

Розглядаються ключові слова і з точки зору їх ролі в полегшенні сприйняття тексту. Такі показники називаються мета текстовими.

А. Вежбіцька вказує, що метатекстові показники служать полегшенню сприйняття тексту адресатом та адекватної інтерпретації комунікативного наміру відправника інформації. Метатекстові показники акцентують частини інформації, як головні ідеї другого порядку [35, с. 412].

Багато вчених, зокрема, В. Лукін, відзначають таку цікаву закономірність. Будь-який текст є лінійно організованим. У процесі читання, сприймаючи такий текст, адресат неодноразово повертається до певних фрагментів тексту, зіставляє ці фрагменти, переставляє їх місцями, тобто аналізує прочитане. При цьому змінюється конфігурація простору тексту, який з лінійно організованого «стає нелінійною конфігурацією» [108, с. 83], де міститься основний зміст тексту. У процесі сприйняття відбувається згортання, іншими словами, редукція інформації, за рахунок «другорядної», а та, що залишилася (вона виражена ключовими словами) є найбільш суттєвою (тема, сенс, цілісність) [126, с. 74–75; 132, с. 36–39]. Ці ключові слова, які залишилися, так звані набір ключових слів, отримують статус «тексту-примітиву». Як відзначають автори монографії «Фактор людини у мові», текст-примітив існує як структура невеликих розмірів, де відсутні засоби зв'язку, тобто представляє собою максимально зменшену модель тексту [189, с. 222]. С. А. Сиротсько-Сибірський теж розглядав опорні слова як різновид «тексту-примітиву», близький до змісту розгорнутого тексту, який прагне відобразити «у чистому вигляді» семантичне ядро цілісності тексту» [161, с. 6].

Слід зазначити, що ключові знаки не є рівноцінними за своєю природою. Вони можуть мати максимальну значущість, а можуть бути допоміжними, тобто ключовими словами другого порядку. «Більш значущим є той ключовий знак, який уходить до складу сильної позиції тексту, значущість такого знака є максимальною, якщо він сам по собі утворює сильну позицію» [108, с. 110].

Допоміжні знаки виконують у текстах роль зв'язування, пояснення, а в полемічному дискурсі ще й роль розвитку конфлікту.

Ключових слів у тексті не може бути менше двох, бо тільки в цьому випадку можна говорити про зв'язок між елементами й схемою відносин. Структура тексту представляє «... підсумок семантичних зв'язків ключових знаків» [108, с. 83]. І цей спосіб (тобто спосіб установаження тексту-примітиву як набору ключових слів) є перспективним, «... оскільки досі аналіз тексту відбувався «від форми», а для виділення текстів-примітивів як особливої лінгвістичної одиниці потрібен аналіз тексту «від змісту»» [93, с. 43]. Мова йде про макроструктуру, «бо текст, позбавлений макроструктури, не є осмисленим» [130, с. 34]. Описати

структуру тексту означає виділити загальний принцип побудови досліджуваних об'єктів, незалежно від їх специфіки та індивідуальних особливостей, відобразити їх загальний формально-семантичний устрій, що сприяє передачі змісту тексту [108, с. 110]. І зробити це на основі аналізу відносин між елементами структури, ключовими словами тексту, що формують текст-примітив.

Розглянемо, як вирішується в науці питання про фактори, що визначають зовнішню структуру тексту.

Відправник інформації будує своє повідомлення таким чином, щоб сприяти його адекватному сприйняттю [176, с. 9]. При цьому автор не тільки повідомляє певну інформацію (локуція), а й переслідує певні цілі (іллокуція), щоб здійснити активний мовленнєвий вплив на реципієнта (перлокуція). Ці поняття були запроваджені в 1962 р. Дж. Л. Остіном.

Локуція стала об'єктом вивчення всіх семантичних теорій. Перлокуція вивчалася й вивчається зараз (неориторика) у курсі риторичних дисциплін, оскільки для відправника інформації (оратора) завжди було актуальним питання про вплив промови на думки й емоційний стан аудиторії, а через це — на вчинки людей. Але питання про іллокуцію залишалось в тіні, хоча саме поняття іллокуції акцентує увагу на мовленнєвій поведінці адресанта, його намірах і мотивах. Ознака цілеспрямованості, яка покладена в основу поняття іллокуції відрізняє іллокутивний акт від інших типів мовленнєвих актів.

У процесі мовного акту адресант певним чином, за допомогою мовних засобів, формує конкретний текст, що має певний зміст. Адресат сприймає цей текст, декодує певним чином отриманий зміст. Оскільки адресант не просто інформує реципієнта, але прагне при цьому вплинути на нього, то останній повинен розшифрувати комунікативний намір адресата, мету повідомлення, його мотиви. Це й є розумінням змісту повідомлення. Якщо адресат виконує таку дію, до якої його підштовхує відправник повідомлення, то можна говорити про перлокутивний ефект. Перлокутивний ефект (прийняття думки полеміста, покупка рекламованого товару, вибір певного кандидата при голосуванні й таке інше) може досягатися не завжди. Це так звані інтеракційний ефект. А мета повідомлення повинна бути розшифрована й зрозуміла реципієнтом. Таким чином, у визначенні іллокуції комунікативний намір (інтенція) складає найбільш суттєвий момент.

Як зазначає З. Вендлер в роботі «Іллокутивне самогубство», «іллокутивна мета мовного акту — це ментальний акт, учинення якого домагається від слухача мовець, або ментальний стан, до якого він має намір привести слухача» [36, с. 113].

Очевидно, що кожен з іллокутивних актів виконує певну іллокутивну функцію. Іллокутивна функція позначає такий вид мовної дії, який, по-перше, спрямований на слухача, по-друге, є інструкцією або керівництвом для адресата, допомагаючи йому зрозуміти комунікативний намір відправника промови [26, с. 14].

Саме комунікативна інтенція забезпечує тексту комунікативну цілісність, яка є однією з головних характеристик тексту. Без комунікативної цілісності немає тексту як такого. Як справедливо зазначає О. Є. Карпушина: «Дискурс творять особистості для досягнення певних цілей. Саме суб'єкт дискурсу надає тому чи іншому мовному ходу відповідну іллокутивну силу» [74, с. 53].

Крім того, аналіз іллокутивних актів відіграє велику роль у дослідженні структури тексту. Ще Т. ван Дейк розглядав зв'язність висловлювань не тільки на семантичному, але й на прагматичному рівні, тобто увага дослідника акцентується не лише на відносинах між змістовними сторонами висловлювань, але й на їх іллокутивних типах [50, с. 95]. Відправник інформації уявляє, прогнозує, як його точка зору буде сприйнята адресатом, — так зване авторське прогнозування реакції реципієнта. Адресант будує висловлювання з урахуванням реакцій, очікувань, оцінок, емоцій з боку сприймача. Автор чекає не стільки пасивного розуміння, дублюючого його думку, але й відповідного активного розуміння, тобто розраховує на досягнення інтеракційного ефекту. При його досягненні одержувач інформації або прийме висловлювання, або певним чином відреагує на нього. Повна прийнятність точки зору автора адресатом є таким інтеракційним ефектом, до якого прагнуть при будь-якому висловлюванні. Комунікативний ефект (розуміння висловлювання) та інтеракційний ефект (прийняття) не обов'язково повинні збігатися. Автор прагне до цього, але не завжди досягає бажаного ефекту. Треба відзначити, що питання про те, як досягти неодмінно іллокутивних цілей, є одним із головних у сучасній теорії комунікації; теорії мовних актів.

Прагнення автора до досягнення іллокутивних цілей може бути виражене: а) експліцитно (судові промови, політичні тексти, реклама і т.і.), б) імпліцитно (жанр художньої літератури, публіцистичні тексти, в) експліцитно — імпліцитно (жанр художньої літератури, політичні тексти). У цілому тут немає прямої залежності. У будь-якому жанрі можуть бути присутніми тільки перший, тільки другий або обидва способи. Виняток можуть становити рекламні тексти: читач не повинен роздумувати над сенсом (він очевидний і доступний), а повинен відразу зрозуміти й прийняти рекламу. Це також стосується судових промов.

Адресант націлений на ясність, «прозорість» промови, на відсутність підтексту, який йому не потрібен. Зв'язок між ясністю висловлювання та ефективністю впливу в теорії мовних актів називається «прозорістю» втілення іллокуції з перлокутивним ефектом.

Для успішного здійснення акту комунікації Г. П. Грайс сформулював чотири правила: кількості, якості, релевантності, способу дії. З цієї точки зору тексти іллокутивного типу (де явно простежується інтенція адресата) можна розділити на такі, де:

- а) автор дотримується цих правил;
- б) ухиляється від них із певною метою. Наприклад, тексти пропагандистського характеру порушують ці правила, спрощуючи спосіб подачі інформації, нехтують якістю за рахунок кількості.

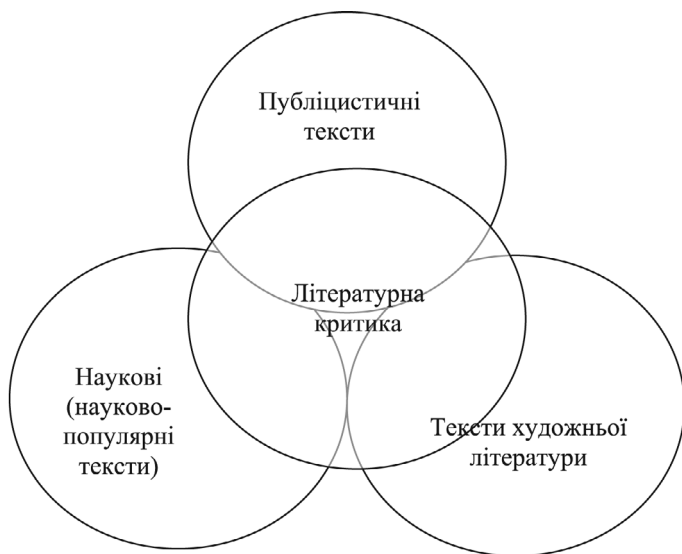
Тексти можна розділити на групи з очікуванням вербальної реакції (судові промови, листи) і без (твори художньої літератури, рекламні тексти).

Ще один ступінь розподілу:

- а) автор апелює до масової аудиторії;
- б) орієнтується на певне коло одержувачів інформації (стать, вік, освіта, інтереси...);
- в) звертається до конкретній особи;
- г) звертається до конкретної особи, орієнтуючись на публіку;

д) проводить діалог з масовою аудиторією, розраховуючи на якусь конкретну особу. Ураховуючи нечіткість меж між художніми, публіцистичними, науковими текстами, особливо сьогодні, коли «... комунікативний простір характеризується запозиченням методів, які отримали визнання як в одному дискурсі, так і в іншому» [143, с. 119] з метою посилення ефективності впливу, не можна чітко відокремити види дискурсів один від одного, оскільки наразі відбувається процес взаємопроникнення методів, способів, прийомів, мовних засобів. Це стосується літературознавчої критики, яка знаходиться на стику художніх, публіцистичних і наукових (науково-популярних) текстів:

З метою досягнення перлокутивного ефекту автор використовує всі засоби для вигідної подачі матеріалу. Такі комунікативні способи є елементами, за допомогою яких безпосередньо реалізується основна інтенція тексту. Одним з елементів виступає зовнішня структура (форма) дискурсу. Прагматична спрямованість іллокутивного тексту розкривається через актуалізацію тих елементів зовнішньої структури, які мають найбільший вплив на адресата, активізують інтелектуальні та емоційні реакції, викликають необхідні відповідні дії.

Наміри автора диктують способи подачі матеріалу. Манера викладення фактів підпорядковується міркуванням прагматичного порядку: впливати не тільки інформацією, що міститься в тексті, а й способами її подачі [3, с. 5]. Тому залежно від інтенції автора простір статей організовується по-різному. Як зазначав М. Бахтін, розподіл інформації в тексті проводиться автором з точки зору адресата, щоб останньому було зручніше сприймати інформацію певними порціями [38, с. 428–431]. Хоча існують інші точки зору, наприклад,

Дж. Міллера, який пише, що інформація в тексті розташовується залежно від інтенції мовця «побудувати текст так, як він це зробив» [117, с. 244]. Але в будь-якому тексті, і це добре помітно саме в полемічному, зберігається принцип порціонної подачі матеріалу з метою надання максимального впливу на адресата.

1.3. УПЛИВ ІЛЛОКУТИВНИХ ЦІЛЕЙ НА ЗОВНІШНЮ СТРУКТУРУ ТЕКСТУ ПОЛЕМІЧНОЇ СТАТТІ

Першою істотною особливістю простору полемічного тексту є його двосторонній характер. Одна зі сторін апелює до статті (висловлювання), яка стала мотивом для полеміки, інша — до власне полемічної статті. Інакше кажучи, полемічний дискурс передбачає наявність двох статей —

первинної та вторинної. Первинна стаття — причина полеміки, вторинна — власне полемічна, яка є основною в полемічному дискурсі.

Розглянемо докладніше особливості структури основного (вторинного) тексту полемічного дискурсу. У попередньому розділі було показано, що одним з факторів, що визначають структуру тексту, є інтенція полеміста. Спробуємо з'ясувати особливості дії цього чинника. У роботах вчених, що займаються проблемами дослідження дискурсу, як правило, виділяються тільки п'ять іллокутивних цілей:

- (1) Асертивна мета полягає в тому, щоб констатувати стан справ.
- (2) Декларативна мета спрямована на зміну зовнішнього світу за допомогою цього твердження.
- (3) Директивна мета має місце, коли мовець намагається спонукати слухача реалізувати певні дії, представлені пропозиційним змістом.
- (4) Комісивна мета полягає в тому, щоб зобов'язати мовця виконати певні дії.
- (5) Експресивна мета висловлює почуття чи установки мовця [159, 252–253].

Однак для вторинних статей і первинних статей, крім вказаних вище, на перший план висуваються інші цілі: персуазивна і рефутативна.

Перша спрямована на переконання адресата у правильності тієї чи іншої точки зору, схилення його на свій бік, зміну його ментального стану. Друга полягає в спростуванні доводів критика, письменника, поета, літературознавця. У статтях — рецензіях і полемічних статтях персуазивна і рефутативна цілі є надметою. За наявності такої надмети адресант переслідує допоміжні цілі: асертивні, декларативні, директивні, експресивні й оцінні (волюативні).

У полеміці відзначається розбіжність поглядів комунікантів, їх світогляду, досвіду, тому процес передачі інформації перетворюється на конфліктну гру, де посилюється своєрідність учасників комунікації як індивідуумів, що може спричинити ускладнення в спілкуванні [103, с. 16–17]. Таким чином, конфлікт накладає відбиток на зовнішню структуру полемічної статті.

1.4. ВИДИ АРГУМЕНТІВ У ПОЛЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У цьому розділі з точки зору цілей і завдань комплексного лінгвістичного дослідження необхідно розглянути, якими типами мовленнєвих актів може бути виражена когнітивна спрямованість

аргументації в полеміці. Експліцитна аргументація переслідує виконання іллокутивної функції переконання адресата, впливаючи на його модель світу й на процес прийняття рішення в результаті.

Для безумовного аргументування, а саме таке найбільш часто зустрічається в полемічній статті і статті — рецензії, характерні 2 основні групи мовних актів:

I група — «імперативи» в широкому розумінні: наказ, розпорядження, порада, побажання. Ця група мовних актів порівняно рідко використовується в літературознавчій полеміці;

II група — «епістемістична» — обмежена мовними актами твердження, припущення, вираження думки [22, с. 42]. Ця група найбільш широко використовується і в статті-рецензії та у власне полемічній статті. Це пояснюється тим, що автор і адресат знаходяться в рівноправному положенні. Цей факт постійно підкреслюється полемістом і критиком.

Особливістю аргументів, доказів у політичному, рекламному та полемічному дискурсі «... є запам'ятовуваність, тиражованість і відтворюваність у мові реципієнтів, тобто символізм і стереотипність» [35, с. 112]. Низка аргументів об'єднується в будь — який мовний акт, що має певну іллокутивну силу. У сукупності мовні акти створюють сильний перлокутивний ефект в посткомунікації.

У результаті відбору та класифікації аргументів чи доказів були визначені найбільш частотні у статтях-рецензіях і полемічних статтях:

- аргумент до авторитетної думки;
- аргумент до оригінальних джерел;
- аргумент до історичних фактів;
- аргумент до культурних традицій;
- аргумент до здорового глузду;
- аргумент до ерудиції.

Перераховані аргументи є загальними для критичних статей-рецензій та вторинних полемічних статей. Вони містять елементи полемічності, оскільки вже будь-яке прагнення переконати протилежну сторону передбачає незгоду з опонентом, з його позицією. Елементи конфлікту, як у будь-якій суперечці, тут теж присутні, тому що незгода передбачає конфлікт, спростування, перемогу власної думки. Лексично це виражається наявністю контекстуальних антонімів, наприклад, як одного зі способів розвитку або свідoctва про конфлікт.

Однак нами були виділені аргументи, які особливо часто зустрічаються у вторинних статтях і дуже тісно переплетені з конфліктною ситуацією. Уласне аргументація, представлена мовними актами з іллокутивними цілями твердження, поступається місцем

мовним актам, основною іллокутивною метою яких є висміювання позиції критика або твору, що критикується, спростування будь-якими способами. Подібні аргументи не можна розглядати як докази в прямому сенсі слова: вони не стільки слугують доведенню, скільки наближають перемогу полеміста. Деякі дослідники, зокрема

А. А. Івін, класифікують такі аргументи як стандартні некоректні аргументи. Наприклад, аргумент до аудиторії — «... спроба апелювати до думок, почуттів і настроїв аудиторії замість обґрунтування тези об'єктивними аргументами» [103, с. 311]. Ми вважаємо, що для літературознавчої полеміки аргументи такого типу краще позначити як аргументи до емоцій. Брак знань або відсутність належних доказів нерідко заповнюється різними засобами емоційного впливу.

Емотивні висловлювання підвищують, збільшують впливову силу тексту, оскільки спрацьовують більш прості механізми, що викликають обурення або співчуття. Тоді як для обробки фактичної інформації (аргумент до історичного факту, ерудиції і таке інше) потрібне залучення складних механізмів довготривалої пам'яті, встановлення асоціативних ланцюжків, співвіднесення з уже наявною інформацією, що вимагає більшої кількості часу, знань. Емотивні висловлювання надають значний прагматичний ефект з мінімальними витратами.

Наступний стандартний некоректний аргумент, окреслений на основі аналізу текстів — *аргумент до «особистості»* — «... приписування опоненту недоліків, реальних або уявних, що виставляють його в поганому вигляді... підривають довіру до його міркувань » [103, с. 311]. Розглянемо також *аргумент до «антиавторитету»* — цитування непопулярних з різних причин політичних і державних, громадських діячів, поетів, письменників, учених при цитуванні поглядів опонента. У цьому випадку негативне ставлення і неавторитетних осіб як би проектується автоматично на концепцію критика або на твір, що рецензується. Наступний *аргумент до незнання або неосвіченості* — «... посилення на необізнаність опонента... у питаннях, що стосуються суті спору, згадка таких фактів або положень, яких ніхто зі сторін не знає і не в змозі перевірити » [103, с. 313]. Нюансом літературознавчої критики й полеміки є те, що критик або полеміст оперують такими фактами, про які автор (критик) замовчує не завдяки необізнаності, а завдяки переконаності щодо недоцільності їх використання. Відбувається зміщення акцентів: автор акцентує увагу читачів на потрібних йому фактах, у той час як критик (полеміст) висуває свої доводи, актуалізуючи «замовчувані» факти в своїх цілях. Тому точніше цей аргумент можна назвати як *аргумент до необізнаності адресата*, визначений як некомпетентність опонента.

Ще один некоректний аргумент — *аргумент до стереотипів*. Стереотипи, а також емоції, не вимагають часу й складних розумових процесів, спрямованих на засвоєння їх змісту. У свідомості кожної людини існує певний набір істин-стереотипів. «Люди як члени однієї спільноти... поділяють естетичні, етичні, моральні концепти, серед яких, крім універсальних, загальнолюдських, є низка національно — і соціально-специфічних» [35, с. 85].

Стереотипи є надзвичайно стійкими й лежать на «поверхні», тому широко застосовуються, наприклад, у рекламному, політичному й полемічному дискурсах. У полемічному дискурсі використовуються всі види аргументів, але полеміст (рецензент), як правило, крім цього вибирає і спосіб аргументованої відповіді як простір, де розташовані аргументи. Розгляд способів аргументації є темою наступного параграфа.

1.5. СПОСОБИ ПОДАННЯ АРГУМЕНТАЦІЇ В ПОЛЕМІЦІ

Аргументативний простір полемічної статті може бути організовано різними способами.

Автор вторинної статті або статті — рецензії з елементами полеміки спростовує концепцію в цілому або окремі тези: концепція проти концепції, теза проти тези. Тактика спростування може бути різноманітною. Аналіз фактичного матеріалу дозволив встановити, що найбільш частотною є *дедуктивна аргументація*. «Дедуктивна аргументація — це виведення обґрунтованого положення з інших, раніше прийнятих тверджень» [103, с. 57].

Проведений аналіз дозволив встановити ще один спосіб аргументації як *зміна погляду на проблему*, коли відбувається розгортання теми в інший бік, актуалізуються ті моменти, які були тільки заплановані в первинній. Крім того, був визначений такий спосіб, як *«читання в серцях»*, або *«читання з коментарем»*. Для нього характерна велика кількість дужок, в які автор укладає свої зауваження. Іронічні зауваження в процесі читання виконують іллокутивну роль демонстраторів емоційного стану полеміста й не є аргументами. Але при накопиченні вони утворюють потужний емоційний заряд, який свідчить про невдоволення, «ображені» почуття полеміста, що, зрештою, призводить до думки про неправильність позиції критика.

Часто застосовується спосіб *«повернення аргументу»*. Вся стаття-рецензія або власне полемічна може бути побудована за цим принципом. Оціночний коментар, що випереджає цитату, супроводжує або стоїть

після прямої мови, містить явно виражену конфліктну установку. Адресант сперечається з автором первинної статті, висловлює свою думку і оцінку, зазвичай, негативну. І навіть якщо він погоджується, то це не пряма згода, а омана, незначна поступка з неприципових питань. Оцінні висловлювання емоційно готують читача до подальшого критичного розбору і створюють ефект діалогу в монологічному тексті.

Узагальнюючи викладені положення, слід зазначити, що види аргументів і способи подання аргументації в полеміці спрямовані на виконання іллокутивних функцій:

- 1) переконання аудиторії;
- 2) висміювання опонента, а також реалізують стратегію конфлікту.

Стратегія ведення конфлікту є предметом розгляду в наступному параграфі.

1.6. СТРАТЕГІЯ КОНФЛІКТУ В ПОЛЕМІЦІ

Найважливішу роль у будь-якому типі дискурсу виконує прагматична установка. Узятий з психології термін «установка» означає готовність суб'єкта до певного роду дій. В аспекті лінгвопрагматичних досліджень установка — «матеріалізований у тексті усвідомлений намір відправника повідомлення відповідно вплинути на адресата...» [128, с. 16]. Прагматична установка складається з мікроустановок, що змінюються під час викладу інформації. При зміні комунікативного наміру також відбувається зміна мікроустановок, що тягне за собою зміну іллокутивного акту [58]. Мікроустановка може складатися з одного або декількох ходів, причому кожен з них буде підкорятися комунікативному наміру адресата. Хід у даному випадку «... можна визначити як таку функціональну одиницю послідовності дій, яка сприяє вирішенню локальної або глобальної задачі під контролем... стратегії» [50, с. 274].

У цій роботі стратегія розуміється «... як властивість когнітивних планів» [50, с. 272]. Під когнітивними планами мається на увазі загальна організація «... певної послідовності дій», спрямованих на досягнення однієї або кількох цілей [50, с. 273]. Необхідність певної стратегії з метою досягнення перлюкутивного ефекту визначається також іншими вченими. Зокрема, Дж. Брунер дає наступну дефініцію цього поняття: «Стратегія — це ... спосіб придбання, збереження і використання інформації для досягнення певних цілей у тому сенсі, що він повинен привести до певних результатів» [29, с. 136].

Стратегія первинної статті-міркування спрямована головним чином на пояснення критиком своєї концепції та переконання адресата. Це визначає побудову, ведення аргументації в статті. Конфлікт не міститься в таких статтях, тому немає і стратегії розвитку конфлікту.

Стратегії статті-рецензії та власне полемічної (вторинної) подібні, оскільки визначаються загальним комунікативним наміром адресанта спростувати позицію критика, утвердити власну концепцію. Незгода конфліктна за своєю природою. Конфлікт у загальному вигляді — це прояв суперництва, конкуренції, несумісності позицій [61, с. 24]. Що стосується полемічного дискурсу, то саме конфлікт визначає внутрішню й зовнішню структури, види аргументів, способи їх подачі, вибір мовних засобів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі було встановлено, що типологічними особливостями полемічного дискурсу є наявність двох складових, аргументації та конфлікту, які специфічно реалізуються в даному типі дискурсу.

Структура полемічного тексту відрізняється від структури будь-якого іншого типу дискурсу взаємодією глибинних і поверхневих елементів.

Факторами, що визначають внутрішню структуру тексту, є ключові знаки, а зовнішню — іллокутивні цілі автора.

Аспектами дослідження дискурсу полеміки є наступні:

- 1) установа специфіки такого типу дискурсу;
- 2) виявлення трансформацій та взаємодії мовних засобів у полеміці.

Іллокутивні цілі в полеміці (асертивна, декларативна, персуазивна, комісивна, рефутативна, експресивна) визначають зовнішню форму полемічного тексту. Зокрема, компонентами дискурсу полеміки стають заголовок і підзаголовок, епіграф, кругова форма завершення або «перспективне» завершення статті. Для організації основного простору значущим елементом стає виділення з нумерацією та/або заголовками, в яких автор розставляє акценти, бажаючи досягти максимального перлокутивного ефекту.

Найбільш частотними видами коректних аргументів у полемічному дискурсі є: аргумент до авторитетної думки; аргумент до оригінальних джерел; аргумент до справжніх історичних фактів; аргумент до культурних традицій; аргумент до здорового глузду; аргумент до ерудиції. Некоректними аргументами, які використовуються в полемічній статті, є

наступні: аргумент до аудиторії; аргумент до емоцій; аргумент до особистості; аргумент до «антиавторитету»; аргумент до неосвіченості адресата; аргумент до стереотипів.

Аналіз полемічних статей дозволив виокремити наступні прийоми і способи аргументації:

1. дедуктивний прийом — накопичення фактів і обґрунтування на їх основі висновку, потрібного полемісту;
2. зміна ракурсу аргументації — переклад теми в потрібне полемісту русло;
3. «читання з коментарем» — велика кількість зауважень полеміста, зроблених в дужках, які ненав'язливо змінюють хід думок і думку адресата;
4. «повернення аргументу» — аргументи критика так змінюються полемістом, що починають спростовувати самого критика;
5. цитування.

Перераховані прийоми й способи аргументації, крім переконання, розвивають конфліктну ситуацію.

Установці на конфлікт підпорядковані й аргументи, й способи їх подачі. Вона грає когезійну (зв'язуючу) роль в полемічному дискурсі.

Стратегія розвитку конфлікту є провідною для полемічного дискурсу.

У первинних статтях стратегії розвитку конфлікту як такого немає, тому що автор у першу чергу ставить своїм завданням досягнення перлокутивного ефекту переконання адресата, представляє своє бачення даної проблеми. Однак є мовні засоби, що виражають концептуальну картину світу автора й провокують розвиток конфлікту, вступаючи в суперечність з концептуальною картиною світу полеміста.

Стратегія конфлікту в повному обсязі представлена в статті-рецензії. Вона реалізується за допомогою тактики чергування і нарощування (заголовок, підзаголовок, епіграф, основна частина) й спаду («початок-відступ», початок-«резюме з оцінкою», заключна частина). Конфлікт при цьому не завершується повністю, але лише загасає, оскільки зберігається основне протиріччя між автором первинної статті та полемістом, що виражається, зокрема, в наявності негативних експресивно забарвлених мовних засобів, які виражають концепцію автора.

Дискурс полеміки не є різновидом аргументативного, оскільки в ньому відбувається такий розвиток конфліктної ситуації, коли важливі не стільки аргументи й процес переконання, а й способи подачі доказів для спростування автора первинної статті. Водночас полемічний дискурс не належить і до області дискурсу конфлікту, оскільки полеміст прагне

аргументувати свою точку зору, довести свої тези і при цьому продовжити конфлікт, а не вийти з нього.

Крім того, в полемічному дискурсі переслідується виконання особливих, притаманних лише даному типу, іллокутивних цілей (надмета і допоміжна); в його основі лежить певна макроструктура, відмінна від макроструктур інших типів дискурсів.

Дискурс полеміки, вбираючи елементи аргументативного і конфліктного, перетворює їх особливим чином, є самостійним типом дискурсу.

РОЗДІЛ 2 ПРОСПЕКТИВНА ТА РЕТРОСПЕКТИВНА ФУНКЦІОНАЛЬНО- СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНІЦІАЛЬНОГО КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНОГО МІКРОДІАЛОГУ

2.1 КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ТЕОРІЯ ТА ІНІЦІАЛЬНИЙ КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНИЙ МІКРОДІАЛОГ

У мовознавстві розвиток прагматики пов'язаний у першу чергу із загальною переорієнтацією лінгвістики на дослідження мови як динамічного процесу, який залежить від умов і потреб комунікацій. Лінгвісти, що займаються проблемами прагматики в прагненні конкретизувати й звузити об'єкт дослідження, все частіше ототожнюють її з теорією мовленнєвих актів [350, с. 167; 364, с. 317; 419, с. 28; 437, с. 4]. Основні теоретичні положення цієї теорії сформульовані в роботах цілої низки лінгвістів [323; 410; 361; 377; 379; 403; 210; 435; 253; 225; 417]. Пізніше ці ідеї були розвинуті в працях багатьох учених [407; 427; 162 та ін.].

Основним положенням даної теорії є, як відомо, теза про необхідність діяльнісного підходу до вивчення функціональних явищ мови, вивчення природи значення з позицій функціоналізму. Одним із центральних понять теорії мовленнєвої діяльності є мовленнєвий акт, вивчення якого пов'язано з дослідженням мови в комунікації [106, с. 16; 434, с. 291; 437, с. 47]. Проблемі мовленнєвого акту, який досліджується з різних точок зору, було присвячено велику кількість досліджень у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві [21; 52; 247; 126; 129; 177; 224; 191; 127; 216; 401; 403; 350 та ін.]. Була встановлена структура мовленнєвого акту. За Дж. Остіним мовленнєвий акт складається з трьох компонентів, у термінології Т.А. ван Дейка – трьох різних дій [350, с.195], а саме – локутивного, іллокутивного й перлокутивного актів [323]. З трьох компонентів головна увага приділялась вивченню іллокутивного акту, який розкриває характер мовленнєвої дії [352, с. 273].

Однією з проблем теорії мовленнєвих актів визнається виявлення можливих способів дослідження мови. Класифікація мовленнєвих актів є спробою вирішення цієї проблеми. З розробкою нового понятійного

апарату в рамках лінгвістичної прагматики з'явилась можливість створення класифікацій, які орієнтовані на функцію або інтенціональний зміст висловлювання. Класифікаційну діяльність в галузі мовленнєвих актів розпочав Дж. Остін [323]. Слідом за цією класифікацією спроби створити нові типології роблять багато зарубіжних учених [394, с. 115; 354, с. 187–210; 435, с. 77; 325, с. 41; 382, с. 211–212 та ін.]. Питанням таксономії прагматичних типів висловлювань присвячені роботи Г. Г. Почепцова [210, с. 15–25], Л. П. Чахоян [288, с. 124], Н. А. Коміной [128, с. 99], Ю. Д. Апресян [8, с. 209–210], В. В. Богданова [40], І. П. Сусова [248] та ін.

У своєму класичному вигляді теорія мовленнєвих актів практично не приділяла уваги проблемі мовленнєвого акту в контексті. На думку Вундерліха, вона абстрагується від конкретних мовленнєвих ситуацій, створює ідеальну картину умов реалізації мовленнєвих актів, але ігнорує реальні явища мовленнєвої комунікації [435, с. 10]. Об'єктом вивчення була не мова в усьому різноманітті її структурно-комунікативних і граматичних функцій, а окремі мовленнєві акти, які нерідко розглядалися як ізольовані єдності [435, с. 296]. І хоча в цілому вивчення мовленнєвих актів виявилось плідним для лінгвістики, тому що дало можливість повного опису висловлювання в процесі комунікації [350, с. 2], сприяло всебічному поясненню явищ, що впливають на процес комунікації [320, с. 27], воно виявилось недостатнім, оскільки не торкнулося розгляду мовленнєвих актів у безпосередній ситуації спілкування, в контексті [407, с. 7; 162, с. 169], роль якого важлива для адекватної інтерпретації іллокутивної сили будь-якого, в тому числі і констативного, висловлювання.

Особливістю теорії мовленнєвих актів є виділення перлокутивного акту [323], що представляє собою дію, яку дане висловлювання здійснює на адресата. При цьому маються на увазі ті зміни, які є результатом розуміння адресатом сенсу висловлювання. Досягнення мети висловлювання є головною умовою реалізації перлокутивного акту. Якщо вчення Дж. Остіна про іллокутивні сили — це по суті теорія комунікативних функцій мовлення, то поняття перлокутивного акту за своїм змістом може бути віднесено до теорії мовленнєвого впливу.

Слід зазначити, що мовленнєві акти описуються, в основному, не як ізольовані сутності, а як елементи системи, оскільки відомо, що мова це не тільки форма дії, але й засіб впливу [258, с. 5–17; 162, с. 183]. Прагматичний підхід до вивчення умов функціонування мови повинен враховувати той факт, що в реальній комунікації мовленнєві акти є частиною структури мовної взаємодії. У мовленнєвому спілкуванні кожне

висловлювання сприймається не само по собі, а як репліка, яка вмонтована в прагматичний контекст [14, с. 360; 12, с. 412]. Прагматику можна визначити як дисципліну, предметом якої є зв'язний і досить довгий текст у його динаміці — дискурс, співвіднесений із головним суб'єктом, з «Его» всього тексту, з людиною, яка його створює [252, с. 15], як науку, яка вивчає мову в контексті [109]. У вивченні мовленнєвих актів релевантність контексту визначається його роллю для адекватної інтерпретації іллокутивної сили висловлювання, правильного розуміння вираженої в ньому інтенції мовця. Вивчення впливу контексту на реалізацію іллокутивної сили мовленнєвого акту стає сферою дослідження прагматики в якості однієї з основних проблем [419, с. 207].

Інтерпретація будь-якого мовленнєвого акту може мати місце лише при врахуванні комплексу факторів, що визначають функції мовленнєвого акту. До них належать фактор адресата, точка зору якого приймається за відправну і який, уплітаючись у пресупозицію, впливає як на породження, так і на інтерпретацію висловлювання [14; 258; 295], фактор слухача [211; 369], пресупозиції і фонові знання мовців.

Поняття пресупозиції є, як відомо, одним з основних у лінгвістиці [10; 189; 437]. Під прагматичною пресупозицією розуміють екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори, які враховує мовець для правильного вживання висловлювання. Прагматична пресупозиція включає знання про природу людського спілкування [360; 138, с. 174], універсальні умови здійснення будь-якої мовленнєвої дії.

Як уже зазначалося вище, в ізольованому мовленнєвому акті не відбивається двостороння природа людського спілкування, тому мінімальною структурною одиницею мовленнєвого спілкування визнається не мовленнєвий акт, а обмін репліками [162, с. 186; 411, с. 79], діалогічна єдність чи мікродіалог [251, с. 9]. Під мікродіалогом ми розуміємо елементарне комунікативне співставлення стимулюючої та реагуючої реплік, яке обумовлено взаємодією співбесідників в одній комунікативній ситуації.

У реальності мовець, який робить унесок у поточну розмову, повідомляє свої власні переконання й одночасно взаємодіє з партнером, намагаючись отримати або надати відповідь у динамічному процесі переговорів [55]. Структура діалогічного повідомлення, таким чином, не є суворо мовною, тому що людське спілкування структурується так само, як і форми соціальної інтеракції [424, с. 520]. Розмовний дискурс має як текстуальну (семантичну), так і дискурсивну (прагматичну) зв'язаність [348, с. 49; 190, с. 305; 162, с. 95]. Мовленнєві акти, які лежать в основі реплік діалогу (розмовного дискурсу), слідує один за одним

не стихійно, а згідно з певними конвенціями, правилами, в певній послідовності, тобто так, як і соціальні дії людей.

Одним із основних завдань при прагматичному аналізі діалогічного дискурсу є виявлення можливих послідовностей актів і реплік його учасників, які розглядаються як інтеракціональні ходи партнерів у процесі спілкування з урахуванням центрального в структуризації поняття ініціативності-реактивності [177; 290; 162; 2]. Такого роду аналіз спрямований на відтворення стратегії ведення діалогу. Найбільш адекватним підходом до вивчення мовних актів з точки зору повноти опису є, на наш погляд, підхід, при якому мовленнєвий акт трактується не тільки як комунікативний акт вираження інтенції адресанта, але й перш за все, як інтеракціональний акт міжособистісного мовного спілкування [110, с. 51; 415, с. 36]. При такому підході й адресант, й адресат уважаються зв'язаними між собою рівноправними учасниками мовленнєвої комунікації, важливе значення при цьому надається такій суттєвій характеристиці мовленнєвого акту як міжособистісність, яка розуміється як властивість мовленнєвого акту, що відображає розмаїтість відносин у плані «адресант-адресат». Поняття мовця й адресата висловлювання поряд з одиницями вербальної комунікації, які зв'язують їх у процесі мовленнєвої діяльності, прийнято вважати центральними поняттями моделі мовленнєвого акту [299, с. 43; 162, с. 191].

З питаннями мовної інтеракції пов'язана розробка загальних умов успішності парних послідовностей мовленнєвих актів, запровадження поняття основного мовленнєвого акту в парі, де мовленнєві акти в нормі залежать один від одного, виділення основного й допоміжного (який розкриває мотивацію) мовленнєвих актів. Мовленнєві акти, коли вони стають допоміжними, можуть змінювати свою функцію. Комунікативний акт розглядається як єдність двох актів: інтеракціонального й іллокутивного [353; 162].

Інтеракціональний план спілкування розглядається також у якості фону для виділення додаткових прагматичних функцій висловлювання, поряд з іллокутивною функцією [132; 351, с. 2].

Особливе значення при дослідженні послідовності мовленнєвих актів набувають соціальні цілі, або перлокутивні наміри, оскільки діяльнісно-результативна сторона функціонування мови відображає головне призначення комунікації як форми соціалізованої інтеракції. Будь-який акт комунікації не зводиться тільки до передачі інформації, оскільки саме виникнення комунікативного акту завжди обумовлено потребою мовця досягти певного прагматичного ефекту [258, с. 15–16]. Лінгвістично зафіксований перлокутивний ефект, виконуючи функцію

зворотного зв'язку [169], маркує межі дії пари актів, демонструє результат дії, яку висловлювання здійснює на адресата [111, с. 38]. Оскільки перлокутивний ефект не виражається в самому висловлюванні, а є реакцією на нього, то це дає підставу деяким ученим стверджувати, що перлокутивні ефекти не належать сфері інтересів прагматики, яка має справу не з результатами, а з цілями [382, с. 203]. Однак мовець під час здійснення мовленнєвого акту, часто має на увазі якусь певну реакцію слухача, розраховує на неї [417, с. 293–294], оскільки в мовця крім іллокутивного наміру є й деякий перлокутивний намір. Іллокуція, таким чином, може включати момент перлокуції. Зв'язок іллокутивного й перлокутивного актів виявляється в тому, що, здійснюючи іллокутивний акт, мовець здійснює щось зі словами (does things with words) з метою вплинути на поведінку слухача [345, с. 37].

Виходячи з діалектичної єдності раціонального й психічного, ефективність мовленнєвої дії (і мовленнєвого впливу) розуміється в даній роботі як відповідність результатів цієї дії цілям мовця, тобто його комунікативній інтенції. Вивчення прагматичного аспекту мовленнєвої комунікації передбачає виявлення способів і засобів реалізації комунікативної інтенції мовців у ході мовленнєвого спілкування [48, с.10]. Інтенції відправника повідомлення можуть бути виражені по-різному. Найбільш експліцитно відношення відправника повідомлення до предмету мовлення і його отримувача відображається в емоційних, експресивних, образних засобах мови. Однак прагматика висловлювання не вичерпується, на нашу думку, зазначеними мовними засобами. Ми дотримуємося точки зору тих лінгвістів, які вважають, що мовленнєве повідомлення впливає всіма інформаційними рівнями [133, с. 227], оскільки воно створено з певною метою і розраховано так чи інакше на сприйняття його адресатом. Мета за самою своєю природою припускає наявність певного прагматичного ефекту, певного результату. Услід за Г. В. Колшанським [125, с.134] ми вважаємо, що як результатом, так і метою комунікації можуть бути всі види впливу на отримувача інформації: від розуміння їм повідомлення до очікування з його боку певних фізичних дій.

У нашому дослідженні ініціальний констативно-констативний мікродіалог (ККМД) розглядається з точки зору функціонування його реплік у процесі діалогічної взаємодії, у взаємозв'язку з усіма компонентами мовленнєвої ситуації. Функціональна спрямованість реплік визначається за ознакою їх ролі в процесі комунікації. Висловлювання, яким притаманні структурно-семантичні параметри стверджувального речення, не завжди є тільки констативами, і репліки-відповіді можуть

мати різні прагматичні значення. Ініціальний ККМД будується за принципом «statement — reply» [358, с. 293], де термін «statement» уживається в широкому сенсі, як референт будь-якого висловлювання-відповіді, таким чином ним може бути будь-який мовленнєвий акт. Ініціальний ККМД являє собою послідовність мовленнєвих дій партнерів по діалогу, спрямованих на вирішення деякої комунікативної задачі, загальної або окремої для кожного комуніканта. Мотиви й цілі мовленнєвих дій виступають у якості авторських інтенцій [249, с. 135]. Початкова репліка представлена стверджувальним реченням (констативним мовленнєвим актом), яке вводить тему дискурсу, який будується за принципом темарематичної прогресії [термін І. П. Сусова]: кожна наступна репліка учасників діалогічного спілкування розвиває тему попередньої. Репліка-відповідь знаходиться в прагматичному фокусі й визначає взаємозв'язок реплік в ініціальному ККМД, тому що функціональний взаємозв'язок у будь-якій діалогічній конструкції визначається одним із членів послідовності [302, с. 52–54; 407, с. 8; 369, с. 68].

Поняття констативного висловлювання не є новим, оскільки констативи вже були в центрі уваги лінгвістів [215, с. 272–278; 302]. Під констативним висловлюванням (констативом) ми розуміємо прагматичний тип речення, комунікативно-інтенціональним змістом якого є ствердження мовцем істинності пропозиціонального змісту. Констативні висловлювання аналогічні асертивним (асертивам) [324; 382; 409], а також репрезентативним (репрезентативам) [231; 435] висловлюванням.

Для успішного здійснення іллокутивного акту будь-якого типу необхідно виконання певних умов. На думку Серля [232], здійснення іллокутивного акту регулюється наступними умовами (правилами): підготовчою умовою, умовою щирості й суттєвою умовою. Для констативів до підготовчої умови належить наявність у мовця деякої підстави для того, щоб уважати стверджувальне судження істинним, умова щирості полягає в тому, що мовець повинен бути переконаний у його істинності, тому стверджувати — означає вірити в своє власне ствердження [85, с. 220], а суттєва умова, відображає той факт, що вимовити висловлювання означає зробити спробу поінформувати слухача й переконати його в істинності судження [232, с. 195]. Якщо зазначені умови будуть виконані, успішним буде й мовленнєвий акт ствердження.

Комунікативно-прагматичний підхід до аналізу констативів-зачинів у складі ініціального ККМД дає підставу зробити висновок про те, що їх зміст не вичерпується значенням ствердження, а характеризується синкретизмом прагматичних значень констатації й спонування,

констатації й запитання, залежить від ситуації спілкування, соціальних ролей і фонових знань комунікантів.

Відмінність цілей і умов комунікації, які визначають формування сенсу мовленнєвого акту, веде до диференціації мовленнєвих актів констативів згідно з прагматичною настановою або комунікативною інтенцією, і дає підставу виділити їх основні типи.

2.2 ТИПИ КОНСТАТИВІВ-ЗАЧИНІВ У СКЛАДІ ІНІЦІАЛЬНОГО КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНОГО МІКРОДІАЛОГУ

Будь-яке висловлювання створюється його відправником з певною метою, отже, воно завжди є прагматично орієнтованим. Прагматична настанова лежить в основі породження різних типів констативів і визначає своєрідність структурно-семантичної організації висловлювання, відбір відповідних мовних засобів, специфіку комунікативних різновидів констативів. У кожному висловлюванні — від однослівної побутової репліки до великих складних творів науки й культури ми охоплюємо, розуміємо, відчуваємо мовленнєвий задум чи мовленнєву волю мовця, яка визначає мету висловлювання, його обсяг і його кордони [27, с. 256].

У складі ініціального ККМД ми виділяємо наступні типи констативів-зачинів у залежності від комунікативних інтенцій адресанта:

- 1) констативи з прагматичною настановою на низький ступінь впливу;
- 2) констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу.

Констативи з прагматичною настановою на низький ступінь впливу передають змістовну інформацію, яка містить повідомлення про факти, події, процеси, що відбуваються в навколишньому світі. Констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу передають змістовно-концептуальну інформацію [65], яка повідомляє про індивідуально-авторське розуміння подій, процесів, фактів та авторське ставлення до них.

2.3. КОНСТАТИВИ-ЗАЧИНИ З ПРАГМАТИЧНОЮ НАСТАНОВОЮ НА НИЗЬКИЙ СТУПІНЬ УПЛИВУ

Констативи даного типу є експресивно й емоційно нейтральними висловлюваннями, що реалізують комунікативну настанову на неупереджене інформування. Адресант обмежується повідомленням про факти, події та явища, передаючи основну, найбільш суттєву інформацію.

Мовні засоби експресивної та емоційної оцінки відсутні, а інтелектуально-логічні оцінки обмежені до мінімуму. Значущим у такому типі інформації є відсутність засобів експресивного синтаксису. Констативи даного типу передають нову або додаткову інформацію про адресанта й навколишній світ, таким чином відбувається розширення інформаційного фонду, єдиного для мовця й слухача.

При повідомленні інформації адресант намагається передати стан предметів й осіб, відобразити зміни, що відбуваються з ними. Пресупозиція адресата при цьому полягає в тому, що ця інформація йому невідома і/або може його зацікавити. Комунікативна інтенція адресанта полягає лише в повідомленні інформації. Шляхом виконання іллокутивного мовленнєвого акту ствердження адресант має намір проінформувати адресата про стан справ і показати, що пропозиція відображає дійсний стан справ. Мовленнєві дії даного типу спрямовані на осмислення ситуації співрозмовником. Перлокутивний ефект висловлювання полягає в отриманні інформації й розумінні її адресатом, наприклад:

Solomon: Spitzer is a vice president of the Appraisers' Association.

Walter: I see (A. Miller).

До числа констативів із прагматичною настановою на низький ступінь впливу відносяться констативи з метакомунікативною функцією. Виділення в корпусі мовних засобів метакомунікативних висловлювань пов'язано з особливою функцією, яку вони виконують, функцією регулювання мовного спілкування за допомогою мовних засобів [212, с. 52], фатичною функцією [55, с. 135].

Як відомо, однією з умов та компонентів комунікації є наявність контакту. Аналіз мовного матеріалу дає підставу виділити наступні види метакомунікативних констативів:

1) констативи, які спрямовані тільки на встановлення контакту з адресатом. До складу констативного висловлювання може входити звернення, комунікативна сутність якого полягає у встановленні контакту і яке уточнює адресата ініціального висловлювання:

Jack: Charming day it has been, Miss Fairfax.

Gwendolen: Pray don't talk to me about the weather, Mr. Worthing. Whenever people talk to me about the weather, I always feel quite certain that they meansomething else. And that makes me so nervous. (O. Wilde);

2) констативи, які спрямовані на встановлення контакту й повідомлення нової для адресата інформації:

Desmond: Three soviet scientists — G.J. Beridze, G.R. Macharashvili and L.M. Mosulishvili have discovered gold in wine.

Mary: I beg your pardon? (A. Wesker).

Ініціальні констативні репліки, які реалізують метакомунікативні задачі спілкування, можуть уключати в себе виговорі атрактанти уваги такі, як *Ahoy! Aye! Hello! Hey!* та ін., наприклад:

Grandma. Hey! You look familiar.

Young man. Hm? Pardon (E. Albee).

2.4. КОНСТАТИВИ-ЗАЧИНИ З ПРАГМАТИЧНОЮ НАСТАНОВОЮ НА ВИСОКИЙ СТУПІНЬ УПЛИВУ

Констативи даного типу відображають авторське «я» і пов'язані з особистісною (модальною) оцінкою фактів, які повідомляються адресантом.

На відміну від констативів із прагматичною настановою на низький ступінь впливу, які відносяться до інформативного реєстру мовлення, констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу слід віднести до образотворчого реєстру мовлення, який наводить аргументи [101, с. 356]. Комунікативна інтенція адресанта полягає не тільки в повідомленні інформації адресату, але й у спонуканні його до певної реакції. У даному типі констативів перлокутивна сторона виходить на передній план, іллокутивна мета прирівнюється досягненню перлокутивного ефекту.

Констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу мають різну перлокуцію. Вони здатні впливати на морально-етичні настанови адресата, апелювати до його почуттів та емоцій, спонукати до інтелектуальних і фізичних дій. Указані констативи можуть не мати у своїй структурі елементів, які маніфестують ті додаткові прагматичні значення, які вони набувають в умовах функціонування в дискурсі. Додаткова інформація може приєднуватися до основного значення, збагачуючи його новими, імпліцитно вираженими характеристиками [175, с. 12].

Розмежування пропозиціональних типів висловлювань із точки зору представлення смислу в мовних знаках не дає відповіді на запитання про те, які фактори сприяють прагматичному варіюванню констативів. Для нашого дослідження мають значення специфікатори прагматичної настанови мовця в даному, конкретному тексті. Вони впливають на узагальнене категоріальне значення, конкретизують і варіюють його так, що в акті мовлення категоріальне значення завжди виступає в збагаченому й конкретизованому вигляді [42, с. 164]. До таких специфікаторів

відносяться: семантична ознака позитивність/негативність, прагматична релевантність відношення висловлювання до актуальної ситуації спілкування, мотивувальна ознака, ознака рівнозначності/нерівнозначності ієрархічних статусів комунікантів [70, с. 138; 84, с. 25].

Розмежування різних типів констативів може базуватися на категорії оцінки, яка є в таких випадках мовним маркером комунікативно-інтенціональних настанов адресанта. Використання мовних засобів вираження оцінки та способів її інтенсифікації в якості критерію диференціації різних типів констативів засноване на думці ряду вчених про те, що оціночні засоби мови й мовлення є засобом вираження суб'єктивної модальності висловлювання [57, с.11], а, отже, і його прагматичного значення. В описуваному типі констативів широко представлена експліцитна оцінка як інтелектуально-логічна, так і емоційно-експресивна. При прагматичній настанові адресанта на високий ступінь впливу до фактографічної основи висловлювання додаються його суб'єктивні погляди та аксіологічні оцінки. Констативи даного типу можуть мати у своєму складі емоційно забарвлені лексичні одиниці, засоби експресивного синтаксису.

Оцінка являє собою свідому діяльність людини, яка тягне за собою позитивну або негативну позицію суб'єкта по відношенню до об'єкта оцінки. Оцінні номінації можуть мати значний вплив на адресата, коли мова йде про висловлення ним своїх почуттів, емоцій, настроїв, поглядів.

2.4.1. Засоби інтенсифікації констативів

Як відомо, виділяються два типи оцінки: раціональна та емоційна [57, с. 14]. Перша не стосується емоційної сфери мовця, друга супроводжується будь-яким проявом суб'єктивно-авторського ставлення до предмета повідомлення. Виділення зазначених типів оцінок пов'язано з проблемою співвідношення категорій емоційності, образності, експресивності, оцінки й інтенсивності.

Існування в лінгвістиці різних точок зору на це співвідношення свідчить про розмитість меж між ними. Експресивність визначається як семантико-стилістична категорія, що виражає здатність мовних і мовленнєвих одиниць відображати емоційне й оцінне ставлення суб'єкта мовлення [301]. До категорії експресивності належать образність та інтенсивність [9]. Експресивні висловлювання аналізуються в комунікативно-інтенціональному аспекті й не ототожнюються з емоційністю [199].

Слід зазначити, що для всіх видів емоційності характерним є зв'язок з інтенсивністю оцінки. Багато вчених указують на тісний зв'язок категорій емоційності, експресивності та образності з інтенсивністю

[272; 335]. Емоційний, експресивний компоненти інтенсифікують оцінку. Інтенсивність слід уважати важливою прагматичною категорією, яка пов'язана з підвищенням дієвості висловлювання і яка входить у систему мовленнєвого впливу. В основі даної категорії лежить поняття градації кількості в широкому сенсі цього слова, що передає градування «обсягу» ознаки, властивості, якості, дії, стану [272].

Інтенсифікація оцінки і, отже, посилення впливової потенції констативів пов'язано з використанням цілої низки мовних засобів посилення оцінювання на всіх рівнях мовної системи, що зближує таке розуміння інтенсифікації оцінки з експресивністю у широкому сенсі як всього того, що сприяє посиленню виразності мови [1, с. 5]. Повідомляючи інформацію, адресант часто використовує різні засоби інтенсифікації з метою впливати на почуття й емоції адресата й викликати в нього відповідний емоційний стан.

У сучасній англійській мові категорія інтенсивності, як відомо, реалізується цілою низкою засобів, що належать різним рівням мовної системи. Інтенсифікація констативів у позиції ініціальної репліки здійснюється різноманітними засобами, які можуть об'єднуватися в комунікативні групи. До них належать:

1) паралінгвістичні засоби (фонаційні й кінесичні), функціонування яких обумовлено факторами прагматики:

Secretary /yelling to Harvey/: We've got a newspaper!
Harvey: Great! Mary, where's Mary (A. Wesker).

Паралінгвістичні засоби можуть поєднуватися з лексичними, наприклад, з підсилювальними прислівниками:

Lady Frederick: /Yawning and stretching her arms/ Oh I'm so sleepy.
Captain Montgomerie: I'm sorry for that (S. Maugham);

2) морфологічні засоби інтенсифікації:

а) емфатичне *do* в поєднанні з паралінгвістичними засобами й дієсловами, що виражають сильні почуття, емоції:

Elyot /burying his face in her shoulder/ I do love you so.

Amanda: Don't blow, dear heart, it gives me the shivers (N. Coward);

б) ступені порівняння прикметників, які інтенсифікують семантику:
Mrs. Wellby. Oh, Johnson is a man of the highest character and the most lofty principles.

Mary. Isn't that nice? (C. Hamilton);

3) лексичні засоби інтенсифікації:

а) прикметники, які інтенсифікують зміст:

Gerald: I may as well tell you at once that I've had very bad luck. I wanted to make money, and I've come an absolute cropper.

Lady Sellenger: My dear Gerald, I'm very sorry. Is it as bad as all that (S. Maugham);

б) посилювальні прислівники й частки:

Osborne /intent on the picture/: She's an awfully nice-looking girl.

Stanhope: A photo doesn't show much, really. Just a face (R. Sherriff);

Alan: You look so pretty, Joan.

Joan: Do I? That's sweet of you, Alan (J. Priestly);

в) вигуківі словосполучення типу My God, Thank God:

Mrs. Bryant. Thank God you come home sometimes gal — you do bring a little life with you anyway.

Beatie. Mother, I've never heard you express a feeling like that (A. Wesker);

г) емоційно забарвлена лексика:

Fitzpatrick: He's a damn fine lad.

Marshall: He is. He is. You're right (D. Storey);

д) фразеологічні одиниці:

Edmund: Well, that sounds like the absent brother. He must have a peach of a

bun on.

Tyrone: /scowling/ That loafer! He caught the last car, bad luck to it (E. O'Neill);

е) частки *only, even*:

Mrs. C: I say it's nice to see all you children home again — even you, Madge.

Madge: I'm not a child and this is no loner my home (J. Priestly);

4) синтаксичні способи вираження інтенсивності: повтори, які можуть поєднуватися з лексичними засобами інтенсифікації, наприклад, з підсилювальними прислівниками:

Actress 1: I've had this to say for twenty years: you're rotten, you've always been rotten and you always will be rotten.

Actress 2: You despise me (J. Saunders).

Слід зазначити, що інтенсифікатори оцінки не завжди реалізують цілеспрямований вплив на адресата:

Jane: Julia! I've done the most awful thing!

Julia: I'm not at all surprised (N. Coward).

І, навпаки, в багатьох випадках ініціальні констативи, які не містять інтенсифікаторів оцінки, набувають іллокутивної сили спонування, впливу на адресата. Цьому може сприяти тип номінації початкової репліки, зокрема, кваліфікативні характеристики, що містять приховане питання, приховане спонування:

Storey. You look seedy.

Austin. Didn't sleep a wink last night (S. Behrman).

У залежності від перлокутивної мети висловлювання виділяються різні види констативів із прагматичною настановою на високий ступінь впливу. До них належать: констативи з перлокутивною метою переконання в істинності повідомлення, переконання в необхідності виконання певних дій, впливу на почуття й емоції, впливу на морально-етичні настанови, спонування до обміну думками.

2.4.2. Констативи з перлокутивною метою переконання в істинності повідомлення

Існують ситуації, в яких адресант має на меті не тільки проінформувати адресата про певний стан справ у світі або висловити свою точку зору, але й переконати його в істинності приведенного факту або явища, у правильності своєї точки зору.

Очевидно, що в комунікації, яка переслідує інформаційні цілі, мовець не використовує якісь особливі мовні засоби для досягнення мети висловлювання. Уплив адресанта на адресата планується та здійснюється шляхом використання мовних (лексичних, граматичних, просодичних) засобів, що дає можливість прогнозувати реакцію адресата.

Констативи з перлокутивною метою запевнення адресата в істинності повідомлення використовуються, як правило, тоді, коли виникає необхідність висловити свою впевненість в істинності інформації, в достовірності фактів.

До основних засобів, які виконують функцію переконання адресата в істинності повідомлення, належать форматори переконання, в семантичну структуру яких уходить сема «впевненість»: *surely, I'm sure, for sure, certainly, it is certain, evidently, it is evident, of course, really, apparently*; вирази *the fact is, in fact, as a matter of fact, to tell the truth, upon my word, I can tell you, I could swear* та ін.

Мотивація діяльності адресанта базується на широкому контексті комунікації, знанні пресупозиції спілкування. Використання різних мовних засобів для переконання адресата в істинності інформації, що повідомляється, може бути викликано можливими сумнівами адресата або можливою контраргументацією, яку передбачає адресант з боку адресата. У цьому випадку адресант, враховуючи пресупозицію адресата, його психологічні дані, прагне нейтралізувати в превентивних цілях можливий сумнів, наприклад:

Lady Frederick: The fact is my brother Gerald had asked your daughter to marry him, and she has accepted.

Admiral: Rose is a minx, Lady Frederick, she's much too young to marry. (S. Maugham).

У наведених вище прикладах адресант, передбачаючи можливе заперечення, сумнів з боку адресата з приводу надання інформації, подає її як факт. Форматорами переконання є модальне слово *certainly*, вираз *I could swear*, іменник *fact* в позиції підмета.

Констативи з перлокутивною метою переконання в істинності висловлювання можуть також мати на меті:

1) здивувати адресата:

Cynthia: As a matter of fact I'm about to embark on a long eulogu of disc-jockeys.

Tamara: Really! (A. Wesker);

2) схвалити:

Freddie: She's a jolly nice girl, I can tell you that.

Blenkinsop: I suppose she squeezed your hand when you went away? (S. Maugham).

Дієслово *can* у складі прагматичного форматора *I tell you* зменшує категоричність висловлювання.

3) висловити незадоволення:

Lady Mereston: It is surely expedient you should know that the woman you have some idea of marrying escaped the divorce court only by the skin of her teeth.

Mereston: I don't believe that, mother (S. Maugham).

Засоби переконання в істинності негативної інформації фіксують не тільки істинність висловлювання, але й зацікавленість адресанта в тому, щоб інформація була прийнята адресатом. Зокрема, у наведеному вище прикладі адресант зацікавлений у тому, щоб зганьбити честь жінки, з якою хоче одружитися її син, змусити його змінити своє рішення. Для досягнення цієї мети адресант використовує засоби інтенсифікації висловлювання: форматор переконання *surely*, фразеологічні одиниці, частку *only*;

4) запевнити в невірній інтерпретації фактів, нейтралізувати можливість недовіру з боку адресата:

Mrs. Frasor. I was sure you would misunderstand my presence here.

Mrs. Roylston/Coldly/. I'm afraid I understand it only too well (E. O'Neill).

Форматори категоричності висловлювання в ініціалній репліці вказаного типу діалогу можуть втрачати сему «впевненість» і висловлюють припущення, натяк, приховане питання, наприклад:

— *Surely*, this is a picture of the famous Cranchester Bridge with the Cathedral showing in the distance.

— You are quite right, M. Poirot. Winnie had evidently painted that to bring to me as a surprise (A. Christie).

З форматорами переконання зближується конструкція з емфатичним *do*, яка підкреслює категоричність висловлювання й спрямована на підсилення впливу на адресата:

Noel. I love you both, Mary. I do love you very much.

Mary. So do we you, Noel (Ph. Barry).

Форматор *do*, вживання якого не є типовим для констативів в ініціалній позиції, може бути спрямований не на підсилення впливу на адресата, а на виконання іншої функції, наприклад, підтвердження згоди з точкою зору адресата, яка не висловлена експліцитно:

Marry. Well, you do live what's called «out of the way».

Robin. I know. But that's why we came here in the first place (J. Osborne).

Спостереження над мовним матеріалом також показує, що для переконання в істинності повідомлення широко використовуються механізми аргументації та мотивації. Оскільки аргументація відноситься до видів мовного впливу, ми поділяємо точку зору, згідно з якою аргументація розуміється як один із способів мовлення з метою здійснення впливу на аудиторію [139, с. 3]. Аргументація як вид мовленнєвого впливу на адресата обов'язково передбачає оцінку, яка є семантичним поняттям і має на увазі істинний аспект значення мовних виразів [57, с. 5].

Будь-який мовленнєвий вислів містить елемент, який виражає ставлення мовця до питання, про яке він говорить, до висловлювань, і ставлення це є активним [351, с. 2], що виражається у відборі тих мовних засобів, які найбільш відповідають комунікативним намірам. Оціночний елемент часто влітається в аргументацію.

Переконуючи в істинності приведенного факту, явища, переконуючи в правильності свого розуміння цього факту, явища, адресант може використовувати не тільки аргументи по суті, які характеризують об'єктивну сторону справи, але й аргументи, які спрямовані на завоювання симпатій адресата й впливають на його настрій. Перлокутивний ефект переконання в істинності інформації, що повідомляється, може досягатися не тільки за рахунок оцінки впливової сили мовних засобів, але й за рахунок урахування можливого психологічного стану адресата. Мовець прагне вплинути на свідомість слухача й змінити її у відповідності до своїх намірів. Переконання є в певній мірі інтелектуальним насильством [396, с. 43], при якому мовець, аргументовано впливаючи на слухача й використовуючи для цього мовні засоби, своїми міркуваннями змінює інтелектуальний стан адресата, змушує його прийняти іншу точку зору, що сприяє досягненню перлокутивного ефекту.

Аргументація займає особливе місце серед різноманітних форм впливу на слухача в процесі мовленнєвої діяльності. У роботах, при-

свячених питанням теорії аргументації та розробці основних її понять [22; 45; 50; 139; 396 та ін.], процес аргументації представлено як органічну нерозривну сукупність логічного процесу доказу висунутого положення (тези) і психологічного процесу переконання в можливості прийняти його. Центральна категорія доказу — обґрунтування є засобом вираження причинно-наслідкових відносин. Причинно-наслідкові відносини визначають смислові граматичні зв'язки між висловлюваннями. Ці зв'язки є зв'язками логічної обумовленості, каузальності, причинно-наслідкового витікання одного з іншого. Реалізація цих зв'язків здійснюється синтаксичними і лексико-граматичними засобами: сполучниками причинно-наслідкової семантики *because, so*; підрядними й сурядними зв'язками в складних реченнях і в ланцюжку простих речень.

Констативи розглянутого виду представлені як простими, так і складними мовленнєвими актами. Складні мовленнєві акти можуть бути комплексними, в яких компонентні мовні акти перебувають у відношенні субординації [111, с. 54], і композитними, в яких компонентні мовленнєві акти перебувають у відношенні координації [111, с. 69]. Комплексний мовленнєвий акт констатива складається з простого констатива-тези і простого констатива-обґрунтування. Констатив-обґрунтування виступає в ролі констатива, який аргументує це обґрунтування. Мета обґрунтування — підвищення істинності й переконливості констатива-тези.

Констативи з використанням мотиваційних засобів можуть бути спрямовані на:

- 1) переконання в істинності фактологічного змісту висловлювання, положення, яке стверджується:
 - *I've been reading the speeches of Henry Clay. He sure was good.*
 - *Yes, he was (J. Steinbeck);*
- 2) переконання адресата в неможливості приведення контраргументації:
 - *So I have captured the Nemean Lion. My task is completed.*
 - *Do you really know everything? (A. Christie).*

Існують наступні конфігураційні типи складних констативів, до складу яких уходять констатив-теза й констатив-обґрунтування:

- 1) констативи, в яких констатив-теза передує констативу-обґрунтуванню:
 - Lady Frederick: Oh, I am a success today. That's another proposal of marriage.*
 - Fouldes: It sounds very much like it (S. Maugham);*
- 2) констативи, в яких констатив-обґрунтування передує констативу-тезі:

Miss Frost. You're so tired, Mr.Dangerfield.You look so tired.

Dangerfield. Yes, I am (J. Donleavy).

Композитні констативи можуть бути спрямовані на запевнення адресата у відвертості слів адресанта (приклад 1), у доцільності прийняття положення справ, яке стверджується:

(1) Socrates. I was in love with you when we married,

Hantippe. I'm an old codger now, but I'm still in love with you as much as an ancient party can be.

Xantippe. Yes. I know about that (M. Anderson);

(2) Morgenhall. Really, Mr.Fowle, I have all the respect in the world for your opinion, but we must face this. You're a man of very little education.

Fowle. That's true (J. Mortimer).

Здійсненню мети адресанта сприяє використання засобів інтенсифікації висловлювання: порівняльного звороту *as much as* (приклад 1). Використання індикатора переконання *really* і фразеологічного виразу *all the respect in the world*, який підкреслює гіперболізоване висловлення поваги до адресата (приклад 2), пом'якшує характер переконання, що обумовлено етичними нормами спілкування.

У композитному мовленнєвому акті констатива мовленнєві акти знаходяться у відношенні координації та мають рівноправний комунікативний статус. Між пропозиціональним змістом компонентів композитного мовленнєвого акту можуть спостерігатися відносини:

1) узагальнення:

Mrs.Hushabye. So Billy Dunn was poor nurse's little romance. I knew there had been somebody.

Randal. They will fight their battles immensely (B. Show);

2) конкретизації:

Myra: Children — he has got it. Dad has really got the appointment.

Belinda: Of course he has (W. Robertson).

Функція переконання може здійснюватися не тільки мовними засобами, тому що вона може бути тісно пов'язаною з соціальними аспектами спілкування. У цьому випадку для адекватної інтерпретації констативного висловлювання важливе значення має контекст [344, с. 2]. Особливу роль відіграє різниця в ієрархічних статусах комунікантів. Ця ознака дає адресанту впевненість у тому, що адресат правильно зрозумів його комунікативний намір. Адресат сприймає констатацію факту як категоричне ствердження, яке не допускає заперечень, наприклад:

How. We manufacture spark plugs, Mr.Christian.

Christian. Of course, of course, I don't dispute that for a minute (J. Donleavy).

Існують ситуації, в яких адресант використовує переконання адресата в істинності висловлювання як тактичний прийом. Переконуючи в істинності, мовець планує отримати реакцію, яка є протилежною тій, яка б логічно витікала зі сказаного. Використовуючи індикатори переконання, адресант як-би бере на себе провину, знаючи заздалегідь про те, що норми етикету не дозволять адресату підтвердити цю провину й прореагувати негативно:

Lady Frederick /Interrupting as if the truth had suddenly flashed across her/: Ada! I do believe you came here today about my account.

Madame Claude: Oh, no, my lady, I promise you (S. Maugham).

Така поведінка адресанта побудована на порушенні принципу істинності П. Грайса [360, с. 46] й наочно демонструє той факт, що в певних видах комунікації «порушення» правила дискурсу є органічною властивістю, «правилом» цього виду мовленнєвої діяльності [240, с. 121].

2.4.3. Констативи з перлокутивною метою переконання в необхідності виконання певних дій.

Переконання адресата в необхідності виконання певних дій здійснюється за допомогою тих самих прагматичних індикаторів, що й переконання в істинності висловлювання, а також за допомогою модальних дієслів і їх еквівалентів. Беручи до уваги психологію адресата й можливу протидію з його боку у зв'язку з передбачуваними діями, адресант використовує індикатори переконання та/або модальні дієслова для того, щоб підкреслити необхідність їх виконання:

Brown /goes and takes a rolled up plan from the table drawer-dully/: I've got to do some work.

Margaret /disappointedly/: What, has that old Billy Brown got you to work at home again, too? (E. O'Neill).

Засобом інтенсифікації значення переконання може виступати повтор разом із модальними дієсловами й форматором переконання, наприклад:

Mrs. Fitzgerald. Mrs. Pearson, we must change back now — we really must. Mrs. Pearson /rising/. Why? (F. Priestly).

Коли адресант переконує в необхідності виконання дій, він може наводити обґрунтування цієї необхідності. Констативи цього типу можуть бути представлені простими й складними (комплексними й композитними) мовленнєвими актами. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив виділити можливі конфігурації щодо місця констатива-тези і констатива-обґрунтування:

1) констатив-теза може передувати констативу-обґрунтуванню:
Alice. And now we really must go. Excuse us, Mr. Kolenkhov — we're going to the Monte Carlo ballet!

Kolenkhov. The Monte Carlo ballet! It stinks (M. Hart and G. Kaufman);

2) констатив-обґрунтування може передувати констативу-тезі:
— *It's a lovely room. We should have stayed here all the time we've been in Milan.*

— *It's a funny room. But it's nice (E. Hemingway).*

Між пропозиціональним змістом компонентів композитного мовленнєвого акту можуть спостерігатися відносини конкретизації:

Richelien: The self-government of the small provincial towns of France must be brought to an end. The first step is to pull down all kinds of fortification.

D'Armaghac: So it's the turn of this city (J. Whiting).

Виділяються наступні види впливу на адресата констативів із перлокутивною метою переконання в необхідності виконання певних дій:

1) спонукати адресата висловити своє ставлення до передбачуваних дій у плані згоди/незгоди:

Gerald: I really must go to the War Office.

Mrs.Dot: Very well, you can (S. Maugham).

Переконання в необхідності виконання дій може бути послаблено при вживанні модальних слів *maybe, perhaps, probably* та ін, дієслів *think, guess, suppose* та ін. Послаблення значення необхідності при вживанні модальних дієслів може бути обумовлено принципом увічливості [382, с. 132], який, як відомо, є загальним принципом мовленнєвого спілкування. Зазначений принцип передбачає максимум вигоди для комуніканта й надає йому свободу рішення. Уживання поряд із модальними дієсловами предикатів, які висловлюють думку адресанта, пом'якшує категоричність висловлювання й спрямовано на з'ясування відносин адресата до передбачуваних подій, наприклад:

Peter: Yes, I suppose I ought to go and change. I promised to go to a party.

The Visitor: Have you, Peter? Don't go to your party to-night. Sit and talk to me (B. Levy);

2) спонукати адресата продемонструвати своє ставлення до адресанта, наприклад:

Rosemary /defiantly, to Philip/ I must really go to bed, I'm so tired.

Philip /suddenly concerned to reclaim her/: But Rosemary, don't go yet. Stay down here and talk a little, have a drink (D. Lessing).

2.4.4. Констативи з перлокутивною метою впливу на почуття та емоції адресата

Констативи з перлокутивною метою впливу на почуття, емоції й морально-етичні настанови адресата вживаються в тих ситуаціях, коли адресант має намір викликати в адресата певний емоційний стан, вплинувши на його почуття та емоції. Адресант прагне реалізувати різні види впливу на співрозмовника й використати його стан у своїх цілях. Ставлення адресанта реалізується за допомогою різних емоційно-експресивних лексико-фразеологічних засобів, через аргументованість оціночних суджень.

Констативи з перлокутивною метою впливу на почуття й емоції адресата зазвичай містять у своєму складі стилістично й емоційно забарвлені одиниці й засоби експресивного синтаксису, що дозволяє адресанту з максимальною ефективністю висловити своє ставлення до повідомлення й викликати потрібну йому реакцію адресата. У такому випадку інформаційна функція знижена за рахунок привнесення додаткових смислових компонентів і відступає на другий план. Іллукутивна сила констативів полягає в цьому випадку в максимальній силі емоційного впливу. Перлокутивний ефект полягає в емоційному впливі на почуття й емоції адресата.

Існують наступні види впливу на емоції та почуття адресата:

- 1) викликати почуття радості, спонукати адресата до радісного співпереживання. Комунікативна інтенція адресанта може бути виражена семантикою використаних словоформ, а також засобами кінесики:

Sibyl /looking triumphantly/: Elyot and I have come to a decision.

Amanda: How very nice! (N. Coward);

- 2) спонукати адресата до співчуття, при цьому адресант може вдаватися до комбінованого використання засобів інтенсифікації висловлювання. Комбінації засобів інтенсифікації можуть бути різноманітними й включати паралінгвістичні, лексичні та синтаксичні засоби, до яких належать засоби кінесики, посилювальні прислівники, вигуківі словосполучення, семантика складових словоформ висловлювання, повтор, наприклад:

Dolly: Oh God! I'm so utterly, utterly miserable. /She buries her head in her arms/.

Vincent: Don't cry — you're going to marry a rich man and have rich friends and rich house and rich food, and some day if you're really rich enough you'll be able to engage me to come and play for you (N. Coward).

Існують ситуації хибного спонукання до співчуття. Поведінка адресанта в такому випадку обумовлена тактичними завданнями й спрямована на привернення уваги адресата. Порушуючи принцип істинності П. Грайса, адресант спрямовує свої зусилля на «підняття» образу співрозмовника [208, с. 98–103], високо оцінюючи його. Принцип увічливості [Leech] в даному випадку має переважне значення по відношенню до принципу кооперації, оскільки умови досягнення співробітництва є обумовленими етично мотивованими нормами спілкування, наприклад:

Rose: You're a famous gentleman in this town, sir, and I've been looking forward to seeing you. We lead dull lives here, you know.

Nick /Laughs/ You don't look as if you do (L. Hellma);

- 3) висловивши іронічне ставлення до адресата, викликати в нього почуття досади, невдоволення, роздратування. Важливим фактором, що сприяє реалізації комунікативної інтенції адресанта, є соціальна роль комунікантів, яка допомагає інтерпретувати смисл мовних дій [23, с. 47–87]. Одне й те ж висловлювання може мати різне значення в залежності від соціального стану мовця й адресата, їх віку, ступеню знайомства тощо. У наведеному нижче прикладі стосунки між комунікантами, що припускають їх обізнаність в особистих справах і настрої один одного, дають можливість адресанту вважати, що його комунікативний намір правильно зрозуміють й інтерпретують як насмішку. Лінгвістичним засобом вираження іронічного ставлення є семантика прикметника:

Lady Frederick: I see you're in your robust health.

Fouldes: You needn't throw it in my face. I shall probably be very unwell to-morrow (S. Maugham);

- 4) висловити незадоволення, викликати в адресата відчуття сорому, незручності, провини, при цьому головним фактором є підпорядкована соціально-ситуативна роль адресата, наприклад: *Stanhope: Your pudding's made Mr. Trotter feel all brown out, Mason.*
Mason: I'm sorry, sir, it wasn't meant, sir (R. Sherriff).

Репліки даного виду можуть являти собою складні мовленнєві акти. Негативне ставлення адресанта, яке виражене за допомогою засобів інтенсифікації висловлювання в констативі-тезі, обґрунтовується в констативі-обґрунтуванні:

Mrs. Elliot: Oh Josie, you are a naughty girl, you really are. I was hoping you'd have everything nice and clean and tidy when I came in.

Josie: I was just going to do it (J. Osborne and A. Greighton);

5) викликати почуття подиву, повідомивши несподівану для адресата інформацію:

Nepommuck. I have found out all about her. She's a fraud.

Hostess. A fraud! Oh no (B. Shaw).

Важливим фактором, що сприяє правильній інтерпретації комунікативної настанови адресата, є прагматична релевантність відношення висловлювання до актуальної ситуації спілкування. У момент мовлення суттєвим для визначення комунікативної інтенції адресата можуть бути елементи денотативної ситуації, що містяться в пам'яті учасників мовленнєвого акту, які дають можливість адресанту впливати на почуття адресата. У наведеному нижче прикладі адресант, знаючи про матеріальне становище адресата, шляхом звичайної констатації факту викликає подив адресата:

Tom. And I'll just tell you — when you go I'll give you a hundred pounds.

Kalleia. /opening wide eyes/ You'll give me a hundred pound (A. Sutro);

6) враховуючи спільність інтересів адресата й адресанта, спонукати адресата розділити почуття тривоги, неспокою, обурення. Для реалізації комунікативної інтенції адресант може широко використовувати засоби інтенсифікації висловлювання, такі як вигуківі словосполучення (приклад 1), ступені порівняння прикметників (приклад 2). Засобом впливу на почуття адресата може бути аргументація, наприклад:

(1) *Roger: Good Lord! There's that new girl of ours. She's got Terry out.*

Dorothy: At this time of night? (D. Smith);

(2) *Adjutant: He is in one of his maddest fits to-day. He wants to flog the footmen, and talks again of sending sixty thousand men against Berlin.*

Chamberlain /with a nervous laugh/: My dear Adjutant, we ought to smile as we watch ourselves dancing to the tune he whistles. There is no need to take out falls too seriously for the entertainment will soon be over /A. Dukes/.

2.4.5. Констативи з перлокутивною метою впливу на морально-етичні настанови адресата

У можливості адресанта впливати на морально-етичні настанови адресата важливу роль відіграє ознака позитивність/негативність. Ця семантична ознака являє собою релевантний фактор у побудові та аналізі багатьох прагматичних типів речень [209, с. 87].

Здатність констативів, відзначених семантичною ознакою позитивність/негативність, впливати на морально-етичні настанови адресата, обумовлена тим, що використання людьми мови як знаряддя соціальної дії й взаємодії в дискурсі здійснюється на основі спеціальної

системи правил, постулатів і стратегій [250, с. 15]. Дана ознака діагностується в певних контекстуальних умовах, при цьому оціночні повідомлення можуть бути виражені спеціальними лексичними засобами:

Tallboys. Countess, that was very naughty of you.

The Countess. What have I done? (B. Shaw).

Оцінка також може бути виражена імпліцитно, без спеціальних індикаторів. У таких умовах вирішальним фактором, що вказує на наявність оцінки, є пресупозиції й фоніві знання комунікантів, суб'єктивний підхід до ситуації чи об'єкту. У цьому випадку емоційно нейтральне повідомлення адресанта може викликати різноманітні почуття й емоції з боку адресата:

Andrew. We expected you at Lords, Hunter.

Frank. What? Oh yes. I'm most terribly sorry (T. Rattigan).

Фундаментальним критерієм оцінки прийнято вважати бінарну опозицію *хороший /поганий*. Дану ознаку можна розглядати як узагальнюючу, так як такі критерії оцінки як *істинність/хибність, суттєвість/несуттєвість, доцільність/недоцільність* можуть бути зведені до неї. Уважається, що оцінка формується на основі норми (ознака «хороший»), негативна оцінка сигналізує про відхилення від норми [16, с. 235].

Констативи з перлокутивною метою впливу на морально-етичні настанови адресата, що відображають ситуацію відхилення від норми, висловлюють прагнення адресата підкреслити невідповідність тих чи інших дій, станів, тощо. Звичайним (прийнятим у суспільстві) уявленням про нормативний стан речей або уявленням про поняття «добре /погане» окремих особистостей. Висловлюючи негативне ставлення до окремих фактів, адресант тим самим прагне вплинути на адресата, викликати в нього почуття невдоволення, обурення, спонукати до осуду незаконних дій тощо.

Виділяються наступні види їх впливу на адресата:

1) спонукати до засудження неприпустимих, протизаконних дій:

Eva: She took money out of the cashbox.

Dolly: Oh, she can do as she pleases, she's a Cutrere (T. Williams).

Реалізація семантичної ознаки «негативність» нерідко здійснюється фразеологічними одиницями з яскраво вираженим оцінним значенням:

- *You know that shortly after this he shot the moon. He let everybody in.*
- *Yes. I knew there'd been some unpleasantness. Mrs. Driffield mentioned it (S. Maugham);*

2) спонукати адресата зізнатися в непорядних учинках шляхом констатації негативних, з точки зору адресанта, дій адресата:

Christoffer. You're talking about Wyatt behind my back.

Robin. Why not? We have known him quite a long time (J. Osborne).

Оцінне значення може виражатися номінаціями з емпатичним *do*, наприклад, у висловлюваннях адресанта, що відображають прагнення спонукати адресата визнати правоту слів адресанта:

Mr. Dangerfield. You did stay in an Irish boarding house, Miss Frost.

Miss Frost. I did, Mr. Dangerfield. It doesn't bear repeating but one gets used to them (J. Donleavy);

3) враховуючи спільність поглядів, спонукати адресата розділити почуття невдоволення, тривоги, обурення. Ставлення адресанта до описуваних фактів виражено лексичними індикаторами, предикатами, що містять сему негативного ставлення до висловлювання:

Mrs. Hale: I'd hate to have men coming into my kitchen, snooping around and criticizing

Mrs. Peters: Of course it's no more their duty (S. Glaspell);

4) спонукати адресата звернути увагу на певні фактори з метою застерегти його від можливих неприємностей. Засобом посилення впливу можуть служити частка *only*, підсилювальний прислівник *very*, негативна оціночна сема предиката, наприклад:

Cecily: Uncle Jack would be very much annoyed if he knew you were staying on till next week, at the same hour.

Algernon: Oh, I don't care about Jack. I don't care for anybody in the world but you (O. Wilde);

5) спонукати адресата звернути увагу на свою поведінку, яку адресант розглядає як таку, що не відповідає нормам, прийнятним у суспільстві. Емоційно забарвлена лексика (приклад1), семантика прикметників (приклад2) інтенсифікує спонукання, наприклад:

(1) — *Damn and blast it, man, you have been a time!*

— *Do you mean that I've been keeping you waiting? (J. Collier);*

(2) *Ethel. You have an odd way of building up to good news.*

Chelses. I know (E. Thompson).

Констативи, які відзначені ознакою «*позитивність*», є повідомленнями-спонуканнями до реакції-відповіді й спрямовані на переконання адресата в наявності певних позитивних почуттів у адресанта по відношенню до адресата, при цьому адресант висловлює свою щирю довіру, повагу до адресата й спонукає його до вираження аналогічних почуттів, наприклад:

Lanbardemont: I am visiting the town for a kind of investigation.

Mannoury /carefully/: We are both honest men (J. Whiting).

Семантична ознака *позитивність/негативність* має нестійкий, змінний характер, який визначається кожного разу різноманітністю ситуативних умов уживання висловлювання, наприклад:

Captain Montgomerie: You know, when I determine to do a thing, I generally do it.

Lady Frederick: That sounds very like a threat (S. Maugham).

У наведеному вище прикладі має місце розходження в інтерпретації змісту висловлювання комунікантами. Воно полягає в різних уявленнях учасників комунікативного акту про позитивність/негативність змісту повідомлення. Основою різної прагматичної інтерпретації повідомлення є різні пресупозиційні знання тих, хто спілкується. Адресант розцінює повідомлення як позитивне, прагне бути в очах жінки людиною слова, намагається підкреслити свої позитивні якості. Адресат же розцінює слова адресанта як загрозу людині, яка, знаючи про її фінансові труднощі, може її нашкодити.

Комунікативний акт крім основних двох компонентів — адресанта і адресата може включати третій антропокомпонент комунікативного акту — того, хто слухає слова адресанта [211, с. 26] й може сприйняти повідомлення від нього. Присутність такого антропокомпоненту детермінує соціально-релевантні характеристики мовлення й мовленнєву поведінку адресанта, наприклад, вибір коду спілкування, тематики, відкритості / закритості змісту повідомлення. Адресант регулює свою діяльність не тільки з урахуванням адресата, але й з урахуванням іншої людини. Комунікативна сутність цієї людини не є однозначною. Слід розрізняти в акті комунікації поверхневу й глибинну сутність. Поверхнево в ньому присутні два компоненти: адресант і адресат, глибинно — три, тому що існує непрямий адресат [211, с. 29]. Чи входить він у простір адресації адресанта залежить від намірів останнього.

Існують ситуації, коли адресант робить повідомлення саме з розрахунку на того, хто слухає, щоб, наприклад, непрямим шляхом продемонструвати йому своє ставлення й побічно впливати на його поведінку, наприклад:

The Captain /to Ellie/. Your room is ready. /Ellie rises/ The sheets were damp; but I have changed them.

Lady Utterword. Oh! What about my sheets? (B. Shaw).

У наведеному вище прикладі адресант, повідомляючи адресату позитивну інформацію, має на меті не стільки продемонструвати свою гостинність, скільки висловити негативне ставлення до дочки, якій не були надані подібні знаки уваги. У цьому випадку перлокутивний ефект полягає у впливі на почуття третього учасника комунікативної ситуації з метою викликати в нього негативну реакцію до сказаного.

Повідомляючи про деяке позитивне ставлення до фактів, подій, адресант підкреслює або відсутність негативного, або наявність позитивного. Від адресата такого повідомлення очікуються дії по збереженню або посиленню позитивного, тобто адресант ініціює дії адресата, що створюють ситуацію посиленої позитивності [204, с. 113]. Однак репліка-відповідь в ініціальному мікродіалозі часто є контрадикторною по відношенню до початкової. Наприклад, повідомлення, які спрямовані на надання розмові дружнього характеру, можуть викликати негативну реакцію з боку співрозмовника, наприклад:

- *Dick Stroeve thinks you're a great artist.*
- *What the hell do you suppose I care? (S. Maugham);*

2.4.6. Констативи з перлокутивною метою спонукання до обміну думками

У процесі мовленнєвої діяльності мовець, з одного боку, може підсилювати свій вплив на адресата, а, з іншого боку, може впливати на нього в некатегоричній формі й привносити в мовленнєві акти відтінки невпевненості, сумніву, припущення. При повідомленні інформації адресант може мати на меті висловити свою думку й вислухати думку адресата. У цьому випадку модус припущення вимагає певних умов для того, щоб стати експліцитним. Це відбувається тоді, коли істинність висловлювання не є абсолютною й може бути заперечена.

Модус припущення — це ознака зв'язку судження з його автором. Він спрямований на введення повідомлення, істинність якого не є абсолютною й може бути спростована. Припущення пов'язано з *поінформованістю / непоінформованістю* того, хто говорить, стосовно предмета або явища, про які йде мова. Ступінь обізнаності може бути різним. Зміст констативного висловлювання може передаватися з різним ступенем упевненості в його істинності. Той, хто говорить, не припускає для адресата можливості альтернативної ситуації, іншого ходу думки. Суттєву роль при цьому відіграють етикетні норми мови, соціальний статус комунікантів, їх вік, емоційне становище, зовнішні обставини [241, с. 72].

Форматори зниження категоричності висловлювання в ініціальній констативній репліці можуть набувати додаткового прагматичного значення: спонукати до обміну думками, містити скрите запитання. До даних форматорів належать:

- 1) модальні слова типу *maybe, probably, possibly* та ін., в семантичну структуру яких уходить сема «припущення». Зазначені одиниці є згорнутим модусом, який створює другорядний предикативний

фон речення. Модальні слова включаються у зміст речення, а ті модальні значення, які вони містять, передаються всьому висловлюванню. Модальність речення в цьому випадку є ознакою всього змісту висловлювання, його семантичною ознакою [124, с. 98].

Категорія модальності тісно пов'язана з категорією оцінки. Це дозволяє деяким авторам не розрізняти ці поняття. Так, наприклад, Ю. Д. Апресян, точку зору якого ми поділяємо, відзначає, що оцінку можна розглядати не тільки як характеристику тієї чи іншої предметної ситуації у термінах «добре-погано», але й з точки зору достовірності, ймовірності, сумнівності [7, с. 512].

Функціональна роль модальних дієслів зводиться до модифікації значення висловлювання в аспекті реальності/припущення, впевненості/невпевненості того, хто говорить, у правильній оцінці фактів і подій:

Freddie: I thought Miss Selenger would probably like to go on the river before tea.

Aunt Eliza: If she does, it's more likely to be with Lord Hollington than with you (S. Maugham);

- 2) одиниці модусу типу *I think, I suppose, I expect, I guess, I'm afraid*, які семантично адекватні модальним словам, але представляють відкриту номінацію модусу з вказівкою на його суб'єкт. Дієслова, які входять до складу таких одиниць, містять сему «припущення» або «невпевненість». Зазначені дієслова у цьому випадку не означають ментальний процес, а служать для того, щоб підкреслити, що оцінка представлена як індивідуальна думка, що висловлювання відображає точку зору того, хто говорить, і може припускати іншу думку. При висловленні своєї думки суб'єкт розуміє, що можливі й інші рішення питання, яке він розглядає [227, с. 51]. Метою використання таких дієслів, як і інших маркерів припущення, є бажання спонукати адресата висловити свою думку, вплинути на нього в некатегоричній формі, наприклад:

Margaret: I think it's like rain.

Amelia: Yes, perhaps it is. Yes, I think it's like rain (T. Deevy).

У мовленнєвих актах такого типу констатація може поєднуватися з непрямым запитанням:

Mabel: I expect you want a change, Phil.

Philip: I think that's what it is (M. Hoffe).

Дієслова експліцитного модусу, які є прагматичними синонімами, розрізняються за своїм прагматичним значенням. Дієслово *hope*, наприклад, асоціюється із судженням позитивного оціночного значення, *to be afraid* — із судженням негативного для адресата характеру. У багатьох

випадках *I'm afraid* функціонує як етикетна формула, призначення якої полягає в тому, щоб пом'якшити негативний вплив на адресата повідомлення, яке пов'язано з неприємним для адресата наслідком. У цьому випадку ініціальна репліка може містити приховане запитання, наприклад:

Bertrand: I'm afraid Your Majesty's rooms are very small / = The rooms are very small, aren't they?/

Napoleon: It doesn't matter. I like small rooms (R. Sherriff and J. de Casalis).

Ініціальні репліки такого типу можуть являти собою складні мовленнєві акти, в яких думка, яка висловлена у констативі-тезі, є обґрунтованою у констативі-обґрунтуванні:

Gerald: /Grimly/ I'm afraid you'll think me an utter brute. I ought to have told you long ago that I'm engaged to be married. Mrs. Dot: Gerald! (S. Maugham).

Форматор *I'm afraid* може виконувати різні функції в ініціальній репліці й репліці-відповіді в мікродіалозі, який описується. У прикладі, який наводиться нижче, репліка-відповідь із виділеним форматором висловлює негативну оцінку й не містить прихованого запитання:

Cynthia. I hope you scolded him.

Albert: Not enough, I'm afraid (G. Kaufman and M. Connelly).

3) предикативні одиниці з дієсловами *to see, to understand, to feel*, модальні дієслова *must, may, might* також можуть набувати додаткового значення: можуть спонукати до обміну думками та містити приховане запитання:

Mrs. Barker. Grandma, I feel I can trust you.

Grandma. Don't be too sure, It's every man for himself around this place (E. Albee);

Amelia: I think I'll make scones for tea. He might be pleased.

Katie: He might (T. Deevy);

4) перифрастична фраза *to be going to* — Future, застосовується не тільки для передачі майбутніх дій, а також є засобом зниження категоричності висловлювання при висловленні адресантом своєї думки в тих випадках, коли мова йде про факти, які викликають негативне почуття в адресата або адресанта, наприклад:

Agatha. It is going to be rather painful for Harry after eight years and all that happened to come back to Wiskwood.

Gerald. Why painful? (N. Eliot).

5) елементи *you see, you know* мають функцію встановлення контакту в мовленні й водночас знижують категоричність висловлювання:

Stanislaus/gentle/: It's pleasant, you know, telling people when you have good news.

Katie: I suppose that it is (T. Deevy).

6) форматори типу *a bit, a little, just* тощо, які означають низький ступінь ознаки, властивості, параметру тієї чи іншої категорії, виконують не тільки функцію зниження категоричності, а й спрямовані на спонукання адресата висловити свою думку:

Disraeli. Ah — you are a little radical.

Clarissa. Perhaps (L. Parker).

Елементи, які висловлюють низький ступінь ознаки, можуть поєднуватися з елементами, які висловлюють інтенсивність ознаки, високий ступінь виявлення якості. Таке поєднання обумовлено принципом увічливості й сприяє пом'якшенню негативної характеристики факту, події:

Mabel: There's a bit too much of this Gadjrey Marvin.

Jim: Why, he's a very nice fellow (M. Hoffe).

7) суб'єктний предикативний зворот (конструкція Nominative with the Infinitive), предикат модусу якого містить дієслово *seem*:

Gwendolen: This dignified silence seems to produce an unpleasant effect.

Cecily: A most distasteful one (O. Wilde).

Можливими є випадки, коли в одному висловлюванні вживається декілька форматорів зниження категоричності висловлювання. Це підкреслює невпевненість того, хто говорить, і може бути обумовлено соціальними факторами, статусом комунікантів:

Pawnie: It may be tiresome of me? But I think all this colouring is oppressive.

Hellen: You make such a «Fetish» of house decoration, Pawnie (N. Coward).

В одному повідомленні можливо поєднання двох протилежних за прагматичною спрямованістю елементів модифікації висловлювання. У таких випадках створюється щось середнє між підкресленою й зниженою категоричністю судження. Уживання форматорів зниження категоричності висловлювання після форматорів посилення категоричності сприяють посиленню категоричності висловлювання. У протилежній ситуації висловлювання має відбиток зниження категоричності. Порівняємо:

— *I do think I could place my life in your hands.*

— *You might not get it back again (A. Maclea);*

— *I think that child should be taken home.*

— *She is only tired, don't take notice; she's only a child (M. Spark).*

Адресант може спонукати адресата до обміну думками, використовуючи різноманітні засоби інтенсифікації висловлювання, які

підкреслюють ставлення адресанта до повідомлення й спрямовані на одержання репліки-відповіді, яка продемонструє думку співрозмовника:

— *Lady C, it's hardly what you might call bonhomous.*

— *Hardly (E. Waugh).*

Ми виділяємо декілька видів впливу констативних висловлювань із перлокутивною метою спонукання до обміну думками, які адресант здійснює на адресата:

спонукати висловити думку-ставлення до можливих дій адресанта:

Admiral: I suppose I shall have to pack Rose off to England.

Lady Frederick: And break her heart? (S. Maugham);

2) спонукати висловити думку-ставлення до оцінки адресантом різноманітних явищ і фактів:

Millie: He looks as if he'd got what it takes. I should think he'll be a success all right.

Andrew: That's what I thought (T. Rattigan);

3) спонукати висловити думку-пояснення причин явищ і фактів, які повідомляються адресантом:

Cecily: Uncle Jack seems strangely agitated.

Chasuble: Your guardian has a very emotional nature (O. Wilde).

2.5. ТИПИ КОНСТАТИВІВ-ВІДПОВІДЕЙ У СКЛАДІ КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНОГО МІКРОДІАЛОГУ

До числа ознак, які є релевантними для опису й моделювання мовленнєвої взаємодії, належить інтенціональна структура діалогу, яка визначає стратегії комунікантів у процесі спілкування. Вивчення мовленнєвих стратегій дозволяє досліджувати використання людьми природної людської мови як знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах ситуацій спілкування. У діалозі, що відбиває специфіку взаємодії мовця й слухача безпосередньо в мовленнєвій ситуації, широко представлено варіювання комунікативних інтенцій, які можуть збігатися, вступати в протиріччя, підпорядковувати собі одна одну. Інтенції комунікантів визначають їх стратегію в процесі спілкування, тобто план оптимальної реалізації комунікативних інтенцій, який враховує акт комунікації й обумовлює зовнішню й внутрішню структуру тексту, використання мовних засобів [334, с. 89; 315, с. 38].

Інтенція мовця визначає «значення мовця» (utterer's speaker's meaning), тобто те, що мовець має на увазі, коли говорить щось [361]. Багато дослідників пов'язують реалізацію інтенції мовця з розумінням

цієї інтенції адресатом, із прагненням викликати з його боку деяку дію. При такому розумінні мовної інтенції її уточнюють як зворотну інтенцію (reflexive intention, R-intention) [325, с. 12; 417, с. 293–294].

У репліках-відповідях присутнє розуміння учасником комунікації необхідності відреагувати на стимул. Функція адресата не обмежується тільки роллю слухача, тобто не замикається сприйняттям та інтерпретацією повідомлення; опозиція «автор-адресат» органічно пов'язана з опозицією «комунікативний стимул-реакція у відповідь» [14, с. 359]. І сам мовець є настроєним на активне розуміння у відповідь на стимул: він чекає не пасивного розуміння, але згоди, співчуття, заперечення тощо. [108, с. 92]. Яке б комунікативне завдання не ставив перед собою мовець у процесі мовленнєвого спілкування, він завжди передбачає реакцію співбесідника. Саме тому вивчення комунікативного процесу повинно вестися з урахуванням інтенції мовця й реакції співрозмовника [289, с. 26].

Початкова репліка ініціального ККМД уводить тему дискурсу, який буде утворюватися за принципом «тема-рематичної прогресії» (термін І. П. Суцова): кожна наступна репліка учасників діалогічного спілкування розвиває тему попередньої. Репліка-відповідь знаходиться в прагматичному фокусі й визначає функціональний взаємозв'язок реплік в ініціальному ККМД. У цьому контексті актуальною в рамках прагмалінгвістичного дослідження діалогу є проблема вивчення реплік — відповідей, здатних виражати широкий спектр прагматичних значень.

Існують різні види діалогічних взаємодій, які зумовлені стратегіями адресата.

При розгляді спілкування як процесу реалізації відносин між комунікантами виділяються два типи соціальних процесів: асоціація (зближення, пристосування, об'єднання) і дисоціація (розпушення, виділення, протиставлення). Кожен акт спілкування може розглядатися крізь призму цих процесів [185, с. 84].

У відповідності до вказаних видів соціальних процесів, які лежать в основі міжособистісних контактів, і залежно від збігу або розбіжності мотивів і цілей комунікантів стратегії адресата можуть бути асоціативно — або дисоціативно-спрямованими.

Асоціативно-спрямовані стратегії відображають прагнення адресата до співпраці, створення найбільш сприятливих умов комунікації, базуються на унісонному характері взаємозв'язку реплік.

Дисоціативно-спрямовані стратегії припускають контрадикторний характер взаємозв'язку реплік і висловлюють негативне відношення адресата до змісту початкової репліки.

Слід відзначити різноманіття реплік-реакцій у складі ККМД, які стимулюються констативним висловлюванням відповідно до актомовленневої інтенції.

ККМД являє собою діалогічне утворення, ініціальна репліка якого є повідомленням, а репліка-відповідь експлікує відношення адресата до цього повідомлення в спектрі відбиття діалогічних взаємодій: асоціація-дисоціація. Репліка-відповідь в ККМД або узгоджується, або суперечить інтенції ініціуювального повідомлення, відповідно виконуючи функцію згоди чи заперечення. Сутність функціонального зв'язку погодження полягає в схожості комунікативних інтенцій адресанта й адресата. Прагматичне значення висловлювання-повідомлення або ствердження полягає в тому, що, коли мовець його виголошує, він має на меті те, що слухач сприймає повідомлення як дійсний стан справ. Завдяки тому, що в істинність сказаного вірить мовець, у це вірить і слухач [361, с. 230]. З цього випливає, що природною реакцією на повідомлення або ствердження є підтвердження, згода. У такому випадку дія повідомлення є успішною. Під успішною дією ми розуміємо дію, мета й результати якої ідентичні [349, с. 296]. У ККМД асоціативно-спрямовані стратегії отримують конкретну реалізацію в ряді тактик. До них належать: тактика прямої кореляції, тактика конкретизації, тактика узагальнення, тактика пояснення.

2.5.1. Тактика прямої кореляції

Ця тактика відображає повний збіг комунікативних інтенцій партнерів по діалогу й інформаційного об'єму початкової репліки та репліки-відповіді. Тактика прямої кореляції здійснюється наступними видами реплік:

1) еліптичними відповідями, які можуть висловлювати згоду зі змістом репліки-стимулу з різними модально-оцінними модифікаціями. Основними засобами висловлювання згоди є слова-речення *yes, good, very well, all right, sure, certainly, obviously, absolutely*, які мають різноманітні емоційні відтінки. Зміст репліки-відповіді може бути доповнено з репліки адресанта, наприклад:

- *I'm going to the bar. Randy might need a hand.*
- *Sure (J. Chase).*

Marion: This is my house now.

Dangerfield: Absolutely (J. Donleavy).

Висловлення згоди за допомогою вказаних слів-речень може модифікуватися зверненням із вказівкою на соціальний статус, при цьому комбінаторика звернення з різними компонентами може бути

різною. Репліки-відповіді *very good, very well, yes* часто містять звернення з вказівкою на соціальну роль адресанта, що можна пояснити нижчим соціальним статусом адресата, наприклад:

Vine: We're leaving now, Miss Musk.

Musk: Very good, Mr. Vine (J. Donleavy);

Starkweather. All right, though it is an unimportant publication I'll subscribe.

Dobleman Very well, sir (J. London).

Більш низькою поєднуваністю характеризується сполучення *of course + Adr*, нульовою сумісністю характеризуються сполучення *good + Adz, sure + Adr, certainly + Adr, obviously + Adr, absolutely + Adr*.

Слово-речення *Yes* може інформувати адресанта про те, що адресат готовий вислухати адресанта й дає йому дозвіл на повідомлення, підтверджує згоду на контакт, таким чином він здійснює метакомунікативну функцію, наприклад:

Barre: Dear sister in Christ I must question you.

Jeanne: Yes, Father (J. Whiting).

Інтенсифікація висловлення згоди може здійснюватися за допомогою повторення основного компоненту. Репліка-відповідь такого типу має відтінок заспокоєння:

Marion: This is my house.

Daugerfield: Of course, Marion, of course (J. Donleavy).

Ще одним засобом модифікації згоди, який може надавати висловлюванню відтінок безапеляційності підтвердження, є вживання в репліці-відповіді компонентів із можливим використанням вигуків у препозиції:

Florence: You know we're all forbidden to communicate with newspapers.

Nurse B: Oh, yes, of course, ma'am (R. Berkeler);

2) повними реченнями, які підтверджують щось, відбивають правильність думки адресата:

Jimmy. There's your sister.

Jenny. That's her (A. Wesker).

Такі репліки можуть уключати звернення з вказівкою на соціальний статус адресанта:

Morgenhall: Mr. Fowle, I've worked hard for you.

Fowle. That's true, sir (J. Mortime).

Репліці-відповіді даного типу може передувати слово-речення *Yes*:

Mr. Stone: Abraham. It's a good name for a man to bear, anyway.

Mr. Cuffney: Yes. That's right (J. Drinkwater).

Засобом висловлення підкресленої згоди є повтор семантичних елементів початкової репліки в репліці-відповіді, наприклад:

Marshall: Your old man can make a tent when he wants to.

Paul: That's right. He can (D. Storey).

Висловлення експресивної згоди досягається комбінованим використанням засобів інтенсифікації, наприклад, паралінгвістичних засобів, підсилювальних прислівників:

Raoul /with slight pomposity/: This is a very auspicious occasion.

Esteban /heartly/: Splendid! Raoul! I entirely agree with you (N. Coward);

3) репліками-відповідями, які експліцитно відтворюють семантичний склад репліки адресанта або окремих її частин. Повтори семантичного складу репліки адресанта можуть супроводжуватися зміною займенників, наприклад:

Marion: I'm going to leave you.

Dangerfield: You're going to leave me (J. Donleavy).

Деякі репліки-відповіді вводяться словами-реченнями *yes, of course, certainly, sure* та ін. Цим реплікам-відповідям притаманна сильна емоційна імплікація:

Ranting. I'm saying, Fender, an old man is an old man.

Fender. Certainly, of course, an old man is an old man (W. Mankowitz).

У репліці-відповіді може мати місце повтор семантичного елемента. З повтором може поєднуватися фразеологічна одиниця. Такий повтор містить емоційно-експресивний ефект, наприклад:

— *Banello was a fool.*

— *He was a fool all right (E. Hemingway).*

2.5.2. Тактика конкретизації

При повторній номінації в репліці-відповіді може мати місце не тільки збіг інформаційного об'єму двох реплік, але й звуження інформації, яка представлена в репліці-стимулі з метою конкретного висловлення її змісту. Звуження інформації при переході від первинної номінації до вторинної зустрічається часто і є одним із характерних елементів динаміки діалогу [62, с. 289]. Конкретизація задовольняє максимум повноти інформації. У мовленні все повинно бути конкретизовано, інакше буде порушена його основна функція — функція комунікації [123, с. 58].

Тактика конкретизації — це тактика, яка відображає звуження інформації, яка міститься в репліці-відповіді по відношенню до інформаційного об'єму початкової репліки з метою конкретизації її змісту.

Проведений аналіз мовного матеріалу показує, що конкретизація може бути досягнута різними мовними засобами, які в основному

базуються на опозиції «загальне-часткове». Тактика кореляції забезпечується наступними видами кореляцій між початковою реплікою та реплікою-відповіддю:

1) кореляцією суб'єктних номінацій початкової репліки та репліки-відповіді. Слова широкої або невизначеної семантики в початковій репліці потенційно обумовлюють їх конкретизацію в репліці-відповіді. До них належать, наприклад, неозначені займенники, які замінюються в репліці-відповіді іменниками, які мають конкретне значення, наприклад:

O'Keefe /pointing to kitchen/. Someone's in there.

Dangerfield. Miss Frost (J. Donleavy);

2) кореляцією об'єктних номінацій, при цьому конкретизація об'єкта може здійснюватися по лінії його дефінітивації: невизначений об'єкт (якість) — визначений об'єкт (якість). Слова широкої семантики конкретизуються в репліці-відповіді:

Martin: It has a nice smell your hanky.

Smith. Lemon (J. Donleavy).

Конкретизація об'єктних номінацій може здійснюватися з підвищеним ступенем експресивності. Цьому сприяє вживання прикметників, які інтенсифікують зміст, та семантика іменника:

Amelia: I was out at the back. I thought I heard something.

Kate: I heard a terrible racket (T. Deevy).

Опозиційні відношення при конкретизації можуть базуватися на родо-видовому протиріччі, коли відбувається заміна об'єкту, який відбиває родо-видове значення, об'єктом, який відбиває конкретне значення, наприклад:

Mannoory: The first thing to do is to draw up some kind of document.

Adam: An accusation against Grandier (J. Whiting);

3) кореляцією предикатних номінацій початкової репліки й репліки-відповіді, яка має місце за рахунок конкретизації лексичного значення предиката початкової репліки. Предикатні номінації можуть бути представлені близькими за значенням дієсловами, при цьому при конкретизації предикатних номінацій може здійснюватися конкретизація виду діяльності або стану, способу здійснення дії, наприклад:

Pahlen: Our guests are very silent, Stepan.

Stepan: Yes, they are drinking little and eating nothing and looking solemnly before them (A. Dukes).

Конкретизація предикатних номінацій може супроводжуватися уточненням часу й способу здійснення дії, носити експресивний харак-

тер, чому сприяють оціночні семи конкретизуючих предикатів, використання порівняльного звороту, наприклад:

Amanda: I'm glad we let Louise go. I am afraid she's going to have a cold.

Elyot: Going to have a cold; she's been grunting and storting all the evening like a whole herd of Bison (N. Coward).

Конкретизація предикатних номінацій може супроводжуватися висловленням підкресленої згоди. Цьому сприяє використання посиловальних прислівників, вигуків:

Alice. Apparently you've had time to get acquainted.

Penny. Oh, yes, indeed. We were just having a delightful talk about love and marriage (M. Hart and G. Kaufman).

Конкретизація може носити адитивний характер: у репліці-відповіді представлена додаткова інформація, яка може містити номінації часу, місця, образу дії, наприклад:

Paul: You know Frank.

Maurice: By name and nature (D. Storey).

Конкретизація може супроводжуватися висловлюванням емоційної згоди, може мати відтінок попередження, наприклад:

Parker-Jennings: He's had breakfast.

Mrs.Parker-Jennings: Has he indeed. At half-past eleven (S. Maugham);

Katie /Opens the telegram./ He's coming. You're right.

Amelia: He might be here any time (T. Deevy).

Опозиційні відношення при конкретизації номінацій місця можуть базуватися на родо-видових протиріччях:

Deeley. You live on a very different coast.

Anna. Oh, very different. I live on a volcanic island (H. Pinter).

2.5.3. Тактика узагальнення

Під тактикою узагальнення ми розуміємо відображення у формі загального положення результатів окремих спостережень, конкретних фактів. Характерною особливістю реплік-відповідей, які актуалізують тактику узагальнення, є розширення об'єму одного із семантичних компонентів початкової репліки.

Нами визначаються наступні види взаємодії початкової репліки та репліки-відповіді, які пов'язані тактикою узагальнення:

- 1) корелятивне узагальнення, яке встановлюється між суб'єктними номінаціями початкової репліки та репліки-відповіді. Узагальнення здійснюється шляхом заміни особових займенників, власних імен займенником *we* в узагальненому значенні. Індикатором узагальнення є також займенник *all*:

Powni: Poor Clara — she eternally labours under the delusion that she really matters.

Helen: We all do that a little (N. Coward).

Висловлювання підкресленої згоди може передувати узагальненню:

Tom: I've been thinking it over, and I believe you're right. Edith is in love with me.

The visitor: Of course she is darling! We all are (B. Levy).

Узагальнення може мати відтінок припущення:

Roger/looking at himself in the glass/: This damn coat's shrunk.

Dorothy: So have all your coats I suppose (D. Smith);

2) узагальнення адитивного плану, при якому в репліці-відповіді представлена додаткова інформація, яка містить номінації часу.

Індикатором узагальнення є квантор спільності *always*, який виражає експресивне підтвердження істинності ситуації:

Algernon: Dear me, you are smart.

Gwendolen: I'm always smart (O. Wilde).

При використанні в репліці-відповіді кванторних слів конкретизація часу зводиться до вираження постійної дії, яка повторюється:

Girl: The sun's setting.

Traveller: It happens every day (J. Saunders).

2.5.4. Тактика пояснення (асоціативно-спрямовані стратегії)

Тактика пояснення припускає тлумачення репліки адресата як фактора-причини по відношенню до змісту початкової репліки. Ця тактика актуалізується репліками-відповідями, які містять реляційну одиницю з каузальним значенням *because*. Основна причина фактів і подій, які описані в початковій репліці, також може бути відбита контекстом репліки-відповіді без використання вказаного засобу, наприклад:

Cecily: You are looking a little worse.

Algernon: That's because I am hungry (O. Wilde);

Mabel: That girl looks a bit pale to-night.

Jim: Oh, she's tired (M. Hoffe).

Слід виділити наступні напрямки модифікації значення каузальності:

- 1) репліка-відповідь вказує на наявність інформації, яка містить мотивацію, при цьому адресат уточнює свою уяву про причину, її важливість, вагомість. Засобом реалізації комунікативного наміру адресата є частка *only*:

— It was wonderful to see the adoration that all your orphans have for you, Mother. I think I should be very proud if I could excite so great a devotion.

— There is only one way to win hearts and that is to make oneself like unto those of whom one would be loved (S. Maugham);

2) репліка-відповідь відображає сумнів адресата стосовно того, чи має фактор-причина, яка повідомляється, статус справжньої причини. Невпевненість адресата висловлюється за допомогою мовних форматорів, семантична структура яких містить сему «припущення». До них належать одиниці модусу типу *I think, I suppose*, модальні дієслова в другорядній функції тощо, наприклад:

— He looks very thin and worn.

— I suppose he works himself to death (D. Lawrence);

3) репліка-відповідь конкретизує мотивацію, вона означає:

а) джерело дії, яка описана в початковій репліці, при цьому експліцитно висловлюється згода, яка підтверджує зміст початкової репліки:

Mrs. Molloy. Your friend's very interested in the street, Mr. Hackl.

Cornelius. Oh, yes. Yes. He has reason to be (Th. Wilder);

б) початкова репліка може означати причину, яка допомагає здійсненню дії:

Linda: You look so rested, dear.

Willy: I slept like a dead one. (A. Miller).

Репліка, яка конкретизує мотивацію, може бути складним мовленнєвим актом, якому притаманна структура градаційного ряду, поступове зростання ступеню емоційної напруги мовленнєвих актів, які слідуєть один за одним. Засобом інтенсифікації висловлювання пояснення-згоди або, наприклад, пояснення-корекції є значення узагальнення, яке підкреслюється квантором *never*:

Parker-Jennings: It was a rare stroke of business when we got the Archduke to come and stay.

Vincent: That's through me, pater. You'd never have known him if I hadn't been on the spot (S. Maugham).

У репліці-відповіді, яка може бути складним мовленнєвим актом, компонентні мовленнєві акти можуть бути зв'язані значенням пояснення (приклад 1) або уточнення, при цьому може мати місце як уточнення й конкретизація (приклад 2), так і уточнення й узагальнення, наприклад:

(1) Jack Straw: Ah, my dear friend, I've been expecting you all the morning.

Von Bremer: I couldn't come before. I have only just received the answer to my telegram (S. Maugham);

(2) Napoleon: You always look sad.

Gourgand: I've reason to be. I slept badly (R. Sherriff and J. de Casalis);

Слід зазначити, що в діалозі-унісоні, який відображає бажання адресата співпрацювати, конкретна взаємодія комунікантів може мати різні результати залежно від характеру й ступеню здійснення мети, яка була намічена. У приведеному нижче прикладі адресат планує співпрацювати — вести розмову на тему, яка зазначена, але не може цього зробити:

Frederick. Mother, you look stunning as usual!

Susan /pointedly/ Father's here (D. Schary);

Семантика репліки-відповіді стає більш складною за рахунок прихованого висловлювання пресупозиції, яку можна ідентифікувати як *I can't answer because father's here*.

Репліка-відповідь у наведеному прикладі належить до асоціативно-спрямованих реплік лише у випадку дотримання адресатом принципу відвертості, інакше її слід віднести до дисоціативно-спрямованих реплік.

Існують ситуації, коли різні обставини вимушують адресата створювати лише видимість кооперативної співпраці, при цьому порушується принцип істинності П. Грайса. Асоціативно-спрямовані стратегії мають на меті створити кращі умови спілкування, при цьому комунікативна істинність реплік-відповідей може не завжди відповідати денотативній, тобто реальній, істинності [208, с. 98], наприклад:

Raina: We go to Bucharest every year for the opera season; and I have spent a whole month in Vienna.

The man: I saw that, dear lady. I saw at once that you knew the world (B. Shaw).

Ствердження про те, що в наведеному прикладі комунікативна й денотативна істини не збігаються, оснований на врахуванні ситуації спілкування. Ця ситуація є ситуацією знайомства. Адресат не має достовірної інформації для оцінки ситуації спілкування, але він висловлює згоду зі змістом початкової репліки, намагається надати позитивну тональність бесіди. Принцип увічливості відіграє в такому випадку головну роль по відношенню до принципу кооперативної співпраці П. Грайса. Правила етикету, таким чином, нейтралізують у даному випадку принцип істинності висловлювання.

Створення теорією мовленнєвих актів ідеальної картини умов комунікації та ігнорування її реальних умов сприяє тому, що вчені вдосконалюють ієрархічну систему постулатів спілкування, вводять нові максими спілкування. На наш погляд, найбільш продуктивною з них є та, яка закликає враховувати тип розмови, в якій береш участь [418, с. 306]. Слід зазначити, що обмеження принципу кооперації полягає також в тому, що згідно з теорією П. Грайса, учасники розмови пов'язані

найближчою спільною метою комунікативної співпраці. Але слід говорити не про найближчу мету, а про найближчу тему діалогу. А спільна тема діалогу може базуватися як на загальних, так і на різних інтенціях комунікантів [240, с. 122]. Інтенції комунікантів можуть бути не тільки унісонними, але й контрадикторними, між ними можуть бути протиріччя. Таким чином, принцип співпраці є напівправдою по відношенню до процесів мовленнєвої співпраці [321, с. 191]. При діалогічному спілкуванні партнери по діалогу оцінюють ситуацію, при цьому їх позиції можуть бути полярними. Вивчення мовленнєвих стратегій дозволяє по-новому висвітлити проблему комунікативних опозицій. Тезис про те, що діалог — це боротьба підтверджується даними соціальної психології, практичної діяльності людини, яку не можна представити без суперечки інтересів [74, с. 10]. Негативне відношення адресата до змісту початкової репліки може бути виражено за допомогою різноманітних засобів та прийомів. Арсенал засобів дисоціативно-спрямованих стратегій уключає різні тактики, до яких належать тактики протиставлення, пояснення, зміщеної відповіді.

2.5.5. Тактика протиставлення

У ході діалогічного спілкування позиції комунікантів нерідко виявляються полярними. Відносини протиставлення свідчать про невідповідність, неподібність, протилежність змісту початкової репліки та репліки-відповіді.

Під тактикою протиставлення [107, с. 104] ми розуміємо такий вид діалогічної взаємодії, при якому окремі елементи репліки-відповіді протиставляються окремим елементам початкової репліки на основі ототожнення більшості елементів, які входять до складу обох реплік. У сфері протиставлення можуть реалізуватися принципи антитези й компромісу. Принцип антитези передбачає діаметральну протилежність явищ, про які йдеться в початковій репліці та репліці-відповіді. Логічною основою антитези є взаємне заперечення, яке може знаходити відображення у вигляді експліцитного заперечення в репліці-відповіді (приклад 1). Воно також може бути висловлено імпліцитно за допомогою смислового протиставлення реплік діалогу (приклад 2), наприклад:

- (1) — Miguel: I love you.
— Adriane: No you don't (N. Coward);
(2) Captain Montgomerie: I trust you have good news for me.
Lady Frederick: Captain Montgomerie, every one here knows the circumstances that have brought you (S. Maugham).

У сфері відношень протиставлення можуть спостерігатися експліцитні елементи, які входять до складу початкової репліки та репліки-відповіді. Ними можуть бути:

1) предикати, які виражають протилежні поняття, тобто є антонімами (приклад 1, 2), або стверджувальні чи заперечні форми одного й того ж дієслова (приклад 3); протиставлення при цьому може супроводжуватися синтаксичним паралелізмом, який підсилює відношення протилежності, наприклад:

- (1) I'll make you some coffee. You look turked out, Mrs. Princy.
I'm all right (A. Maltz);
(2) O'Keefe. Your affairs are fishy.
Dangerfield. My life is an open book (J. Donleavy);
(3) — You hate me.
— I don't hate you, Julia (J. Cheever).

Репліка-відповідь такого типу може бути також представлена складним мовленнєвим актом, який містить у собі аргументацію, наприклад:

- Christian. You are a kid, Charlotte.
Graves. I'm not a kid. I feel awful (J. Donleavy);

Значення протиставлення може інтенсифікуватися за допомогою форматорів упевненості, наприклад:

- Deeley. She was incomparable.
Kate. Oh, I'm sure she wasn't (H. Pinter);

Комунікативні одиниці протиставлення можуть містити номінації часу та місця, наприклад:

- Engene. Laura and I are going on a picnic.
Eliza. Not now you're not (K. Flings);

2) об'єкти та предикати, при цьому протиставлення може бути поєднаним з узагальненням (приклад 1) або конкретизацією (приклад 2) суб'єктних і об'єктних номінацій, наприклад:

- (1) — You are upstaging Doris again.
— I'm doing no such thing (A. Hotchner/);
(2) — You have done everything.
— No. I just started the cake (E. Hemingway);

3) сірконстантні номінації часу, які можуть бути виражені в початковій репліці й отримують експліцитне вираження в репліці-відповіді. За допомогою прислівника *never*, який має узагальнене значення, адресат інтенсифікує значення незгоди, наприклад:

Hazel: I've always thought it must be much more fun being a girl than being a man.

Kay: I'm never sure (J. Priestley);

Репліка-відповідь такого типу може являти собою мовленнєвий акт, якому притаманна структура градаційного ряду. Має місце поступове зростання емоційного напруження. Цьому сприяє використання емоційно забарвленої лексики. Компоненти мовленнєвого акту при цьому перебувають у відношенні конкретизації, наприклад:

Alice. It was only this afternoon she was sitting in that chair with a pot Of tea. You can say what you like, she was all right till you started on our Billy.

Geoffrey. She was never all right for bloody months
(K. Waterhouse and W. Hall);

4) суб'єкти, при цьому в ролі супроводжуючого показника виступає синтаксичний паралелізм, наприклад:

Miss Alice. You're shivering, Julian.

Susan. No, Miss Alice, it is you... you are shivering (E. Albee).

Опозиційні відношення можуть супроводжуватися узагальненням суб'єктних номінацій, яке базується на родо-видовому протиставленні, із заміною суб'єкта, який передає конкретне значення, суб'єктом, який передає родо-видове значення, наприклад:

Daddy. Maybe Grandma has something to say.

Mommy. Nonsense. Old people have nothing to say; and if old people did have something to say, nobody would listen to them (E. Albee).

Опозиційні відношення також можуть виникати між імпліцитними елементами початкової репліки та їх експліцитними корелянтами в репліці-відповіді. У сферу протиставлення в цьому випадку залучаються пресупозиції можливості виконання дії. Вони демонструються та перекреслюються реакцією адресата; при цьому адресат не підкреслює того, чи є описана дія суб'єктивно або об'єктивно неможливою, наприклад:

Margaret: Will wants to marry me, father.

More: Well, he can't marry you (R. Bolt);

Імпліцитно висловлена пресупозиція в цьому прикладі може бути ідентифікована як *Will thinks that he will marry Margaret but he can't*.

Категоричність висловлювання може бути зменшена за рахунок використання форматорів зниження категоричності висловлювання, наприклад:

Captain Montgomerie: I hope I shall induce you to change your mind.

Lady Montgomerie: I'm afraid I can give you no hope of that (S. Maugham).

Репліка-відповідь може вказувати на об'єктивну неможливість виконання дії, наприклад:

I have a picture of us crossing to the island on the log.

But men cannot go over the fall like a log! (W. Golding).

Висловлення об'єктивної неможливості може мати відтінок виділення. Цьому сприяє використання частки *only*:

Nicholis: Monsieur Marchand, I'm ordered by the Governor to hand these communications to General Bonaparte.

Marchand: Only Marshal Bertrand can do that (R. Sherriff and J. de Casalis).

Репліки діалогу можуть виражати частковий компроміс, часткову невідповідність. Експлікатори такого компромісу фіксують увагу на деталі або обставині, яку необхідно прийняти до уваги. Це накладає обмеження на абсолютну істинність того, що сповіщається без корекції. У цьому сенсі модальні експлікатори виступають як модальні коректори. Експлікаторами такого компромісу можуть бути релятиви *but*, *still*, *though*.

Смислові зв'язки реплік діалогу, які пов'язані відношенням компромісу, не завжди є однозначними. Вони можуть мати відтінок:

1) обмеження, яке ускладнює семантику протиставлення й вказує на те, що явище, про яке йдеться у репліці-відповіді, обмежує можливість здійснення, результативність або повноту прояву явища, про яке йдеться в початковій репліці, наприклад:

Vera: It's the first real spring morning we've had.

Dorothy: I expect it's pretty cold, though (D. Smith);

2) доповнення, яке вказує на те, що явище, яке описано в репліці-відповіді, є додатком, воно є незалежним від явища, яке описано в початковій репліці, наприклад:

Cynthia: I find your piece on futurology spine-chilling.

Norman: Brilliantly written though (A. Wesker);

3) умови, які вказують на семантичну обумовленість, на такий зв'язок між визначеними явищами, коли одне явище обумовлює інше, наприклад:

Ethel. They're a very nice middle-aged couple. Just like us.

Norman. if they're just like us, they're not middle-aged (E. Thompson).

2.5.6. Тактика пояснення (дисоціативно-спрямовані стратегії)

Тактика пояснення передбачає такий вид діалогічної взаємодії, при якому має місце тлумачення репліки-відповіді як фактора — причини незгоди адресата, його негативного ставлення до змісту початкової репліки. Репліки, якими реалізується вказана тактика, можуть включати аргументацію-незгоду зі змістом початкової репліки, наприклад:

Mrs. Ellis: Well. They must have sent it here by mistake.

Joan: /glancing at the label/: It's the right address (D. Storey).

Дослідження мовного матеріалу дозволило виділити наступні варіанти значення пояснення-незгоди:

пояснення-виправдання подій та фактів, про які йдеться у початковій репліці. Засобом інтенсифікації значення виправдання є частка *only*, яка підкреслює причину, яку не можна не враховувати, наприклад:

Kukachin: I suppose you are relieved to get me here alive, and deliver me – like a cow!

Marco /injuredly/: I've only carried out your own grandfather's orders! (E. O'Neill);

2) пояснення-подив, яке відображає емоційний стан адресата як реакцію на зміст початкової репліки. Контрадикторність досягається контекстуально, за допомогою сполучника *but*. Контрадикторність може посилюватися за допомогою різноманітних засобів інтенсифікації висловлювання: частки *only* (приклад 1), посилюючих прислівників (приклад 2), за допомогою ступенів порівняння прикметників (приклад 3):

(1) Treddie: Well, I flatter myself Miss Sellenger will be much more pleased to see me than to see anybody else down here.

Blenkinsop: You've only seen her once (S. Maugham);

(2) Mrs.Dot: If two young things are thrown together with a certain amount of skill they always marry.

Aunt Elize: But they hardly know one another (S. Maugham).

(3) – I will marry Joe.

– But Joy's a great deal older than you Clementina (J. Cheever).

Подив адресата може підкреслюватися «некусом відхилення», який виражає емпатичне приховане заперечення [Есперсен 1958, с.147], наприклад:

Vicarro: Well, you're a delicate woman.

Flora: Delicate? Me? Oh, no. I'm too big for that (T. Williams);

3) пояснення-заспокоєння, яке обумовлено емоційним станом адресанта. Мовними засобами реалізації комунікативного наміру адресата можуть бути посилюючі прислівники, вигуківі слово-сполучення, семантика використаних у репліці слів, наприклад:

(1) Mannoury: This human head fills me with anticipation, me deaAdam
Adam: It's a common enough object (J. Whiting);

Слід виділити групу реплік, які висловлюють негативне ставлення до змісту початкової репліки. У той же час такі репліки спрямовані на

користь адресанта. До них належать, наприклад, пояснення-попередження про негативні наслідки можливої події, яка може трапитися по відношенню до адресанта, наприклад:

– I can get books.

– You're running a risk (R. Bradbury).

2.5.7. Тактика зміщеної відповіді

Дисоціативно-спрямовані стратегії також можуть актуалізуватися за допомогою тактики зміщеної відповіді. Ця тактика базується на сукупності мовних засобів, які спрямовані на зміщення вектора реагування в бік ухилення від ведення бесіди на неприємну для адресата тему. Адресат таким чином уникає ведення бесіди на неприємну для нього тему. Вказана тактика пов'язана з довільною або мимовільною неадекватною інтерпретацією комунікативного наміру адресанта й пропозиціонального змісту початкової репліки. Адресат має свободу вибору прореагувати на намір мовця так, як він його розуміє, ігноруючи презумпції, які йому не підходять [190, с. 312]. Результатом неадекватності інтерпретації є порушення логічного ходу діалогу. У цьому випадку адресат демонструє своє небажання вести розмову на запропоновану тему. Наступні види реплік-реакцій можуть актуалізувати тактику зміщеної відповіді:

1) реакції, які використовують семантичну неоднозначність початкової репліки, наприклад:

Susan: The problem, Aaron, is that Buzz wants to get married.

Aaron: Well, most healthy normal young men get around to that decision (D. Schary);

2) реакції, які звернені до пресупозиції початкової репліки. Такий хід адресата [14, с. 360] може актуалізуватися різними реакціями.

До них належать: а) реакції, які звернені до екзистенціальних пресупозицій і перекреслюють їх, наприклад:

There it is that's the Funnel.

I don't see it (H. Chase).

Імпліцитно виражені пресупозиції можуть бути ідентифіковані в нашому прикладі як *You think that I see the Funnel but I don't see it*;

б) реакції, які звернені до кваліфікаційних пресупозицій адресанта або третьої особи. Реакція адресата в такому випадку спрямована не на актуальну інформацію початкової репліки, а на дискредитацію опонента або третьої особи. Це підкреслює прагматичну неадекватність початкової репліки по відношенню до структури комунікативної ситуації та демонструє бажання адре-

сата припинити розмову на тему, яку запропонував адресант, наприклад:

Amanda: I'm thoroughly unprincipled; Sibyl was right!

Victor /irritably/: Sibyl's an ass (N. Coward);

в) реакції, які пов'язані з неототоженням місця, цілі перебігу дії, наприклад:

Beatriss: You will enjoy seeing the picture of Peggy Bannerman.

Mrs. Vanderdyke: We are not here to see pictures (C. Hamilton).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Зміст констативів у якості реплік-зачинів у складі ініціального ККМД не вичерпується значенням ствердження, а характеризується прагматичною варіативністю, синкретизмом прагматичних значень і залежить від умов комунікації.

Залежно від комунікативної інтенції адресанта виділяються два основних типи констативів-зачинів у складі ініціального ККМД: констативи з прагматичною настановою на низький ступінь впливу й констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу. У констативах з прагматичною настановою на низький ступінь впливу мовні засоби експресивної й емоційної оцінки зазвичай відсутні, а інтелектуально-логічні оцінки обмежені до мінімуму. Комунікативна інтенція адресанта полягає лише в повідомленні інформації. Перлокутивний ефект полягає в отриманні інформації адресатом та її розумінні. Констативи даного типу поряд з інформативною функцією можуть виконувати також фатичну функцію.

У констативах з прагматичною настановою на високий ступінь впливу широко представлена оцінна номінація як інтелектуально-логічного, так й емоційно-експресивного характеру. Комунікативна інтенція адресанта полягає в повідомленні інформації адресату й спонуканні його до певної реакції. Ці констативи мають різну перлокуцію: переконують в істинності повідомлення, в необхідності виконання певних дій, впливають на почуття та емоції адресата, впливають на морально-етичні настанови, спонукають до обміну думками.

Прагматична варіативність констативів-зачинів обумовлена низкою факторів, до яких відносяться: (1) ініціальна позиція констатива; (2) тип номінації, зокрема, кваліфікативні характеристики, що свідчать про наявність прихованого запитання, прихованого спонукання; (3) засоби інтенсифікації оцінки; (4) специфікатори прагматичної настанови

мовця в певному, конкретному тексті: семантична ознака позитивність/негативність, прагматична релевантність відношення висловлювання до актуальної ситуації спілкування, мотивувальна ознака, ознака рівності/нерівності ієрархічних статусів комунікантів.

Прагматичне значення констатива може модифікуватися в бік посилення й зниження категоричності висловлювання. У певних умовах комунікації форматори зниження й посилення категоричності висловлювання можуть істотно змінювати своє прагматичне значення. Форматори посилення категоричності висловлювання типу *surely* можуть втрачати сему «впевненість» і виражати припущення, натяк, приховане запитання; форматор *do*, вживання якого не є типовим для констатива в ініціальній позиції, може бути спрямований не на посилення впливу на адресата, а на виконання іншої функції: підтвердження згоди з не вираженою експліцитно точкою зору адресата, підтвердження точки зору самого адресанта. Форматори зниження категоричності висловлювання типу *I think* також можуть набувати додаткові прагматичні значення: спонукати до обміну думками, містити приховані запитання. Один і той же форматор у складі констативного висловлювання може повністю змінювати своє значення залежно від позиції в діалозі.

Вивчення прагматичних аспектів використання констативів виявляє обмеженість принципів конверсаційної логіки, запропонованих П. Грайсом, свідчить про порушення в умовах реальної комунікації принципу істинності на догоду принципу ввічливості й показує, що в певних видах комунікації порушення правила дискурсу визначається тактичними завданнями мовця і є органічною властивістю, правилом цього виду мовленнєвої діяльності.

В ініціальному констативно-констативному мікродіалозі як елементарній одиниці мовленнєвої взаємодії знаходять відображення основні види соціальних процесів, що лежать в основі міжособистісних контактів: асоціація та дисоціація. Асоціативно-спрямовані стратегії відображають прагнення адресата до співпраці, створення найбільш сприятливих умов комунікації, базуються на унісонному характері взаємозв'язку реплік. Дисоціативно-спрямовані стратегії припускають контрадикторний характер взаємозв'язку реплік і висловлюють негативне ставлення адресата до змісту початкової репліки.

Різноманітність взаємодії комунікативних інтенцій учасників діалогічного спілкування представлено в рамках ініціального констативно-констативного мікродіалогу, який виділяється відповідно до одного з видів вихідної актомовленнєвої інтенції, яка є основним елементом будь-якого висловлення.

Стратегії адресата отримують конкретну реалізацію у вигляді цілої низки тактик у констативно-констативному типі мікродіалогу. Асоціативно-спрямовані стратегії актуалізуються за допомогою тактик прямої кореляції, конкретизації, узагальнення, пояснення. Дисоціативно-спрямовані стратегії реалізуються за допомогою тактик, до яких належать: протиставлення, пояснення, зміщена відповідь.

Варіювання реплік-відповідей у рамках ініціального констативно-констативного мікродіалогу включає велику кількість тактик і характеризується великою різноманітністю мовних засобів, які використовуються.

Прагматичні значення реплік-відповідей в ініціальному констативно-констативному мікродіалозі можуть носити синкретичний характер і реалізуватися в прямих, непрямих та імпліцитних формах номінацій.

Прагматично мотивоване варіювання реплік-відповідей визначається інтенцією адресата й такими екстралінгвістичними факторами як співвідношення соціально-ситуативних ролей комунікантів, релевантність відношення змісту висловлювання до актуальної ситуації спілкування.

Мають місце порушення принципів конверсаційної логіки, зокрема, про «розмитість» поняття «прагматичної релевантності» висловлювання, що розроблено в рамках теорії мовленнєвих актів. У зв'язку з цим слід зазначити, що для ініціального констативно-констативного мікродіалогу прагматично релевантними є не тільки інформативні реакції, але й різні оцінні реакції, які не можна сприймати як однозначну відповідь. Для діалогічного мовлення типовими є випадки контрадикторних відносин між комунікантами.

РОЗДІЛ 3 КОМПЛІМЕНТАРНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЯК ОДИНИЦЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ДИСКУРСУ

3.1. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КОМПЛІМЕНТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Комплімент як об'єкт лінгвістичного аналізу привертав увагу багатьох дослідників, свідченням чого є роботи Н. Вулфсон і Дж. Мейнз [430; 432; 387], Р. Герберта [367; 366], Б. Левандовської-Томашик [384], Л. О. Кокойло [122] та ін.

Перш ніж викласти основні результати цих досліджень, зазначимо, що усі вони виконані відповідно до тих загальних теоретико-методологічних принципів, на яких ґрунтується лінгвістика останніх десятиліть, незважаючи на різноманітність існуючих у ній концепцій, підходів і парадигм. Такими принципами є експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм, або, радше, неофункціоналізм та експланаторність (див. [138], [117, с. 20]).

Експансіонізм лінгвістики проявляється майже повсюдному визнанні того факту, що для адекватного пізнання мови необхідні виходи в різні царини не тільки гуманітарного знання, але також природничих і точних наук.

Мовознавці, що поділяють точку зору, згідно з якою «... суттєві результати у сучасних дослідженнях мови навряд чи можуть бути отримані шляхом вивчення суто мовних явищ» [115, с. 11], поділяють також і впевненість у тому, що сучасні дослідження мови неможливі без застосування психологічних методів [383, с. 375], притягнення таких понять як інтенція, пам'ять, дія, семантичне виведення тощо [67, с. 6]. Зокрема, наприклад, в основі поняття «лице», що є ключовим у прагматичній теорії ввічливості П. Браун і С. Левінсона [336; 420; 426], лежить психологічна категорія «потреба».

Під функціоналізмом, а точніше неофункціоналізмом, звичайно розуміють вивчення мови як діяльності (більш детально тлумачення термінів див. [79, с. 267–271; 138, с. 220]). Діяльнісний підхід до мови є невіддільним від установаження антропоцентричного принципу, який

«знаходить у сучасній лінгвістиці різні індивідуальні формулювання й виявляється пов'язаним із дослідженням широкого кола явищ відображених у свідомості мовців або ж явищ, що відображують присутність мовців у акті мовлення, та встановленням системи його «координат»» [243, с. 30–31].

Функціональний та антропоцентричний принципи органічно пов'язані з такою характеристикою сучасної науки як експланаторність, що виражається у відмові від чистого дескриптивізму й у прагненні знайти шляхи роз'яснення явищ, що спостерігаються.

У роботах, присвячених вивченню компліменту в германських, зокрема, англійській, мовах, зазначені вище принципи виражаються головним чином у тому, що автори не лише описують структурно-семантичні моделі досліджуваних висловлювань, але й намагаються встановити характер взаємозв'язку між формою та функцією та пояснити, як мовні особливості одиниць, що вивчаються, детерміновані екстралінгвістичними факторами.

Англісти Н. Вулфсон, Дж. Мейнз, Р. Герберт розглядають комплімент у межах дисципліни відомою під назвою «етнографія мовлення», засновник якої Д. Хаймс вказував, що характеризуючи ті чи інші форми мовлення, не можна обмежуватися описом природних мовних ознак; необхідно враховувати також соціокультурний вимір, який визначає типи й моделі вживання мови [372].

Комплімент у роботах цього напрямку співвідноситься з поняттям мовленнєвого акту (МА), оскільки дана категорія є базовою в етнографії мовлення, й саме на ній будується методика розкриття етнокультурної специфіки мовленнєвої поведінки, взаємозв'язків між мовними й соціокультурними факторами (див. [372, с. 57])

У роботі [432] Н. Вулфсон і Дж. Мейнз досліджують лексико-граматичну структуру компліментів та їхнє функціонування в мовленні американців. Усупереч своїм сподіванням знайти велику різноманітність лексичних засобів і синтаксичних моделей, зумовлену, згідно їхніх припущень, тим, що комплімент нібито є спонтанним вираженням захоплення та / або схвалення, а спонтанність, у свою чергу, звичайно асоціюється з оригінальністю вираження, вони, на своє здивування, виявили цілком протилежне, а саме: лексико-граматичне оформлення компліментів, вимовлених у найрізноманітніших комунікативних ситуаціях, було надзвичайно одноманітним. На підставі отриманих результатів автори роблять висновок про те, що компліменти, по суті, є формулами — конвенціоналізованими, клішованими висловлюваннями, які можуть реалізовуватися одиницями різних рівнів і виконувати цілу

низку різних дискурсивних функцій, зустрічаючись практично в будь-якій точці інтеракції.

У зв'язку з цим виникає питання: чи можливо привести ці різноманітні функції до якогось спільного знаменника, що характеризує комплімент як певну соціальну стратегію. Проаналізувавши зібраний матеріал, Н. Вулфсон і Дж. Мейнз виявили, що таким спільним знаменником є встановлення й укріплення взаєморозуміння або того, що Р. Браун і А. Гілман [338] позначили терміном «солідарність», і саме функція встановлення, підтримання й укріплення солідарності між комунікантами зумовлює формулоподібний характер мовної структури компліментарних висловлювань.

В одній зі своїх робіт [430] Н. Вулфсон піднімає проблему соціо-прагматичної варіативності у вживанні компліменту, зокрема, урахування таких змінних як стать, вік, соціальний статус учасників комунікативного епізоду. За її спостереженнями переважна більшість компліментів адресується одноліткам, які мають більш або менш рівний із мовцем соціальний статус. Н. Вулфсон звертає увагу й на таку обставину: згідно зі звичайними уявленнями комплімент часто виступає свого роду лестощами, за допомогою яких мовець намагається отримати певні вигоди. Виходячи з цього, можна припустити, що у випадках, коли соціальні статуси комунікантів є нерівними, більш вірогідно, що до використання компліменту як засобу маніпулювання адресатом вдасться комунікант з більш низьким статусом. Однак отримані дослідницею дані свідчать про протилежне. Р. Герберт вважає такий стан речей цілком логічним і закономірним: якщо мета певної мовленнєвої події полягає у встановленні відношень солідарності між комунікантами, ініціатива має виходити від особи, що має більш високий соціальний статус [367, с. 25–26].

Предметом досліджень Дж. Мейнз [387] став комплімент як віддзеркалення культурних цінностей носіїв англійської мови. Дослідниця стверджує, що об'єкти йдії, з приводу яких висловлюється комплімент, мають бути такими, щоб кожний член певного мовного соціуму міг розцінити його як позитивне оцінене висловлювання. Саме цьому, припускає Дж. Мейнз, комплімент можна вважати своєрідним індикатором цінностей, що культивуються в суспільстві. За спостереженнями автора, й у компліментах, які найчастіше говорять американці, і в репліках-відповідях знаходять відображення такі цінності як зовнішня привабливість, новизна (newness), професійна майстерність, талант і працьовитість.

У роботах Р. К. Герберта [367], Б. Левандовської-Томашик [384], А. Померанц [397] комплімент розглядається вже не на рівні

мовленнєвого акту, а на рівні мовленнєвої події (speech event). Деякі дослідники такі одиниці дискурсу називають діалогічними едностями, [282], діалогемами [28], adjacency pairs (суміжними парами) [343, 412]. Отже, об'єктом дослідження є одиниці дискурсу, що складаються із двох взаємопов'язаних мовленнєвих ходів і мають таку структуру:

1. А говорить комплімент В.
2. В відповідає на те, що сказав А.

При цьому основну увагу вище зазначені дослідники приділяють вивченню відповідей на комплімент. Поштовхом, що спонукав їх звернутися до цієї проблеми, була та обставина, що, незважаючи на існуюче в англо-американській культурі правило етикету, яке приписує у відповідь на комплімент говорити «Thank you» [374, с. 43–44], адресати компліменту, знаючи це правило, тим не менш часто не знають, що сказати, відчуваючи ніяковість. Спроба пояснити цей примітний парадокс була здійснена А. Померанц [397], яка, узагальнюючи свої численні спостереження, робить висновок про те, що форма відповіді на комплімент в англо-американській культурній традиції визначається двома правилами мовленнєвого спілкування, що суперечать одне одному: (а) погоджуйся зі співрозмовником і (б) уникай самовихваляння. Припустивши, що існує обмежене число способів вирішення цього протиріччя, дослідниця розробила класифікацію, яка пізніше була змінена й доповнена Р.К. Гербертом [367] і в решті решт включала 16 типів реплік-відповідей на комплімент. При їх виділенні враховувались такі параметри (а) чи містить відповідь указання (експліцитне або імпліцитне) на те, що попереднє висловлювання було ідентифіковано адресатом як комплімент; (б) приймається, відкидається або ігнорується комплімент; (в) чи існує семантична відповідність між компліментарним висловлюванням і відповіддю на нього; (г) чи містить відповідь будь-які коментарі адресата компліменту; (д) знижується чи підвищується ступінь похвали, що міститься в компліментарному висловлюванні; (е) яким чином адресат компліменту знижує ступінь похвали: переадресовує її третій особі, дає розлогі пояснення, повідомляючи різні подробиці, або ж указує на вади об'єкту компліменту. Аналогічний підхід до виділення типів відповідей на комплімент демонструє Б. Левандовська-Томашик [384], однак запропонована нею класифікація має не настільки розгорнуту й логічно упорядковану структуру як класифікація Р.К. Герберта.

Великий інтерес у лінгвістів викликає контрастивне вивчення компліменту в руслі досліджень етнокультурної специфіки мовленнєвої поведінки. У літературі представлені роботи, які викладають результати

порівняльного аналізу вживання компліменту в британській і польській [384], американській та південноафриканській [367], австралійській (англомовній) та іспанській [342], а також деяких інших культурах.

У вітчизняній лінгвістиці найбільш значним дослідженням компліменту можна вважати роботу Л.О. Кокойло [122], у якій комплімент розглядається перш за все як один із видів оцінного висловлювання, і тому центральне місце в цьому описі займає категорія оцінки. Автор пропонує комунікативно-функціональну типологію компліментарних висловлювань, використовуючи в якості класифікаційних ознак спосіб вираження позитивної думки мовця про адресата, а також підставу й аспект позитивної оцінки.

Основними типами оцінних висловлювань з іллокуцією компліменту, що виділяються Л.О. Кокойло залежно від способу вираження позитивної думки мовця про адресата, є висловлювання, які характеризують адресата, і висловлювання, які характеризують ставлення мовця до адресата. Перші виражають думку про адресата в цілому, або про його якості, вчинки, дії, предмети, що йому належать. Мовець приписує адресату позитивну ознаку, яка експлікується через відповідні мовні засоби оцінки. Другі описують позитивні почуття, емоції, враження мовця, викликані адресатом.

Залежно від підстави й аспекту позитивної оцінки Л.О. Кокойло виділяє загальнокомпліментарні та частковокомпліментарні висловлювання за аналогією з існуючими в аксіології двома типами значень — загально оцінних і частковооцінних [16].

Аспект загальнокомпліментарного висловлювання визначається цілим комплексом ознак, які входять до оцінного стереотипу. Загальнокомпліментарні висловлювання включають позитивну оцінку адресата в цілому, у сукупності різноманітних якостей. Аспект частковокомпліментарного висловлювання визначається якоюсь однією ознакою адресата. Тому частковокомпліментарні висловлювання містять у своїй семантичній структурі позитивну оцінку окремих якостей, властивостей або стану адресата. Загальнокомпліментарні та частковокомпліментарні висловлювання зустрічаються як у типі висловлювань, що характеризують адресата, так і в типі висловлювань, які характеризують ставлення мовця до адресата.

У роботі також дається детальний опис лексико-граматичних моделей кожного з типів компліментарних висловлювань.

Підсумовуючи цей огляд, перелічимо аспекти компліменту, які раніше вже були предметом вивчення:

- 1) структурно-семантичні особливості компліменту як виду іллокутивних актів [122; 432];

- 2) функціонування компліменту як соціальної стратегії [430; 432];
- 3) соціо-прагматична й етнокультурна варіативність уживання компліменту [342; 367; 384; 430];
- 4) комплімент як віддзеркалення американських культурних цінностей [387];
- 5) реакція на комплімент [367; 384; 397];
- 6) лексико-граматичні моделі різних типів компліменту як оцінного висловлювання [122].

Не можна не визнати, що проведені раніше дослідження торкаються досить широкого кола проблем і пропонують цікаві варіанти відповідей на цілу низку питань. Разом із тим стає очевидним, що лінгвісти, прагнучи досліджувати комплімент у широкому позамовному контексті, розглядають його переважно в системі «зовнішніх» координат (термін Слама-Казак [Цит. за 259, с. 47]), тобто на макропрагматичному рівні [431, с. 215], беручи до уваги соціокультурні характеристики ситуації спілкування. Фактори ж особистого порядку: потреби, мотиви, цілі, емоції комунікантів, що відносяться до сфери мікропрагматики компліментарних висловлювань, залишалися до сих пір поза полем зору дослідників.

Саме ця обставина визначила мету й завдання цього дослідження, центральну проблему якого в найзагальнішому вигляді можна сформулювати як розгляд компліменту через призму категорій «мета — засіб».

Опис компліменту як засобу досягнення певних цілей передбачає діяльнісний підхід до вивчення цього явища, оскільки визнання цільової детермінованості мовленнєвої діяльності є ключовим принципом цього підходу.

3.2. ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ І ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА АНАЛІЗУ КОМПЛІМЕНТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Виникнення діяльнісних концепцій мови пов'язано із засновником теоретичного мовознавства В. Гумбольдтом, який уперше вніс до лінгвістики ідею діяльності, сформульовану в межах німецької класичної філософії (І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель). Згідно з В. І. Постовалою, «усі наступні діяльнісні представлення мови можна розглядати як редукцію програми В. Гумбольдта з втрачанням її окремих компонентів або ж як її альтернативи, що принципово протистоять їй за замислом» [201, с. 5]. Хоча з часів В. Гумбольдта ідея про діяльнісну

природу мови існувала в лінгвістиці завжди, знаходячи відображення у концепціях О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Л. В. Щерби [94] й інших мовознавців, був період, коли інтерес до неї значно послабшав. Лише на початку 70-х років ХХ століття, коли намітилися глухі кути й манентного підходу до дослідження мови з його принципом «мова в самій собі й для себе», «акцентування діяльнісного характеру мовної комунікації тим самим функціональне зв'язування мови й діяльності стало необхідним і загальноновизнаним принципом лінгвістичної методології та теорії» [281, с. 41].

Важливою перевагою діяльнісного підходу перед іншими концепціями є, безумовно, те, що він своїм корінням уходить у традиції лінгвістики й при цьому є здатний віддзеркалювати найсуттєвіші аспекти інтегрованості мовних феноменів як у сферу людської особистості, так і в соціокультурну дійсність.

Домінуючими теоріями в межах діяльнісного підходу є теорія мовленнєвих актів (ТМА) (Дж. Остін, Дж. Р. Серль, П. Ф. Стросон, О. Г. Почепцов та ін.) і теорія мовленнєвої діяльності (ТРД) (О. О. Леонтьєв, Є. Ф. Тарасов, Ю. А. Сорокин, В. Хартунг, Б. Тейтмайер та ін.). Ці теорії поєднують прагнення вивчати мовленнєву комунікацію в широкому екстралінгвістичному контексті, проте в їх основі лежать різні постулати, і вони беруть свій початок у різних лінгвістичних школах.

ТМА — лінія досліджень розпочата англійським філософом Дж. Остіном і продовжена П. Ф. Стросоном, Г. П. Грайсом, Дж. Р. Серлем, Д. Вундерліхом та ін. ТМА являє собою спробу поглянути на мовлення як на сукупність дій індивіда, що говорить, і виводити значення мовних форм з їхнього уживання за конкретних обставин комунікації.

Основною одиницею аналізу мовленнєвої діяльності виступає «мовленнєвий акт» — квант мовлення, що поєднує одиничний намір, завершений мінімальний відрізок мовлення і результат, що досягається (більш детальний аналіз ТМА див. [15; 32; 78; 79; 120; 226]).

Теорія мовленнєвої діяльності зросла з психологічної теорії діяльності О. О. Леонтьєва [151], розробленої на основі культурно-історичної концепції Л. С. Виготського [60]. Лінгвістичну базу ТРД склала концепція Л. В. Щерби [305].

Відмінними рисами ТРД, у викладенні О. О. Леонтьєва, є такі.

Перше. Предметом аналізу виступають не ізольовані речення, висловлювання або текст як продукти творення мовлення, а *процеси їх породження і продукування*. Відповідно змінюється метод аналізу й виділення одиниць: ТРД передбачає не «аналіз за елементами», а «аналіз

за одиницями» (формулювання Л. С. Виготського [60, с. 13–16]). Ціле складається не з поєднання окремих елементів, а з динамічної організації операцій у більш складні дії й далі у ще більш складну діяльність. Стосовно мовлення це означає, що категорії його аналізу повинні мати статус мовленнєвих операцій, а не мовленнєвих продуктів або абстракцій цих продуктів.

Друге. Будь-яка діяльність є мотивованою й цілеспрямованою. Стосовно мовленнєвої діяльності це означає, що існує деяке не мовленнєве завдання, для виконання якого саме й здійснюється мовленнєва діяльність і яке вирішується мовними засобами. Висловлювання або текст перш за все є процесом вирішення такого завдання і лише в другу чергу — продуктом або результатом такого вирішення.

Третє. Набагато важливіше знати те, з яких одиниць (дій) складається процес, ніж те, на які елементи можна розкласти продукт. Реальна системність мови — це не внутрішнє планування того складу, де зберігаються одиниці мови, а взаємозв'язок і організація тих одиниць у їхньому, так би мовити, робочому стані, у тій діяльності, заради якої вони тільки й існують.

Четверте. Як будь-яка діяльність, мовленнєва діяльність організована відповідно до мети або завдання, до опосередкованого нею першого «поштовху» (комунікативного наміру). Будь-яка діяльність, у тому числі й мовленнєва, за самою своєю суттю є евристичною [150].

Важливою особливістю ТМД є те, що в ній по-новому формується онтологія мовленнєвої діяльності. Це «комуніканти, що співпрацюють під час здійснення спільної діяльності і які спілкуються між собою заради організації співпраці» [262, с. 157]. Об'єктна сфера ТМД уключає не тільки індивідуально здійснювані процеси сприйняття та продукування мовлення, але й міжособистісне спілкування. Її предметна сфера — це не тільки залежність продукування й сприйняття мовлення від психічних характеристик мовця, але й залежність від соціальних умов спілкування, а також від психічних і соціальних характеристик слухача.

Незважаючи на різноманітність ТМА і ТМД, дослідники визнають необхідним і можливим їхню взаємодію та інтеграцію, вважаючи ці теорії взаємно доповняльними й логічно сумісними (див., наприклад, [55; 112]). Як справедливо зазначає Т. Г. Винокур, «сучасний стан двох дисциплін — прагматики та психолінгвістики — більше за інших відображає закономірності розвитку лінгвістичного пізнання особистості. Обидві вони, кожна згідно своїх завдань, виводять питання про мову й про людину на рівень загальної теорії, яка вирішує категоріальні питання породження мовлення, мови як діяльності й комунікації як використання людиною знаків» [55, с. 20].

3.3. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛІМЕНТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

До основних понять, що використовуються в представленому дослідженні, відносяться: мовленнєва поведінка, мовленнєва / немовленнєва ціль, іллокутивний акт, перлокутивний акт, соціальна дія (етикетна й інструментальна), модель поведінки, ввічливість (позитивна, негативна, інструментальна, нормативна). Ураховуючи той факт, що ці терміни не завжди однозначно розуміються різними авторами, уточнимо робоче визначення кожного з них.

3.3.1. Поняття мовленнєвої поведінки.

Поняття «мовленнєва (мовна) поведінка» не сходило з арени лінгвістичних досліджень протягом усього ХХ століття. Воно мало дуже широкий діапазон застосування і, як наслідок, наповнювалось різним змістом.

Виникнення поняття «мовленнєва поведінка (МП)» прийнято пов'язувати з американською біхевіористською психологією. Термін «МП» набув значного поширення в американській дескриптивній лінгвістиці. Л. Блумфілд використовував його в якості ключового для характеристики мови як однієї з форм людської поведінки. Трактатування поняття «МП» американськими лінгвістами зазнавало змін в міру того, як одна концепція змінювала іншу (пор. «ортодоксальний біхевіоризм» Л. Блумфілда, Е. Торндайка, Б. Скіннера, «необіхевіоризм» Д. Хебба, Ч. Осгуда та ін., концепцію К. Л. Пайка, трансформаційну модель породження мовлення Н. Хомського Дж. Міллера).

Хоча багато дослідників уживають поняття й терміни «мовна поведінка» і «мовленнєва поведінка» як взаємозамінювані й тотожні, слід мати на увазі, що така опозиція може вибудовуватися як значуща, оскільки «ці терміни розходяться в часі й просторі наукової думки» [55, с. 10]. Термін «мовна поведінка» пов'язаний із загальнотеоретичними поглядами Л. П. Якубінського, Л. Д. Щерби, Є. Д. оліванова, М. Йо. Конрада, О. О. Холодовича та ін. та відображає глобальний масштаб феномена, що визначається мовною поведінкою називалася частина поведінки взагалі, але вона, у свою чергу, трактувалася як уся сукупність елементів життєдіяльності людини [285, с. 202], тобто як соціально-психологічна сутність. Термін «МП» — це результат пізнішої термінологічної спеціалізації, необхідність якої виникла із-за того, що це

поняття почало вживатися в ряді таких суміжних понять як «мовленнева діяльність», «мовленнєве спілкування», «комунікація», коли відповідні категорії опинилися в центрі інтересів соціо-, психо- і прагмалінгвістики.

Термін «мовленнева діяльність» застосовується для позначення процесів продукування й сприйняття мовлення як правило в тих випадках, коли необхідно підкреслити, що, з одного боку, у центрі уваги знаходяться діяльнісні характеристики явища, що вивчається (умотивованість, цілеспрямованість, предметність, структурність), а з іншого, що дослідник використовує діяльнісну схему аналізу. Поняття діяльності як схема аналізу відзначається важливою особливістю: «для дослідження діяльності (об'єкту) за допомогою поняття діяльності (як схеми) немає необхідності користуватися додатковими проміжними поняттями, саме поняття діяльності є достатнім, максимально абстрактним, а тому універсальним у функції пояснення діяльності» [262, с. 100] (див. також [310]).

Спілкування в самому загальному вигляді розуміється як деяка активність, мета якої — організація співпраці комунікантів у процесі спільної діяльності. Терміни «(мовленнєве) спілкування» і «(мовленнева) комунікація» часто ототожнюються. Однак, за думкою Т. Г. Винокур, підстави для їхнього розмежування все ж таки існують. Виходячи з того, що двома основними аспектами феномену, що розглядається, є «цілеспрямованість» і «соціологічність», дослідниця вважає, що «у сенсі «цілеспрямованості» не можна не віддати перевагу терміну «комунікація», оскільки термін «спілкування» не передбачає того широкого діапазону деривативних можливостей, які потрібні для використання в роботі». У другому ж сенсі («соціологічність») природно віддати перевагу терміну «спілкування», оскільки по-перше, саме за ним закріплено мовний і «людський» зміст (мовленнєве спілкування — частина комунікації), а по-друге, саме він утілює в собі ідею про взаємодію» ([194, с. 18–20, 55, с. 15]; про проблему розмежування понять спілкування й комунікація див. також [149; 239; 260]).

Що ж до терміна «МП» і його місця в ряді термінів «мовленнева діяльність», «мовленнєве спілкування» та «комунікація», відзначимо наступне. У роботах вітчизняних дослідників [55; 100; 99; 164; 180; 260; 298] МП розглядається як специфічна й невід'ємна частина людської поведінки в цілому, яка представляє собою складну систему вчинків, дій, рухів. Як справедливо вказує І. О. Зимня, «МП є форма соціального буття людини (або її функціонування в соціумі)» [100, с. 122]. Вона (МП) є «манера», «характер» реалізації людиною мовленневих дій і мовленнєвої діяльності. При цьому під манерою слід розуміти «можливість виявлення в мовленні психологічних і соціально-

психологічних (загальноколективних, групових, індивідуальних) особливостей мовців і слухачів» [55, с. 14] як мовних особистостей, як зосередження когнітивно-комунікативних потенцій, які є, у свою чергу, продуктом соціальних та історичних законів етносу (див. [115, с. 9]).

Таким чином, МП у внутрішньомовному плані визначається закономірностями уживання мови в мовленні, а в екстралінгвістичному — соціально-психологічними умовами здійснення мовленнєвої діяльності.

Розгляд МП як гетерогенного явища, що конкретизує категоріальні ознаки мовленнєвої діяльності, мовленнєвого спілкування й комунікації, дозволяє побудувати таку ієрархію відношень між відповідними поняттями. Перше (МП) включає в себе компоненти останніх і водночас виступає як частина кожного з них (виокремлюючи й поєднуючи момент соціально-психологічної взаємодії, який буде управляти мовним відбором, що залежатиме від «образу» тих, хто вступив у цю взаємодію).

Залежно від того, яка з категорій: мовленнева діяльність, мовленнєве спілкування (мовленнева комунікація) або МП буде піддано аналізу, лінгвіст оперує такими одиницями як мовленнева дія (акт), інтеракція (комунікативний акт) або мовленневий учинок відповідно. Оскільки одиниця (на відміну від елементу) має усі ознаки цілого, співвідношення між мовленневим учинком, мовленнєвою дією та комунікативним актом (інтеракцією) є аналогічним до описаного вище співвідношення між МП, мовленнєвою діяльністю й мовленнєвою комунікацією (спілкуванням).

У даному дослідженні робимо акцент на тому, що комплімент розглядається нами саме як мовленневий учинок. Це дозволяє включити в опис різні аспекти компліменту, тобто розглядати його і як окрему мовленнєву дію, і як складову частину комунікативного акту, і як частину інтеракції (міжособистісного спілкування), враховуючи при цьому соціально-психологічні особливості таких груп мовців і слухачів, об'єднаних за етнокультурною ознакою, як британці й американці. Крім того, трактування компліменту як мовленнєвого вчинку максимально відповідає широко використовуваному англomовними авторами (M. Cordelia, R. Herbert, J. Manes, N. Wolfson) поняттю, що позначається терміном «complimenting behaviour».

3.3.2. Поняття цілі та дії.

3.3.2.1. Комунікативні (мовленнєві / немовленнєві) цілі.

Дослідження компліменту з позицій діяльнісного підходу передбачає звернення до таких категорій як ціль та дія, оскільки цільова детермінованість мовленнєвої діяльності та процесуальність мовленнєвої дії — це дві найважливіші ознаки, якими характеризується

такий підхід. У діяльнісній парадигмі поняття «ціль» і «дія» взаємозв'язані. Згідно з найбільш загальним визначенням дія є «процес, підпорядкований уявленню про той результат, який має бути досягнутий, тобто процес підпорядкований свідомій цілі» [151, с. 153]. Слідом за Л. Ніколовим, наголосимо, що «ціль — це ідеально-інтенціональний образ результату. Ціль переживається психологічно не тільки як ідеальний образ або модель того, що буде досягнуто діяльністю, але і як «інтенція» (бажання, намір, прагнення) суб'єкту» [184, с. 54–55]. Як зазначає П. Б. Паршин «інтенції формують конкретні завдання й створюють систему фільтрів для оцінки варіантів їхніх рішень, тоді як міркування стосовно бажань і думок забезпечують вибір» [193, с. 24].

Наголосимо, що деякі дослідники при вивченні МП розглядають категорію цілі у тісному зв'язку з категорією настанови, що розуміється як психологічний зміст взаємовідношення потреби й ситуації та являє собою своєрідний «глибинний семантичний «запис», який можна розглядати як задум можливої теми мовленнєтворення» [91, с. 94–97; 217, с. 62; 357].

Цілі розрізняються як кількісно, так і якісно (кількісне та якісне визначення цілі див. [264, с. 73]). Кількісні відмінності зумовлені тим, що у ТМД категорія цілі може відноситись як до діяльності в цілому, так і до окремих мовленнєвих дій, кроків, ходів, комунікативних подій.

Говорячи про якісні відмінності, ми маємо на увазі перш за все диференціацію мовленнєвих і немовленнєвих цілей.

Окреме мовленнєве висловлювання, що розглядається з позицій діяльнісного підходу, детерміновано різними цілями (як загальними, так і окремими, як мовленнєвими, так і немовленнєвими), а отже поєднує в собі характеристики різного роду дій, що співвідносяться з цими цілями.

У цьому дослідженні основна увага приділяється урахуванню якісно різних цілей, що в значній мірі детермінують структурно-семантичні та інші особливості компліментарних висловлювань. У зв'язку з цим необхідно пояснити, як ми розуміємо мовленнєві й немовленнєві цілі, комунікативні та практичні цілі і як ці категорії співвідносяться з такими поняттями як «мовленнєвий акт», «мовленнєва дія», «соціальна дія».

Мовленнєвими називаємо цілі, зміст яких складає передача повідомлення, тобто якогось значення, від одного комуніканта до іншого. Будь-які інші цілі, яким може бути підпорядковане висловлювання, кваліфікуємо як немовленнєві.

Мовленнєва ціль — це іллокутивна ціль висловлювання, і вона співвідноситься з категорією іллокутивного (мовленнєвого) акту.

Немовленнєві цілі відносяться до таких сфер, як здійснення психологічного впливу на партнера по спілкуванню (перлокутивні цілі — див. [291]) й організація та координація взаємодії комунікантів (соціальні дії).

Уважаємо доречним зробити акцент на розмежуванні понять «мовленнєвий акт» і «мовленнєва дія», яке ми проводимо. Ми не поділяємо точку зору тих дослідників, наприклад, Л. І. Валуєвої, які вважають, що «власне мовленнєва дія є не що інше як відомий «speech act»» [49, с. 5]. Чому ж ототожнення цих понять є неприпустимим?

У традиційній ТМА, хоча й визнається, що мовленнєвий акт являє собою трирівневе утворення — поєднання локутивного, іллокутивного і перлокутивного актів, у якості основного об'єкта дослідження виділяється лише іллокутивний рівень. Що ж до перлокутивного акту (ПА), перлокутивного значення, багато вчених «його звичайно відносять до царини психології й не включають до числа мовних значень» [291, с. 17]. Унаслідок цього стало загальноприйнятою практикою вживати термін «мовленнєвий акт», маючи на увазі іллокутивний акт (ІА).

Але ІА — це передусім семантична діяльність, що базується, за Дж. Остіном, на понятті «значущість». Іншими словами, ІА — це відмінний від акту говоріння особливий акт передачі повідомлення [186, с. 87]. Його ціль є виключно мовленнєвою. Так, наприклад, іллокутивна ціль твердження полягає у представленні певного стану справ як дійсного. Іллокутивною ціллю вибачення є вираження мовцем жалю з приводу того, що сталося і таке ін.

Якщо термін «мовленнєвий акт» асоціюється з ТМА і відображує, головним чином, категорію іллокутивності (а отже співвідноситься з мовленнєвими цілями), то термін «мовленнєва дія», яким оперує ТМД, несе в собі ідею «несамостійності мовлення», її підпорядкованості «цілям тієї діяльності, в структурі якої і заради цілей якої вона розгортається» [258, с. 13]. Ця ідея, як відомо, є однією з центральних у ТМД і логічно пов'язана з тезою про те, що основна функція мовлення — регулятивна. Слід підкреслити, що у ТМД не заперечуються гностична і комунікативна функції мовлення, але вважається, що «генетично вони є вторинними, такими що «обслуговують» головну, регулятивну функцію» [259, с. 67].

Відповідно до цих положень, будь-яка мовленнєва дія крім своєї мовленнєвої цілі, яка полягає в тому, щоб передати повідомлення, завжди спрямована на якусь немовленнєву ціль: «передача мовленнєвих повідомлень ніколи не є кінцевою метою спілкування, ця передача завжди є лише засіб досягнення інших цілей, кінцева з яких — управління

діяльністю співрозмовника» [130, 7] (про мовлення як управління див. [223, с. 309; 235, с. 28–33]).

Зазначимо, що питання про те, які саме немовленнєві цілі мають ураховуватися і яке місце вони повинні посідати в лінгвістичних моделях мовленнєвого спілкування, все частіше ставиться вченими, що працюють у різних напрямках функціональної лінгвістики, й по-різному вирішується ними.

Зокрема, в ТМА немовленнєві цілі (ті з них, що зв'язані із здійсненням певного впливу на слухача) позначаються терміном «перлокутивні» й співвідносяться з перлокутивним актом. Але, як уже згадувалося, перлокутивний рівень висловлювання звичайно не включається до лінгвістичних описів, що створюються на базі цієї теорії. Крім того, одним з її слабких місць є те, що «вона не пояснює, як іллокутивна ціль співвідноситься з практичною, не виявляє зв'язків між стратегічною метою мовленнєвої взаємодії та тактичними цілями мовленнєвих актів, що її складають <..>» [120, с. 21].

У лінгвопрагматиці здійснювалися спроби усунути цей недолік. Зокрема, О. Г. Почепцов [214] розробив методику інтенціонального аналізу, яка дозволяє виявити детермінуючі зв'язки між вихідною (мовленнєвою) та кінцевою (немовленнєвою, практичною) інтенціями мовця. Зміст цих понять автор розкриває, наводячи як приклад висловлювання «Як проїхати до вокзалу?». «Вихідна інтенція полягає в тому, аби запитати адресата про те, як проїхати до вокзалу, тобто спонукати адресата видати шукану інформацію, а кінцева — у тому, аби дістатися до вокзалу» [214, с. 75]. Опозиція «вихідна інтенція — кінцева інтенція» будується на відмінності в їхньому ієрархічному положенні: вихідна інтенція завжди є підпорядкованою кінцевій інтенції, а перша є лише засобом реалізації останньої. Модель взаємодії між комунікантами наведена Дж. Аллен і Р. Перро [6], базується на припущенні про те, що в ході взаємодії комуніканти намагаються розпізнати плани один одного, які містять різноманітні цілі, у тому числі й немовленнєві, і потім спираються на виявлений план при вирішенні питання про те, як відповісти на репліку партнера.

Ідея немовленнєвих цілей мовленнєвого спілкування активно розробляється в межах такої дисципліни як риторика (неориторика) [30; 31; 365]. Примітно, що постулюючи риторичний підхід до прагматики, Дж. Ліч [382] у мовленнєвій ситуації виокремлює й розмежовує такі компоненти як мета мовлення і іллокутивний акт.

Важливу роль відводять немовленнєвим цілям дослідники у сфері штучного інтелекту [71; 121]. Б. Ю. Городецький, зокрема, вважає, що

в моделі комунікативного акту такі компоненти як практичні цілі й комунікативні цілі мають бути виділені осібно, оскільки «вони є наскрізними, такими що зв'язують і пронизують усі інші компоненти» [71, с. 43].

У теорії діалогічного дискурсу [322; 343; 376; 389; 390; 402; 406; 412] думка про те, що при вивченні принципів побудови діалогу, механізмів, що забезпечують зв'язність діалогічних реплік, недостатньо ураховувати тільки конкретні іллокутивні цілі висловлювання, вперше була чітко сформульована У. Едмонсоном [353]. Він розглядає комунікативний акт як єдність двох актів — іллокутивного та інтеракціонального. Термін «інтеракція» звичайно застосовують по відношенню до особистісно орієнтованого спілкування, яке протиставляється соціально орієнтованому спілкуванню [244]. Крім того, деякі лінгвісти, зокрема Чіпен [339], розрізняють трансакціональні та інтеракціональні діалоги. Трансакціональними називають діалоги з постійними або незмінними статусами мовців (наприклад, учитель — учень, лікар — пацієнт і т.п.) Їхнім результатом, як правило, є яка-небудь зміна зовнішніх обставин (спонукання до дії, прийняття рішень або зобов'язань і т.п.) Діалоги зі змінними статусами учасників називають інтеракціональними; вони здійснюють вплив тільки на внутрішній світ діалогу, тобто на відносини між мовцем і слухачем. Інтеракціональні акти реалізуються у формі одного або кількох іллокутивних актів. Глибинна структура комунікації є інтеракціональною за характером.

Ідея виділення інтеракціонального аспекту висловлювання й включення його до лінгвістичного опису як особливого виду інтенцій, цілей, функцій відмінних від іллокутивних була сприйнята іншими лінгвістами [58; 144; 200; 292] й отримала різноманітні тлумачення.

Зокрема, А. Г. Поспелова [200] оперує терміном «інтеракціональна функція», позначаючи ним одну з трьох (разом з емоційно-оцінною й контактано-встановлюючою) так званих додаткових (по відношенню до основної іллокутивної) комунікативно-прагматичних функцій. Як приклад інтеракціональних функцій вона наводить такі: відмова виконати прохання, наполягання на надаванні інформації, яка запитується повторно, вираження згоди з думкою висловленою в попередній репліці тощо.

Л. П. Чахоян і Ш. А. Паронян [292], звертаючись до категорії інтеракціональної інтенції, співвідносять її не з окремим мовленнєвим актом, а з більшою одиницею дискурсу — мовленнєвим ходом і зосереджують увагу на з'ясуванні того, які типи міжособистісного спілкування (переконавання, аргументація, випитування, сварка, обговорення і т.п.)

утворюються в результаті взаємодії тих чи інших інтеракціональних інтенцій.

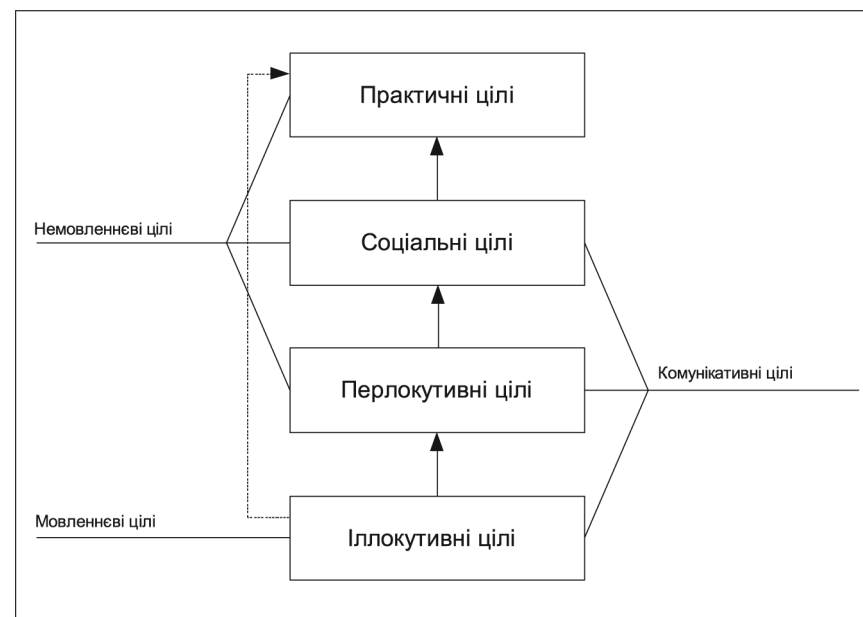
Для вирішення завдань цього дослідження особливий інтерес представляє точка зору на сутність інтеракціонального аналізу, висловлювана такими дослідниками як В. В. Лазарев, Л. П. Гусева [144], Г. Р. Восканян [58], Вони вважають, що основною одиницею інтеракціонального аналізу має виступати ІА, і якісна характеристика ІА повинна базуватися на подвійному підході до їхньої інтерпретації: емпіричному, коли вони виступають як вихідний матеріал для аналізу, і теоретичному, коли вони оцінюються як похідні продукти реляційної системи мовленнєтворення. За думкою Г. Р. Восканян [58], «методика інтеракціонального аналізу діалогічних текстів має розроблятися як у термінах комунікативної інтенції (іллокуція), так і соціальної цілі мовленнєвих актів» [58, с. 27]. При цьому соціальна ціль розуміється автором як перлокутивна: «цільове призначення іллокутивного акту фокусується й визначається перлокутивним наміром. Перлокутивний акт детермінує появу іллокутивного (одного або кількох) як засобу його інтеракціонального вираження. Діалектика детермінативних взаємозв'язків іллокутивного і перлокутивного актів — це діалектика засобу й цілі» (там само). Цілком очевидно, що це положення, сформульоване в термінах стандартної ТМА, відповідає положенню ТМД про те, що мета мовленнєвого спілкування — це організація взаємодії (співпраці) комунікантів у ході спільної діяльності, і що кінцевою ціллю будь-якої мовленнєвої дії є управління поведінкою партнера по спілкуванню. Однак така відповідність, на наш погляд, — не є достатньою підставою для ототожнення понять і термінів «перлокутивна ціль» і «соціальна ціль».

Як відомо, регуляцію діяльності партнера по спілкуванню асоціюють із категорією впливу. Є Ф. Тарасов гадає, що «мовленнєвий вплив... — це мовленнєве спілкування описане з позиції одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкт впливу, вважаючи свого співрозмовника об'єктом. Бути суб'єктом мовленнєвого впливу — це означає регулювати діяльність співрозмовника, оскільки за допомогою мовлення ми спонукаємо іншу людину почати, змінити, закінчити якусь діяльність, коли в цьому виникає потреба» [258, с. 5]. При цьому необхідно пам'ятати, що під ефектом впливу може розумітися не тільки безпосередня зміна поведінки об'єкта, але також «зміна його емоційного стану, або зміна його знань про світ, або зміна його ставлення до тих чи інших подій і реалій цього світу ...» [195, с. 18–19], тобто зміна психічної сфери

об'єкта [268]. У зв'язку з цим ми розмежуємо перлокутивні й соціальні цілі та узагальнено формулюємо зміст перших як зміна психологічного стану (переважно емоційно-почуттєвої сфери) адресата, а останніх як управління поведінкою адресата. Прикладами перлокутивних цілей ми вважаємо такі, як: порадувати, засмутити, налякати, зацікавити партнера по спілкуванню, зробити йому приємне, переконати в чомусь і т.п. Прикладами соціальних цілей у нашому розумінні можуть бути такі: встановити / підтримати / розімкнути контакт, встановити дружні / офіційні стосунки з адресатом, прихилити його до себе, посваритися з адресатом, спокутувати свою провину перед ним, умовити його зробити що-небудь, заохотити його до чогось і т.п.

Усе зазначене вище свідчить про те, що більшість дослідників визнає необхідність уключення немовленнєвих цілей до лінгвістичної моделі мовленнєвої взаємодії, хоча одні з них ураховують тільки комунікативні цілі, а інші — також і практичні цілі мовця.

Зробимо ще одне застереження: на відміну від тих лінгвістів (Г. Р. Восканян [58], В. Д. Мілогіна [167], Н. М. Павлова [188], Р. В. Резнік [221], Ф. Аартс, Дж Аартс. [317] та ін.), які обмежують об'єм поняття комунікативна ціль, ототожнюючи її з іллокутивною ціллю висловлювання, слідом за Г. Г. Почепцовим [215], вважаємо, що комунікативна

інтенція (ціль) — це визначена мовцем спрямованість речення (висловлювання) на вирішення певних завдань спілкування, а отже відносимо до комунікативних як мовленнєві (іллокутивні), так і ті немовленнєві цілі, зміст яких безпосередньо стосується процесу соціально-психологічної взаємодії, тобто перлокутивні й соціальні цілі.

Таке розуміння цілком узгоджується з думкою Н. О. Безменової та Л. Г. Лузіної, які пишуть: «труднощі розроблення вичерпної таксономії комунікативних функцій призвели до обмеження їхньої кількості до трьох основних: 1) розвиток і підтримання взаємовідносин; 2) обмін інформацією; 3) здійснення впливу й переконання» [33, с. 10].

Розглянувши різні точки зору на проблему врахування немовленнєвих цілей у лінгвістичному описі мовної взаємодії й уточнивши зміст понять «мовленнєва ціль», «перлокутивна ціль», «соціальна ціль» і «комунікативна ціль», ми пропонуємо таку модель ієрархічної системи якісно різних цілей, що детермінують мовленнєве висловлювання.

3.3.2.2. Іллокутивний акт.

У ТМА, незважаючи на те, що вона виділяє іллокутивний рівень як основний об'єкт дослідження, не існує єдиного загальноприйнятого визначення ІА.

Дж. Остін, уперше вводячи поняття іллокуції, тільки наводить приклади ІА (питання, відповідь, інформування, запевнення, попередження, призначення, критика й т.п.) й викладає свої міркування з приводу відмінних ознак іллокуції [186], які дозволяють отримати суто інтуїтивне уявлення про те, що мається на увазі під «іллокутивною силою» та «іллокутивним актом».

У даному дослідженні використовуємо поняття ІА у трактуванні П. Ф. Стросона і Дж. Р. Серля, які, намагаючись виявити загальну фундаментальну властивість ІА, звертаються до поняття суб'єктивного значення, що його ввів Г. П. Грайс. Він вважав, що сказати, що *A* мав щось на увазі під *x* — означає сказати, що «*A* мав намір, уживши вираз *x*, цим своїм уживанням здійснити певний вплив на слухачів через те, що слухачі впізнають цей намір» [360].

П. Ф. Стросон тлумачить це визначення Г. П. Грайса таким чином: *S* виражає суб'єктивне значення за допомогою висловлювання *x*, якщо *S* має намір (i1) вимовлянням *x* викликати певну реакцію (r) у слухача *A* й має на увазі (i2), що *A* упізнає його намір (i1), і має на увазі (i3), що це упізнання його наміру (i1) з боку *A* буде підставою (або частковою підставою) для реакції r... Важливий момент у цьому визначенні, оче-

видно, полягає в тому, що забезпечення реакції (r) вважається опосередкованим через забезпечення іншого (і завжди когнітивного) ефекту в розумі *A*, а саме, розпізнання наміру *S* забезпечити реакцію r» [245, с. 137]. П. Ф. Стросон уважає, що для цілей, які переслідує запропонований Г. П. Грайсом аналіз суб'єктивного значення, глибина цього аналізу є недостатньою, і що до умов Г. П. Грайса необхідно додати ще одну умову: *S* повинен мати ще один намір (i4), пов'язаний із бажанням, щоби *A* впізнав його намір (i2) спонукати *A* впізнати його намір (i1) викликати певну реакцію (r) у *A*. Таким чином, для того, щоб *A* зрозумів висловлювання вірно, має бути здійснений намір *S* (i4), і як наслідок, його намір (i2). При цьому слід зазначити, що здійснення цих намірів не тягне за собою ані здійснення наміру (i1), ані здійснення наміру (i3).

Саме в цьому пункті П. Ф. Стросон намагається знайти точку зіткнення з терміном «забезпечення засвоєння» Дж. Остіна. Цим терміном Дж. Остін називає забезпечення розуміння іллокутивної сили, яке, на його думку, є суттєвим елементом успішного здійснення ІА. П. Ф. Стросон робить таке уточнення. Він стверджує, що якщо не реалізація, то принаймні наявність цілі забезпечити засвоєння є суттєвим елементом здійснення ІА.

П. Ф. Стросон формулює таке загальне положення, яке не розглядалося в явному вигляді Дж. Остіном, але яке можна задовільно пояснити запропонованим аналізом. «При вимовлянні якогось висловлювання ми дуже часто маємо намір не тільки викликати первинну реакцію *r* через упізнання з боку слухача наміру викликати цю реакцію, але також маємо намір здійснити подальший вплив через цю первинну реакцію *r*... У процесі говоріння частиною того, що я роблю, є спроба певним чином уплинути на вашу позицію або поведінку» [245, с. 143]. Однак намір здійснити цей вплив не входить до характеристики ІА.

Дж. Р. Серля, як і П. Ф. Стросона, не зовсім упевнено запропонований Грайсом аналіз поняття «суб'єктивне значення». Учений зазначає два таких недоліки: «Поперше, він не розмежовує різні види впливу, які ми можемо бажати здійснити на слухача, — перлокутивні на відміну від іллокутивних, і, крім того він не показує, як ці різні види впливу зв'язані з поняттям суб'єктивного значення. Другий недолік цього аналізу полягає в тому, що він не враховує тієї ролі, яку відіграють у суб'єктивному значенні правила, або конвенції. Тобто цей опис суб'єктивного значення не показує зв'язок між тим, що має на увазі мовець і тим, що його висловлювання дійсно означає з точки зору мови» [234, с. 159].

Дж. Р. Серль модифікує опис суб'єктивного значення, здійснений Г. П. Грайсом, з метою підкреслити, що зв'язок між тим, що ми маємо на

увазі, коли говоримо, і тим, що означає речення в мові, якою ми говоримо, зовсім не випадковий, тобто показати співвідношення між інтенціональним і конвенціональним аспектами МА. Він ставить перед собою завдання «експлікувати поняття іллокутивного акту, задавши множину необхідних і достатніх умов для здійснення якогось конкретного виду іллокутивного акту й виявивши із нього множину семантичних правил для вживання того виразу (або синтаксичного засобу), який маркує висловлювання як іллокутивний акт саме даного виду» [234, с. 152–153].

Згідно з Дж. Р. Серлем, «здійснюючи іллокутивний акт, мовець має намір отримати певний результат, змусивши слухача впізнати свій намір отримати цей результат, і далі, якщо він уживає слова в буквальному смислі, він хоче, щоб це впізнання було здійснено завдяки тому факту, що правила уживання виразів, які він вимовляє, пов'язують ці вирази з отриманням даного результату» [234, с. 160].

Отже, слідом за П. Ф. Стросоном і Дж. Р. Серлем ми виділяємо такі важливі моменти, що визначають сутність ІА:

- 1) загальною фундаментальною властивістю всіх ІА є повністю відкритий намір мовця, спрямований на слухача й призначений для розпізнання слухачем;
- 2) до характеристики ІА не входять наміри мовця здійснити на слухача впливи відмінні від іллокутивних (психологічний вплив і вплив на поведінку адресата);
- 3) для кожного виду ІА існують певні семантичні правила вживання мовних засобів

3.3.2.3. Перлокутивний акт.

Наше трактування ПА базується на положенні про те, що мовленнєва дія підпорядкована якісно різним комунікативним цілям — іллокутивній, перлокутивній та соціальній і представляє собою складне поєднання відповідних дій. Виходячи з наведеного вище загального визначення перлокутивних цілей, під ПА, слідом за Р. Уотсом, розуміємо дію, спрямовану на зміну *психічного* стану адресата [426, с. 32], переважно його емоційно-почуттєвої сфери.

Як справедливо зазначив О. Г. Почепцов [214, с. 64–65], ПА бувають інтенціональні (навмисні) і неінтенціональні (ненавмисні). Але оскільки тільки цілеспрямовані процеси мають статус дії, лише інтенціональні, навмисні ПА, на нашу думку, можуть кваліфікуватись як дії. Що ж до тих ПА, які закінчуються незапланованим перлокутивним ефектом, їх слід розглядати як неуспішні.

Суттєва особливість нашого трактування поняття перлокуції полягає в тому, що на відміну від деяких дослідників (Г. Р. Восканян [58]; С. Дейвіс [347]; Дж. Остін [186]; О. Г. Почепцов [214]; Л. П. Чахоян, Г. Д. Невзорова [291]) ми не включаємо до його змісту зміни в поведінці адресата, а відносимо ці зміни до рівня соціальних цілей та дій. Це свідоме обмеження об'єму поняття перлокуції представляється нам правомірним і доцільним з таких причин.

Спочатку категорія перлокуції розроблялась у межах ТМА, де вона протиставлялась категорії іллокуції. Основна увага при цьому зосереджувалась на проблемі розмежування двох категорій [125, с. 158; 214; 254, с. 8; 329, с. 158; 340, с. 496; 371; 392; 403, с. 152–154; 410, с. 71; 423, с. 43–61]. Оскільки центральне місце в моделі мовленнєвого акту ТМА відводить ІА, перлокуція розглядається як наслідок іллокуції, який може проявлятися найрізноманітнішим чином — у зміні думок, почуттів, дій адресата [186], тобто як у зміні його психічного стану, так і його поведінки. Така модель мовленнєвої дії не дозволяє, однак, урахувати і адекватно відобразити одну досить важливу, на наш погляд, обставину, а саме: зміни в поведінці адресата можуть бути викликані як ІА безпосередньо (наприклад, у випадку наказу), так і тими змінами в психічному стані адресата, які виникли як наслідок ІА (наприклад, у випадку, коли повідомлення якоїсь інформації тягне за собою зміну ступеня зацікавленості адресата в чомусь, а це, у свою чергу, впливає на його поведінку).

Принципова відмінність нашого підходу, що базується на ТМД, полягає в тому, що ми визначаємо відношення іллокуції та перлокуції не як відношення «причина-наслідок», але як відношення «засіб — мета». Відповідно до прийнятої нами моделі ієрархічної системи якісно різних цілей, що детермінують мовленнєве висловлювання, кінцева мета мовленнєвої дії — управління поведінкою партнера по спілкуванню — може досягатися як безпосередньо здійсненням ІА, так і опосередковано, шляхом здійснення впливу на психічну сферу адресата. Звідси випливає, що не всі мовленнєві дії містять у собі ПА, що розуміється як запланований психологічний вплив. Так, наприклад, мовленнєві дії, які прийнято називати ритуальними [19; 57; 346; 357] або етикетними [276], зокрема, такі як привітання, вибачення, вираження співчуття і т.п., на нашу думку мають своєю кінцевою метою забезпечення можливості підтримання неантагоністичних відносин з адресатом. Ця мета досягається безпосередньо здійсненням іллокутивного впливу. Мовець не планує при цьому здійснити перлокутивний вплив (хоча саме так, на відміну від нас, вважає О. М. Вольф [57, с. 165]), наприклад, викликати

позитивну емоційну реакцію в адресата. Тобто він не розраховує порадувати адресата, доставити йому задоволення тим, що скаже йому «Доброго дня», «Вибачте», «Прийміть мої співчуття» і т.п. Мовець, скоріше, прагне запобігти негативним наслідкам, які потягне за собою невиконання цих дій. Аналогічно, таку мовленнєву дію як питання ми розглядаємо як таку, що не включає в себе заплановану зміну психічного стану адресату, тобто ПА. Його соціальна ціль спонукати адресата дати необхідну для мовця інформацію (яку деякі дослідники, зокрема, Л. П. Чахоян і Г. Д. Невзорова [291] називають перлокутивною ціллю) досягається тільки іллокутивним впливом — повідомленням адресата про наявну в нього інформаційну лакуну й намір заповнити цю інформаційну прогалину. Іншими словами, промовляючи питальне висловлювання з метою отримати відповідь, мовець не планує для цього здійснити психологічний вплив на адресата.

Отже, ми визначаємо ПА як цілеспрямований процес зміни мовцем психічного стану адресата й уважаємо, що він, на відміну від ІА й соціальної дії, не є обов'язковою складовою усіх мовленнєвих дій.

3.3.2.4. Соціальна дія.

Аби розкрити зміст, який ми вкладаємо в поняття «соціальна дія», нагадаємо, що ми розглядаємо це поняття в межах потрійної опозиції «іллокутивний акт — перлокутивний акт — соціальна дія», що базується на якісно різних цілях, на які спрямована ця мовленнєва дія. Якщо іллокутивна ціль полягає в тому, щоби передати повідомлення партнерові по спілкуванню, а перлокутивна ціль — у тому, щоби здійснити на нього психологічний вплив, то соціальна ціль відноситься безпосередньо до такої сфери як організація й координація взаємодії між партнерами.

Інваріантну кінцеву мету будь-якого спілкування, відповідно до ТМД, можна сформулювати так: спонукати адресата діяти, (поводитися) певним чином. У конкретній ситуації ця інваріантна мета наповнюється конкретним змістом. Для її досягнення мовець ставить перед собою низку окремих соціальних цілей, виходячи зі своїх знань про принципи й правила ведення інтеракцій, які, у свою чергу, обумовлені соціальними й моральними нормами, прийнятими в суспільстві, системою цінностей, що визнаються в ньому, національно-культурними звичаями та традиціями, що зберігаються в цьому суспільстві.

Діалог (інтеракція) представляє собою послідовність соціально значущих дій, що співвідносяться з такою одиницею дискурсу, як мовленнєвий хід. Учасники діалогу обмінюються мовленнєвими ходами: вони вітають один одного, повідомляють, описують, констатують,

доводять, переконують, просять, наказують, ставлять питання, дають відповіді, роблять і приймають пропозиції, дякують, вибачаються, обіцяють, поздоровляють, іронізують над фактами, один над одним або над собою, ображають співрозмовника або говорять йому компліменти, оцінюють зовнішні факти або поведінку один одного, прощаються тощо. Усе це — соціальні дії, що дозволяють організувати й скоординувати взаємодію таким чином, аби досягти кінцевої мети спілкування.

Слідом за У. Едмондсоном [352], Л. П. Чахоян и Ш. А. Паронян [292] ми співвідносимо соціальну ціль із такою одиницею дискурсу як мовленнєвий хід. Залежно від того, скільки іллокутивних і перлокутивних цілей підпорядковує собі соціальна ціль, мовленнєвий хід може складатися з одного або кількох ІА і ПА. Відповідно окремий мовленнєвий акт може виступати або як самостійна соціальна дія, або як його частина [171].

3.3.2.5. Моделі поведінки.

Етикетні та інструментальні соціальні дії.

При вивченні компліменту як соціальної дії та як одиниці МП важливо враховувати, в межах якої моделі поведінки здійснюється дана мовленнєва дія. Термін «модель поведінки» (або ж «стандарт поведінки», «стереотип поведінки») запозичений нами з психології та етнографії [19; 75; 300]. Його евристичну цінність для нашого дослідження вбачаємо в тому, що поняття, яке ним позначається, дозволяє по-новому побачити, яким чином мовні особливості компліменту зумовлені психологічними й соціокультурними факторами. Моделлю поведінки (pattern of behaviour) називають комплекс елементів поведінки, таких як слова, інтонації, жести, міміка, пози, костюм, які несуть у собі певні конвенціональні значення.

А. К. Бабурін підкреслює, що «слід <...> відрізнити стереотипи (моделі) поведінки і саму поведінку, тобто конкретні дії та вчинки, що є об'єктивізацією стереотипу (пор. відмінності понять «мова» й «мовлення» в лінгвістиці, «код» і «повідомлення» у семіотиці, «закрита» й «відкрита» поведінка у психології)». У даному випадку стереотип виконує роль програми поведінки, що реалізується в поведінковому тексті (у семіотичному розумінні цього терміну) [19, с. 14]. На думку Т. Шибутані, культуру суспільства можна розглядати як таку, що «складається з моделей поведінки, які виникають у комунікації й постійно укріплюються остільки, оскільки люди спільно взаємодіють з умовами життя» [300, с. 26]. Модель сприймається як одне ціле, що має своє власне значення.

Серед безлічі моделей поведінки виділяються два основних їх типи, які представляють інтерес для лінгвістів, що досліджують мовленнєву поведінку. Це — так звані «етикетні зразки» й «стратегії» [75]. Як буде показано нижче, одна з примітних властивостей компліменту полягає в тому, що, на відміну від більшості експресивів, він може функціонувати в якості як перших, так і других.

Найсуттєвішою відмінною рисою «етикетних зразків» є символічна насиченість. Правила етикету відображують біосоціальну ієрархізацію суспільства, характер відносин між групами суспільства, що відрізняються за статевою, віковою, конфесійною та іншими ознаками [20, с. 7]. Крім того, етикетні приписання символізують глибинні уявлення людей про устрій світу, про цілі й цінності життя та пов'язані з цим найважливіші моральні принципи. Переважна більшість правил етикету базується на ідеї найвищої цінності людського життя, з якої випливають загальні вимоги до поведінки: повага гідності особистості, турбота про фізичне та психічне благополуччя людини.

Етикетні моделі поведінки, сутність яких полягає в суворому додержанні правил етикету, звільняють людину від необхідності приймати самостійні рішення в стандартних ситуаціях, що повторюються мільйони разів.

Що ж до таких моделей поведінки, які психологи називають «стратегіями», вони, на відміну від символічно насичених, стандартизованих «етикетних зразків», «працюють», тобто мають практичну користь. Термін «стратегія» особливо поширений в англійській літературі. Своєю популярністю він значною мірою завдячує тій обставині, що словники англійської мови визначають іменник «strategy» не лише як «мистецтво підготовки й ведення війни й великих бойових операцій» або як «мистецтво політичного керування масами», але також як мистецтво планувати дії та здійснювати їх таким чином, аби досягти поставлених цілей, як план або політика, розроблені для досягнення конкретної мети

В основі мистецтва планувати дії, тобто в основі стратегії, лежить знання принципів і правил, яким підпорядкована та чи інша діяльність (у даному випадку — це діяльність спілкування) і вміння їх застосовувати.

Ураховуючи принципіальні відмінності, що існують між двома розглянутими типами моделей поведінки, вважаємо за доцільне соціальні дії підрозділити на два типи — ті, які є елементами «етикетних зразків», і ті, які є частиною «стратегій» та умовно називати їх «етикетними» та «інструментальними» відповідно. Наголосимо, що ми свідомо відходимо від використання терміна «стратегія», передбачаючи нарікання, що можуть виникнути у зв'язку з різноманітністю його

трактувань, представлених у лінгвістичній літературі (див., наприклад, [77; 80; 87; 89; 93; 256; 268; 328; 336; 355; 363; 380, 386; 421; 432]).

Зіставимо основні характеристики етикетних та інструментальних мовленнєвих дій.

Перше. Найважливішою особливістю інструментальних дій, що відрізняє їх від етикетних, є спрямованість цих дій на досягнення цілей, які свідомо задаються самим мовцем, а не диктуються йому виключно етикетними приписаннями. Підтвердження цього положення знаходимо в Н. В. Уфимцевої, яка вказує, що «частина цілей і усвідомлених програм діяльності розробляється самим індивідом, а частина передається йому в готовому вигляді іншими людьми й соціальними інститутами. Найзагальнішими є соціальні цінності, норми, традиції, звичаї, ритуали, що належать культурному фонду даної соціальної групи» [275, 66].

Друге. На відміну від інструментальних дій, метою яких є та чи інша зміна в поведінці партнера по спілкуванню, етикетні дії безпосередньо підпорядковані одній меті: підтриманню неантагоністичних відносин між комунікантами. Такі відносини можливі лише тоді, коли додержуються норми та правила поведінки, прийняті в суспільстві, й тим самим виконуються експектації учасників комунікації. Так, коли людина вітає на вулиці знайомого, що раптом їй зустрілася, або просить пробачення у незнайомого перехожого, якщо ненавмисно штовхнув його, або говорить не завжди щирі компліменти з приводу частування, буваючи в гостях, або коли керівник держави виражає співчуття рідним і близьким людей, що загинули в результаті стихійного лиха й серйозних аварій, ми маємо справу з етикетними діями, спрямованими не на зміну поведінки адресата, а на здійснення його експектацій.

Третє. Для етикетних дій релевантними є лише «зовнішні» координати ситуації спілкування (соціальний статус комунікантів, офіційність / неофіційність умов спілкування, місце, час і т.п.). Інструментальні ж дії здійснюються мовцем з урахуванням «внутрішніх» координат, тобто потреб, бажань, інтересів, емоцій, думок, поглядів — своїх та адресата. Із усього вище зазначеного виходить *четверте* положення: у випадку інструментальних дій досягнення соціальної цілі може бути опосередковано досягненням цілі перлокутивної. У випадку ж етикетної дії мовець, як правило не ставить перлокутивну ціль передусім тому, соціальною ціллю етикетної дії не є безпосередньо управління поведінкою адресата, а також тому, що мовець знає, що можливий перлокутивний ефект скоріше за все буде нейтралізований експектаціями адресата.

П'ята відмінність характеризує мовну складову соціальних дій. Етикетні дії реалізуються в національно-специфічних усталених

висловлюваннях-формулах, сукупність яких утворює особливу систему, яка називається мовленнєвим етикетом [237, с. 105; 246; 278; 277; 313, с. 175–176; 319; 327]. Така система складається завдяки стійкій прикріпленості засобів вираження до ситуації. Ще Л. П. Якубинський писав про те, що «говоріння у зв'язку з певними шаблонами побуту тягне утворення цілих шаблонних фраз мовби прикріплених до даних побутових положень і шаблонних тем розмов... Цілком очевидно, що такий тип фрази має бути протиставлений іншому, де наявним є певне комбінування» [313, с. 175–176] (див. також [97, с. 176; 279, с. 3]).

Для кожного виду етикетних дій (які, як уже зазначалося, співвідносяться з такою одиницею дискурсу як мовленнєвий хід) задається стандартний набір ІА. Наприклад, етикетна дія (мовленнєвий хід) «привітання» в англомовних культурах залежно від конкретної ситуації може включати в себе 1) ІА привітання як такий (Hi / hello / good morning і т.п.); 2) ІА констатації факту довгої розлуки (I haven't seen you for a long time / for ages.); 3) ІА запитування про справи, здоров'я і т.п. (How are you (getting on)? / How have you been?); 4) ІА вираження позитивних емоцій, викликаних зустріччю (Nice / glad to see you.) 5) ІА компліменту (How wonderful you look tonight!).

Інструментальні дії реалізуються у висловлюваннях, які мовець обирає з багатьох можливих варіантів як максимально ефективний засіб здійснення запланованого впливу на адресата, враховуючи перш за все психологічні фактори. Зокрема, «для спонукання людини до дії можна безпосередньо її про це попросити або наказати. Можна досягти того ж ефекту, похваливши її, присоромивши, повідомивши їй інформацію про іншу людину, що зробила те саме, вказавши їй на її можливості, на об'єктивну необхідність. Крім того, можна звернутися до третьої особи так, щоби той, від кого очікується дія, чув це» [165, с. 150].

Отже, відмінна особливість інструментальних дій полягає в тому, що мовець сам визначає набір ІА, які складають цю дію (мовленнєвий хід), а також структурно-семантичні особливості висловлювання.

3.3.3. Поняття ввічливості.

Найбільш адекватний лінгвістичний опис компліменту як соціальної дії, на наш погляд, можна здійснити, розглянувши його в межах дії принципу ввічливості, сформульованого у відомій теорії П. Браун і С. Левінсона [336; 337]. Цей принцип втілює у собі закономірності соціально-психологічної взаємодії комунікантів у процесі міжособистісного спілкування.

Як відомо, принцип увічливості — один з двох основних принципів, що регулюють мовленнєве спілкування (разом з принципом співпраці,

сформульованим Г. П. Грайсом [72] для мовленнєвого спілкування, головною метою якого є максимально ефективна передача інформації).

Концепція ввічливості Браун і Левінсона розвиває концепцію лиця, розроблену в роботах Е. Гофмана [356; 357], Д. Хо [368], Х. Ху [370].

Вихідні положення концепції ввічливості зводяться до такого:

Кожний з комунікантів має так зване «лице», позитивне й негативне. Позитивне лице — це цілісне уявлення людини про себе як особистість, а також бажання, щоб інші сприймали його таким, яким він сам себе уявляє, і, таким чином, високо цінували й схвалювали його. Інакше кажучи, позитивне лице комуніканта полягає в потребі подобатися іншим і бажанні мати такі якості, завдяки котрим можна подобатися [422].

Негативне лице — це право, що відстоюється людиною, на особисту недоторканість, на свободу дій та свободу від примушування [336, с. 61].

Комунікантам притаманна раціональність, що дозволяє їм для досягнення будь-якої цілі обирати найбільш придатні засоби. Комуніканти завжди вимушені рахуватися з «потребами лиця» партнера по комунікації й постійно оцінювати ступінь ризику для «лиця» адресата.

Чим більше зусиль мовець витрачає для збереження лиця адресата (виконує «face-saving work»), тим більшою мірою він буде сприяти своїми висловлюваннями задоволенню потреб, які сприймаються ним як такі, що складають лице адресата. Отже, за умови взаємної зацікавленості у збереженні лиця комуніканти намагаються будувати свої висловлювання таким чином, аби потреби, які складають лице співрозмовника, а також усіх інших учасників спілкування не залишилися б непоміченими і були б задоволені. Щоби досягти цього, співрозмовники свідомо, раціонально застосовують певні комунікативні дії, і в результаті їхнього застосування виникають складні моделі (patterns) побудови повідомлення, які саме й представляють собою феномен увічливості. За вмiло побудованими висловлюваннями мовби стоїть ще одне повідомлення, щось подібне до такого: «Я, мовець, визнаю й поважаю вас, адресате, і тим самим надаю, як я гадаю, достатні для вас підстави визнавати й поважати мене».

Таким чином, якщо принцип співпраці Грайса спрямований на забезпечення максимально ефективної передачі інформації, то принцип увічливості — на захист і збереження лиця.

Залежно від того, яке лице адресата — позитивне або негативне — мовець намагається зберегти, він проявляє відповідно позитивну або негативну увічливість.

По мірі з'явлення нових фактів і спостережень багато положень теорії Браун і Левінсона переглядаються, розвиваються й вдосконалюються [373; 393; 395; 421; 425; 429; 436].

Для нашого дослідження важливе значення має висловлене Ю. Гу зауваження відносно того, що «у спілкуванні ввічливість має не тільки інструментальний характер, вона також є нормативною... Той факт, що П. Браун і С. Левінсону не вдалося вийти за межі інструментальної ввічливості й перейти до її нормативної функції, пояснюється, певне, тим, що їхня теорія базується на поєднанні двох тенденцій у поведінці людини — 1) раціоналізм; 2) збереження лица. Однак увічливість — це явище, що відноситься не стільки до рівня особистості, скільки до рівня суспільства. Кожен член суспільства повинен поводитись перш за все згідно з прийнятими в ньому нормами, а не просто прагнути до раціональності й збереження лица адресата» [362, с. 241–242] (див. також [388]).

Таким чином, на додаток до позитивного й негативного типів увічливості, описаних П. Браун і С. Левінсоном, ми, слідом за Ю. Гу [362] і Л.М.Р.Мао [388], вважаємо за доцільне виокремити й розмежувати такі її різновиди як «ввічливість інструментальна» і «ввічливість нормативна». Співвіднесення цих різновидів з описаними вище типами соціальних дій дає підстави стверджувати, що у випадку етикетних дій мовець проявляє нормативну ввічливість, і, відповідно, виконуючи інструментальні дії, для здійснення запланованого впливу на адресата він використовує стратегії інструментальної ввічливості [173, с. 112].

Сформований понятійний апарат дозволяє розглянути комплімент із позицій діяльнісного підходу, зокрема, визначити зміст якісно різних комунікативних цілей мовця, на досягнення яких спрямоване зроблене ним компліментарне висловлювання, й описати комплімент як поєднання різних (іллокутивної, перлокутивної та соціальної) дій; співвіднести інтенціональні категорії з мовними й таким чином, установити зв'язки між цілями мовця та мовними засобами досягнення цих цілей; описати в термінах теорії ввічливості функціонування компліменту в процесі соціально-психологічної взаємодії й виявити характерні особливості компліменту як мовленнєвого вчинку в мовленнєвій поведінці представників англомовних (британської та американської) етнокультур.

3.4. КОМПЛІМЕНТ ЯК ІЛЛОКУТИВНИЙ АКТ

У відповідності з обраним підходом до вивчення мовленнєвих дій розглянемо комплімент як поєднання іллокутивного акту, перлокутивного акту й соціальної дії. Щоб показати необхідність і доцільність такого розгляду наведемо цитату з роботи Н. Вулфсон і Дж. Мейнз [432, с. 406–407]: «компліменти, незважаючи на їхню формулоподібну структуру, часто

є тим, чим вони видаються: щирими й спонтанними вираженнями захоплення, що зустрічаються в ситуаціях, де вони безпосередньо не виконують жодної соціальної функції. Хоча вони, поза всяким сумнівом, «працюють» на підтримання солідарності, їхня *безпосередня функція — це лише функція компліменту*. Мабуть саме існування компліментів-формул такого роду дає мовцю можливість *видавати інші компліменти-формули за компліменти* навіть тоді, коли в дійсності вони представляють собою переважно *соціальні жести*, спосіб розпочати розмову або ж приписане правилами позитивне зауваження з приводу нового придбання» (курсив мій — В.М.).

Слід визнати, що наведене висловлювання виявляє деякі протиріччя і викликає низку питань: Що ж таке комплімент, якщо в одних випадках він тільки видається щирим, спонтанним вираженням почуттів, а в інших дійсно є таким? Що слід розуміти під «функцією компліменту як такою» (*purely and simply*)? Чим ця функція принципово відрізняється від його соціальних функцій? Якщо висловлювання по суті є соціальним жестом, чи можна його вважати компліментом? Чи може висловлювання зовсім не виконувати жодної соціальної функції і якщо так, що тоді слід розуміти під соціальною функцією висловлювання?

Ми вважаємо, що подібні питання неминуче виникають тому, що намагаючись вивчати комплімент як дію, Н. Вулфсон і Дж. Мейнз описують його в термінах «форма — функція», не беручи до уваги той факт, що комплімент одночасно спрямований на якісно різні цілі мовця, і, отже, може одночасно виконувати різні функції (про співвідношення понять *ціль і функція* див. [95]). Крім того автори, вказуючи на те, що основною одиницею здійсненого ними аналізу виступає іллокутивний акт компліменту (ІАК), не дають скільки-небудь чіткої характеристики даного виду ІА і жодним чином не оговорюють роль фактору щирості в його здійсненні.

Отже, щоб дати адекватний опис компліменту як мовленнєвої дії та уникнути згаданих вище труднощів, вважаємо за доцільне розглянути комплімент як поєднання ІА., ПА й соціальної дії.

У характеристиці компліменту як ІА найсуттєвішими моментами ми вважаємо такі: іллокутивні цілі компліменту, його місце в системі мовленнєвих актів, особливості компліменту, що відрізняють його від схожих із ним за формою ІА, щирість мовця під час здійснення ІАК.

3.4.1. Іллокутивні цілі компліменту. Семантичний аналіз англійського слова «compliment».

Для визначення змісту іллокутивних (мовленнєвих) цілей мовця, який здійснює ІАК, проаналізуємо семантику англійського слова «compliment», яке називає цей ІА. Словник англійської мови (Webster's

third new international dictionary of the English language.— Springfield, Massachusetts, 1993) дає такі його значення:

1. compliment n 1 a: a formal expression (as by speech, gesture or ceremony) of esteem, respect, affection or admiration <each candidate was introduced with the usual compliments> *specif:* a remark intended to praise or please <paying his best girl all sorts of compliments>; **b:** formal recognition: respectful consideration <he came only in compliment to the rank of his host>. **2 compliments — pl:** best wishes: regards <to send her compliments to a friend> <a free sample is enclosed with the compliments of the manufacturer>.

2. compliment vt 1 a: to greet ceremoniously or flatteringly; **b:** to pay a compliment to <complimenting his friend on the steadfastness of his interest in science — Benjamin Farrington <she was again complimented at a bridal shower given in her home>. **2:** to present (a person) with a token of esteem, respect, affection or admiration <complimented with an honorary degree>. **3:** congratulate <complimented his men on their conduct> **compliment vi:** to pay compliment <refuse to compliment with one another>.

Як видно з наведеного вище переліку, слово «compliment» в англійській мові може називати декілька різних (і не лише мовленнєвих) дій і в певному контексті слугувати синонімом таких слів як «привітання», «поздоровлення», «визнання заслуг». Лише одне зі значень характеризує ІАК як такий: зауваження, зроблене з метою похвалити когось, або доставити комусь задоволення.

У російській же мові слово «комплимент» має лише одне значення — «похвала, вызванная стремлением сказать любезность или польстить кому-либо» (Словарь современного русского литературного языка: Т. 5.— М., Л.: Изд-во АН СССР, 1956.— Стб. 1262). Зазначимо, що дієслово «польстить» може уживатися у двох значеннях, які суттєво відрізняються між собою: 1) доставити задоволення кому-небудь, якомусь почуттю, схильності і 2) похвалити когось у вічі з корисливою метою.

При цьому ніщо в словниковому визначенні компліменту не вказує на те, яке з двох значень дієслова «польстить» перетинається зі значенням виразу «сказать / сделать комплимент». Якщо домовитись про те, аби вважати, що мається на увазі перше значення цього дієслова, тоді б визначення компліменту було б достатньо схожим за змістом з таким визначенням англійського іменника «compliment», як «a remark intended to praise or please». Це дозволило б нам уважати визначення компліменту як «похвали, викликані прагненням доставити задоволення кому-небудь», тим вихідним описом досліджуваного МА, на базі якого можливо виділити інваріантне ядро іллокутивної сили компліменту, що не змінюється при переході від англомовних культур до російськомовної.

Разом із тим таке визначення компліменту не можна вважати задовільним, оскільки в ньому один ІА (компліменту) описується через указування на інший ІА (похвали), що може призвести до невірного висновку про те, що ці ІА практично нічим не відрізняються. Найбільш оптимальний, на наш погляд, спосіб вийти з порочного кола, в яке неминуче потрапляє дослідник, який намагається сформулювати значення того чи іншого мовленнєвого дієслова, використовуючи дефініції, які даються традиційними словниками, запропонувала Г. Вежицька [53, 428]. Здійснюючи так зване спрощене перефразування (reductive paraphrase), дослідниця розкладає значення на елементарні смисли — семантичні примітиви. У складеному нею словнику мовленнєвих дієслів знаходимо такий набір елементарних смислів, що складають значення англійського дієслова to compliment:

- (1) perceive something good about your Y
- (2) I want to say something good about you because of that
- (3) I say (something good about X and Xs Y)
- (4) I feel something good thinking about it
- (5) I say this because I want to cause you to know that I am thinking something good about you
- (6) I assume that you will feel something good because of that [428, с. 201].

Представлене таким чином значення характеризує ІАК як такий, що має таку іллокутивну ціль: повідомити про те, що мовець хоче, щоби адресат дізнався, що мовець думає про нього щось добре.

Проте дане формулювання іллокутивних цілей викликає деякі заперечення.

Хоча позитивне оцінне судження, як правило, входить до структури ІАК, воно складає його пропозиційний зміст і саме по собі ще не вказує на іллокутивну ціль. Висловлювання, до пропозиційного змісту яких уходить позитивна оцінка (ПО), можуть бути спрямовані на найрізноманітніші іллокутивні цілі і, відповідно, реалізовувати різні ІА, наприклад, ІА оцінки як такої («Я оцінюю *вашу роботу як відмінну*»), ІА поздоровлення («Поздоровляю вас із *таким чудовим відкриттям*»), ІА подяки («Дякую вам за *такий цікавий виступ*»), ІА поради (А.— Що б мені приготувати на святкову вечерю? Б.— *Ти чудово запікаєш гуся з яблуками*), ІА заперечення (А.— Мені здається, моєму синові слід більше уваги приділяти англійській мові. Б.— Ну що ви! *Ваш син прекрасно розмовляє англійською*), ІА попередження, застереження («Цей пан не пропускає жодної спідниці. *А ваша донька така гарненька*»), ІА згоди (А.— Яке ж ваше рішення? Ви згодні це надрукувати? Б.— Цього разу *ви написали чудову статтю*) тощо.

При цьому необхідно визнати, що на відміну від усіх перерахованих ІА для компліменту ПО (експліцитна або імпліцитна) є обов'язковим елементом пропозиційного змісту.

На відміну від Г. Вежбицької, вважаємо, що основною іллокутивною ціллю компліменту є повідомлення не про те, як мовець оцінює адресата, а про те, яких емоцій та почуттів він зазнає у зв'язку з ПО, тобто ця ціль полягає у вираженні позитивного психологічного або інтенціонального (за Дж. Р. Серлем [233]) стану мовця, репрезентативний зміст якого складає позитивна оцінка. Зокрема, промовляючи висловлювання «Ви непогано танцюєте» з іллокутивною силою компліменту, мовець має на увазі приблизно таке: Я радий / мені приємно / я відчуваю задоволення від того, що ви гарно танцюєте.

По відношенню ж ще до однієї, додаткової цілі, яку ми вважаємо іллокутивною, Г. Вежбицька [428, с. 201] робить суттєве застереження. Вона визнає, що мета компліменту полягає в тому, аби зробити приємність адресату, але відмовляється від формули «I say this because I want to cause you to feel something good», тому що вважає, що це — скоріше, так звана реальна мета компліменту, ніж його іллокутивна ціль. На користь цього твердження дослідниця приводить такий довід: якби мовець відкрито повідомляв про те, що його мета — доставити задоволення адресату, це перешкоджало би досягненню даної мети, оскільки адресат вважав би прагнення мовця зробити йому приємне мотивом мовленнєвого акту й не повірив би у щирість ПО.

Ми маємо інакшу точку зору на цю проблему. Наведений вище аргумент, на наш погляд, не зовсім вірний. По-перше, у випадку компліменту (на відміну від деяких інших ІА, зокрема, схвалення) фактор щирості не має вирішального значення для досягнення мети доставити задоволення адресату. Ми гадаємо, що в ІАК для адресата представляє цінність і доставляє йому задоволення не тільки й не стільки сама позитивна оцінка, скільки той факт, що мовець захотів повідомити про неї адресата зі своєї власної ініціативи, або ж визнав необхідним відгукнутися позитивно щодо адресата, коли той поставив йому відповідне питання. Наприклад, побачивши на колесі нову сукню і визнавши про себе, що вона гарна й добре на ній сидить, ми можемо сказати їй про це, але можемо й промовчати. У ситуації, коли колега питає в нас, як нам подобається її нова сукня, яка нам зовсім не подобається, ми, вірогідніше за все, зробимо вигляд, що сукня нам сподобалася.

По-друге, такий мотив ІАК, як прагнення зробити приємність адресату не є безперечним свідченням нещирості позитивної оцінки, однак

він однозначно вказує на позитивне ставлення мовця до адресата. Як правило, ми прагнемо втішити людину тільки в тому випадку, якщо ми до неї добре ставимось, тобто маємо по відношенню до неї позитивні почуття: симпатію, любов, повагу або хочемо, щоб у цієї людини склалося враження, ніби ми до неї добре ставимось.

По-третє, якщо мовець відкрито повідомляє адресата, про свою мету зробити йому приємність, він тим самим повідомляє йому про своє позитивне до нього ставлення, що в свою чергу сприяє (але ніяк не перешкоджає) досягненню мети.

Таким чином, ми вважаємо, що коли мовець здійснює ІА компліменту, його відкритими для розпізнання адресатом цілями є такі:

- 1) виразити позитивний інтенціональний стан, репрезентативний зміст якого складає позитивне оцінне судження;
- 2) виразити намір / прагнення / бажання доставити задоволення адресату;
- 3) виразити позитивне ставлення до адресата.

3.4.2. Мовні засоби вираження іллокуції компліменту

3.4.2.1. Прямі ІАК.

Для вираження позитивного інтенціонального стану (ІС) у розпорядженні мовця є цілий набір конвенціональних засобів.

Головним формальним індикатором, як уже згадувалося вище, є оцінне судження, яке складає пропозиційний зміст ІА. ПО есплікується за допомогою як лексичних, так і синтаксичних засобів [36; 256; 316].

Типовими *лексичними* засобами вираження ПО є лексичні одиниці, до семантичної структури яких уходить значення позитивності. Лексична ознака — сема позитивність / негативність притаманна цілим пластам онтологічно оцінних одиниць, в яких значення оцінки закріплено узально й при актуалізації не зникає [98]. Такі одиниці належать до різних частин мови: прикметників (good, nice, wonderful, marvellous, lovely, beautiful, great, splendid, clever, bright, brilliant та ін.), іменників (angel, beauty, genius, wonder і др.), дієслів (to like, to love, to admire, to adore та ін.), прислівників (well, nicely, wonderfully, beautifully та ін.).

Згідно з результатами досліджень, проведених Л. О. Кокойло [122], Н. Вулфсон і Дж. Мейнз [432] стереотипними *синтаксичними* моделями, за якими будуються оцінні висловлювання, *що прямо* виражають іллокутивну силу компліменту, є такі:

(1) You + V be/look + Adj complimentary

(1) «You are lovely» (Updike).

(2) «You look well» (Pinter).

(2) You + V be + Adj complimentary + N(3) «*You are a capable man, McCan*» (Pinter).(4) «*You're an excellent seamstress*» (Shannon).**(3) You + V be + N complimentary**(5) «*You're a wonder*» (Updike).**(4) NP + V be + Adj complimentary**(6) «*Your Italian's pretty good*» (Pinter).**(5) PRO demonstrative + V be + Adj complimentary + N**(7) «*This is a very beautiful house*» (Dunne).**(6) You + V have + NP complimentary**(8) «*You have a beautiful natural swing*» (Updike).(9) «*You know, you have talent*» (Murdoch).**(7) You + V + Adv complimentary**(10) «*You know, you really play extra ordinarily well, Miss Cutts*» (Pinter),**(8) I + V complimentary + NP**(11) «*I like the stuff you've been doing on India*» (J. Cooper).**(9) Окличні речення з підсилюючими інтродукторами what и how.**(12) «*What a lovely apron!*» (Pinter).(13) «*How marvellous everything looks!*» (Shannon).**(10) Неповні речення, що виникають унаслідок трансформації усічення ядерної структури шляхом редукції підмету й дієслова-зв'язки****Adj complimentary:**(14) «*Very cozy*» (Krantz).**Adj complimentary + N:**(15) «*Bright boy*» (Hemingway).

Зазначимо, що якщо об'єктом ПО є не адресат, а асоційована (і) з ним особа (и) (наприклад, його родич (і), в моделях (1), (2), (3), (6), (7)) позицію підмета може займати займенник третьої особи he / she / they або іменник, що позначає цю особу (цих осіб).

У компліментарних висловлюваннях широко застосовуються інтенсифікатори — службові слова підсилення змісту (quite, such, very, so, really, awfully, terribly).

Хоча зв'язок інтенціонального й конвенціонального аспектів мовленнєвого акту є однією з суттєвих його характеристик [234], невірним було б уважати, що існує ізоморфізм між формою висловлювання й типом мовленнєвого акту. У мовному спілкуванні дуже поширені «непрямі, вторинні за своїм характером позначання як предметних (референтних) ситуацій, так і намірів самого мовця» [68, с. 150]. Нижче будуть розглянуті основні способи реалізації непрямих ІАК.

3.4.2.2. Непрямі ІАК.

В основі більшості існуючих визначень непрямого ІА лежить невідповідність між експліцитно вираженою й реальною іллокутивною силою висловлювання [47; 63; 68; 192; 215; 232; 359; 391; 399; 400; 403; 413]. Співвідношення між прямим і непрямим ІА може бути різним і тому, як справедливо зазначає Г. Г. Почепцов, «випадки використання речень у невластивих їм прагматичних функціях потребують диференційованого підходу» [215, с. 278]. Слідом за К. Циммерманном і П. Мюллером [263] ми використовуємо різне співвідношення прямого й непрямого ІА для розмежування видів непрямого ІА: власне непрямого та імпліцитного (або гомогенного й конкуруючого за Зьокелендом [413]; див. також [318]).

Власне непрямий ІА здійснюється в тому випадку, коли при невідповідності форми речення типу ІА зберігається відповідність пропозицій. Якщо ж пропозиційний зміст непрямого ІА розпізнається шляхом прагматичного виведення з пропозиції прямого ІА, у цьому випадку реалізується імпліцитний ІА. Проілюструємо прямий, власне непрямий та імпліцитний ІА, використовуючи хрестоматійний приклад:

Pass me the salt. — прямий реквестив;

Could you pass me the salt? — власне непрямий реквестив;

The soup is not salty enough. — імпліцитний реквестив.

До *прямих* ми відносимо ті ІАК, в яких оцінне судження, що складає їхній пропозиційний зміст, виражене експліцитно через конвенціоналізовані лексико-семантичні моделі, тобто компліменти-формули. Для розмежування видів непрямих ІАК релевантними ми вважаємо такі характеристики висловлювань, що реалізують *прямий* ІАК:

а) об'єкт ПО й оцінний предикат виражені експліцитно й утворюють оцінне судження, яке має форму двоскладного стверджувального або окличного речення;

б) автором оцінного судження є мовець, а об'єкт ПО має безпосереднє відношення до адресату [174].

До *власне непрямих* ми відносимо ІАК, реалізовані через висловлювання, в яких об'єкт ПО й оцінний предикат виражені експліцитно, але при цьому (а) висловлювання має форму питального речення (16), (б) оцінне судження не вичерпує пропозиційний зміст висловлювання (17).

(16) *Your fiance, hasn't he got a lovely smile?* (J. Cooper)(17) «*Would you think,» I said, «it just another example of male chauvinism if I tell you you look very youthful?»* (W. Cooper)До *імпліцитних* ІАК ми відносимо:

ІА, пропозиційний зміст яких імпліцитно виражає хоча б одну зі складових позитивно-оцінного судження (об'єкт ПО (18) або оцінний предикат (19)) або ж оцінне судження як таке (20):

«<...> *Observe him carefully. There, there, I must not alarm you. Writing, thinking, yes, action, no. Let him take his time. I'm glad he has such a good friend*» (Murdoch). /Це висловлювання імплікує, що об'єктом, до якого відноситься оцінний предикат a good friend, є адресат/.

«*Do I look like a grandmother?*» she repeated.

«*You can never look like a grandmother*» Darcy replied. (Krantz) / У представленому висловлюванні позитивно-оцінний предикат імплікується через заперечення негативної ознаки, яка, у свою чергу, виражена за допомогою порівняння/.

(20) «*Where the hell's your husband?*»

«*He got held up at the office. We had a row about my coming alone. Instantly she felt disloyal.*

«*He's quite right. If I were married to you, I'd keep you locked up.*» (J. Cooper), /Це висловлювання імплікує таке оцінне судження: You are very pretty and sexy/.

Проте зазначимо, що В. І. Карасик [114], спираючись на приклад, наведений Дж. Гамперзом [363, с. 144–145], указує на те, що деякі імпліцитно виражені судження, що вважаються конвенціоналізованими формулами компліменту в американському варіанті, не завжди інтерпретуються носіями британського варіанту як такі./

До імпліцитних ІАК ми також відносимо:

— висловлювання, в яких зв'язок між об'єктом ПО та оцінним предикатом не є предикативним:

(21) «*I couldn't possibly marry a glamour puss like you. I'd find you far too distracting. I'd never get to work in the morning*» (J. Cooper).

— висловлювання, в яких об'єкт ПО відноситься не (або не лише) до «безпосереднього», але до «побічного» адресату [118, с. 275]. Непрямі ІА, в яких адресатом прямого й адресатом непрямого ІА є одна й та сама особа, Г. Г. Кларк і Т. Б. Карлсон пропонують називати безпосередніми (linear); якщо ж адресати прямого й непрямого ІА — різні особи, такий тип непрямих ІА вони називають побічними (lateral). Адресати непрямих ІА відповідно називають «безпосередній» і «побічний» [118, с. 275]. У випадку побічного непрямого ІА прямим ІА, через який здійснюється непрямою ІА, виступає так званий інформатив (про проблему типології адресату див. також [29, 214]).

(22) *He put his arms round both of them. «Sneaking out on me, huh? With the prettiest girl in the room?»*

«*We're just off to dine,*» said Richard (J. Cooper).

Ще один тип імпліцитних ІАК — це висловлювання, в яких мовець не є автором позитивно-оцінного судження, що складає пропозиційний зміст:

(23) «*I don't think you lot need me all that much,*» said Jenkin in a tentative tone. «*I've always felt like the odd man out.*» <...>

«*What perfect nonsense!*» said Gerard, regaining a little confidence. «*You're central, you're essential, even Crimond saw this. He said you were the best*» (Murdoch).

Так само, як виокремлюються декілька типів адресата, може бути виділено й кілька типів мовців. Гоффман [356] проводить розмежування між тим, хто промовляє висловлювання (особою, що вимовляє слова), тим, хто є автором висловлювання (особою, яка «здійснює вибір думок, що підлягають вираженню, та слів, за допомогою яких ці думки передаються») і «відповідальним» (особою, «яка є джерелом того змісту, що укладений у словах»).

Можливі випадки, коли в одному непрямому ІАК сполучається більш ніж одна ознака імпліцитності:

(24) *A.J. looked slightly embarrassed. He glanced at Jessica, then back at Lila* «<...> *I'm A.J. Morgan,*» he said.

Aaron grinned. «See, I told you, A.J. No shortage of gorgeous girls.»

Lila tossed back her hair. She obviously took Aaron's comment as if it were directed especially at her (Pascal).

/У цьому висловлюванні об'єктом ПО є побічний адресат і, крім того, оцінне судження виражене імпліцитно/.

Слід зауважити, що імпліцитні ІАК розрізняються між собою ступенем імпліцитності, яка визначає кількість когнітивних зусиль, необхідних з боку адресата для розпізнання повідомлення. Найменшу складність для адресата, на наш погляд, представляють висловлювання, в яких (а) зв'язок між об'єктом ПО і позитивно-оцінним судженням не є предикативним:

(25) «*I can hardly claim to have done that.*»

«*You're too modest. Your generosity, your goodness, your pure love has enabled this possibility*» (Murdoch);

(б) позитивно-оцінний предикат 1) виражений через такий стилістичний прийом як порівняння:

(26) «*Rick? Doug? Hi! What are you guys doing here?*»

«*Whoa,*» Doug teased. «*It's Sleeping Beauty, Part Two! And don't you look like the sun-kissed snow bunny. Did you have a good time?*» (Gunn);

2) імплікується через заперечення негативної ознаки:

(27) <...> *Who wants to do something they are lousy at? I'd rather deliver mail, lead a band, sweep the streets –*

– *Then why don't you?*

– *Because I'm too old, damn it.*

– *That's nonsense. You're not too old to love, you're not too old to screw, you're not too old to be a father*<...> (Gloag);

(в) існує побічний адресат:

(28) *«Junior, I want to dance with this beautiful lady,» said Bratsie, rising to do an elaborate mime of the rumba.*

«He may be little, Ann, but he's some dancer,» said Junior about his friend.

(Dunne) / усі троє: Джуніор, Бретсі і Ен – беруть участь в одній розмові/;

(г) мовець не є автором позитивно-оцінного судження:

(29) *«This is a pleasant house. My son would find it interesting. As an architect, he'd call it an example of something or other and point out the various influences» (Ludlum).*

До другої за ступенем складності інтерпретації групи ми відносимо компліментарні висловлювання (КВ), в яких (а) об'єкт ПО виражений імпліцитно через указування на клас об'єктів у цілому, до якого він належить:

(30) *«Oliver tells me you're Helen's sister,» he said to Jessica. «Jesus, they breed good-looking girls in your family» (J. Cooper);*

(б) «інтенсивність» позитивної якості, притаманної об'єкту ПО, виражається через зіставлення його з іншим (и) об'єктом (ами):

(31) *«<...> Spot of brandy?» He poured a drink for the sergeant and one for himself <...> He poured another brandy and tossed it off «I never saw a man could hold his brandy like you, sir,» said the sergeant (Thurber);*

(в) імпліцитно виражено позитивно-оцінне судження як таке, але для його розпізнання адресату не потрібно виходити за межі даного висловлювання:

(32) *I think it would be difficult not to be friendly with you (Ludlum).*

Третя група відрізняється від перших двох тим, що для інтерпретації висловлювань, що до неї входять, адресату необхідно не лише здійснити деякі логічні операції, але також притягнути свої фонові знання й такий важливий іллокутивний індикатор як контекст ([435], [408], [303]). Контекст може бути як максимально «вузьким», тобто обмежуватися одним або декількома висловлюваннями «зліва» (33), (34) або «справа» (35), так і максимально широким, наприклад, уключати в себе численні події, про які відомо обом комунікантам (36).

(33) *«Don't bother Miss Gonzales. I'm just a guy who came here on business. I don't have any idea of raping anybody.»*

«No?» The smile became soft, lazy and, if you can think of a better word provocative. «But I'm sure as hell working up to it» I said (Chandler).

(34) */ Ерік збирається відвезти Фов додому/*

«Where do you live?»

«Near Felice.»

«That's not exactly around the corner.» He sounded jubilant. «It's about sixty kilometers,» she said apologetically.

«That's what I like about it. Now Fauve, you've got to stop blushing, when I compliment you» (Krantz).

(35) *Foxy said, «One of the things that makes Angela a good wife to Piet, better than I could ever be, is that she lets herself be blind.»*

«Oh I don't know about that,» Angela said <...>.

<...> «I mean it as a compliment I think it's a beautiful trait. I could never be that way, the wise overlooking wife» (Updike).

(36) */ Крісті прийшлося замість Тода, який травмував ногу, вести машину по небезпечній гірській дорозі/*

«You did it!» Tod praised. <...> «You never stop surprising me, Christy.» He said it firmly and softly <...>. (Gunn)

Christy relaxed her tensed legs and repeated the thought «You never stop surprising me, Christy.» For Tod that was a compliment.

В окрему категорію ми виділяємо ІАК, в яких позитивно-оцінне судження виражено через метафору. Слідом за Дж. Р. Серлем [408, с. 113], О. І. Герасимовою [68], ми вважаємо, що непрямі висловлювання й метафору слід розглядати як «різні випадки розходження між значенням речення (буквальним) і значенням висловлювання (непрямим)» [68, с. 155]. Якщо ми позначимо значення речення R, а значення висловлювання R, то в непрямих висловлюваннях R є включеним до R, але R не є рівним R. У метафорі мовець, говорячи R, має на увазі R. Наприклад:

(37) *Oliver whistled. «Jessica!» he said incredulously. «Little Jessica Eliot. My God!» He turned her round, «You have come out of the chrysalis. You'll need a body guard» (J. Cooper).*

У непрямому висловлюванні два значення (буквальне й непряме) співіснують, а в метафорі проявляється одне значення – переносне.

Зауважимо, що незважаючи на поширену думку, згідно з якою явище непрямої ІА взаємопов'язано з явищем увічливості (див., напр. [70, с. 20–21; 232, с. 213; 30, с. 89; 378, с. 25; 391, с. 263], деякі дослідники [330; 333; 331; 332; 375] вважають, що ввічливість завжди асоціюється з конвенціональними непрямыми ІА, але не завжди з неконвенціональними. Ш. Блам-Калка, зокрема, гадає, що у випадках, коли адресат має докласти надто багато зусиль для розпізнання повідомлення, з боку

адресата виникає певне примушення, яке знижує рівень його ввічливості [330, с. 144].

Важливо мати на увазі, що ці міркування зосереджені передусім на ввічливості *негативній*. У випадку ж *позитивної* ввічливості й конкретно компліменту, неконвенціональні непрямі ІА, хоч, з одного боку, й ускладнюють розпізнання повідомлень, але, з іншого — сприяють тому, щоб в адресата залишилось якомога менше сумнівів у щирості мовця, а це, звичайно ж, підвищує ефективність лицевої роботи.

3.4.2.3. Співвідношення об'єкту позитивної оцінки й об'єкту вираженого інтенціонального стану.

При розмежуванні прямих і непрямих ІАК виникають проблемні випадки, коли висловлювання-формули з іллокутивною силою компліменту мають пропозиційний зміст, що не відповідає повідомленню мовця, а саме: об'єкт ПО, що складає буквально, власне семантичне значення висловлювання, не відповідає тому конкретному об'єкту, який був дійсно оцінений мовцем і викликав у нього позитивний емоційний стан. Так в одному з епізодів роману У. Купера «Immortality at Any Price» гостя виражає своє захоплення частуванням через КВ, в якому оцінений предикат відноситься не до частування, а до хазяйки, яка його приготувала:

(38) *Trish came in carrying the soufflé and we all exclaimed.*

«Trish you're marvellous.» said Mollie, watching her serve it out. (Cooper)

У наступному прикладі аналогічне за формою висловлювання слугує засобом вираження позитивних ІС мовця, об'єкт яких — учинок адресата, рішення, що він прийняв, але не адресат як особистість у цілому:

(39) *«Compete with John Robert Powers?» he asked doubtfully.*

«And why not? Just what does some man do that I could not do? And perhaps better? He's only another kind of dealer and I've known dozens — believe me, there's no magic to them.» She rushed on spurred on by his reaction of doubt. «As it happens, Darcy, I have a little capital to risk.»

«Maggy, you're bloody marvelous!...» (Krantz).

Для того, щоб адекватно описати подібні ІАК, ми вважаємо за доцільне розмежувати поняття «об'єкти вираженого інтенціонального стану» (ВІС) і «об'єкт позитивної оцінки» (ПО), розуміючи під першим об'єкт (особу, предмет або стан справ), що є безпосередньою причиною виникнення мовця, а під другим, тобто під об'єктом ПО — той об'єкт (особу, предмет або стан справ), до якого відноситься ПО, що складає власне семантичний зміст КВ.

Хоча ІАК, що розглядаються, мають якість притаманну непрямим ІАК (імплицитне вираження значення), ми схильні відносити їх до

прямих, оскільки вони за всіма параметрами відповідають прямим ІАК. Аналогічно до того, як Л. Р. Безугла [34] виділяє прямі МА-реквестиви з прямою та імплицитною пропозиціями, ми розмежуємо прямі ІАК, у яких об'єкт ПО збігається з об'єктом ВІС, і прямі ІАК, в яких вони не збігаються.

Розмежування понять «об'єкт ВІС» і «об'єкт ПО» дозволяє подолати труднощі, з якими зіткнулася Л. О. Кокойло [122, с. 7], намагаючись класифікувати КВ і використовуючи при цьому як критерій аспект об'єкта ПО: «уявляється неможливим проведення чіткої межі між деякими групами частково компліментарних висловлювань. Наприклад, висловлювання, що характеризують внутрішні якості особистості адресата, можуть використовуватись для вираження схвалення вчинку, в якому ці якості виявилися. Можливий також перехід загально-компліментарних висловлювань у частково-компліментарні. Наприклад, загально-компліментарні за формою висловлювання вживаються для вираження схвалення дії, виконаної адресатом: Danny: That's a good boy. (Oats)».

Певні заперечення викликає точка зору Л. О. Кокойло, згідно з якою об'єктом ПО у КВ завжди є адресат. Ми схильні вважати, що у висловлюваннях типу «This is a good book», «That's a nice dress», «Your daughter is very pretty» об'єктом ПО є не адресат, а книга написана адресатом, сукня, що на адресаті, і донька адресата відповідно.

3.4.3. Місце ІА компліменту в системі ІА.

3.4.3.1. Комплімент як представник класу експресивів у класифікації Серля.

Характеристика компліменту як ІА була б неповною, якби ми не вказали, яке місце він займає в системі ІА. На даний момент кількість класифікацій МА велика, проте всі вони можуть бути умовно розділені на дві групи залежно від установки їхніх авторів, відповідно до якої одні виокремлюють невелику кількість крупних класів, а інші — велику кількість дрібних класів (так звані *lumper attitude* і *splitter attitude* [423, с. 169] (Цит. за [41, с. 26]).

До першої групи належать класифікації К. Бах і Р. Харніша [325, с. 110–113], Д. Вундерліха [435, с. 77], Дж. Ліча [382, с. 211–213], Дж. Остіна [186], Дж. Оуера [324], Г. Г. Почепцова [215, с. 217–278], Дж. Р. Серля і Д. Вандервекена [409, с. 12–20], У. Стайлза [416], Б. Фрайзера [354, с. 190–193].

До другої групи входять таксономії, запропоновані Ю. Д. Апресяном [8], Т. Баллером і В. Бренненштуль [326], Г. Вежицькою [428].

У лінгвістичній прагматиці найбільше поширення отримали класифікації першої групи. Найпопулярнішою з них є класифікація, яку запропонував і потім удосконалив у співпраці з Д. Вандервекеном Дж. Серль. Релевантність даної класифікації для нашого дослідження зумовлена тим, що головною класифікаційною ознакою в ній виступає іллокутивна ціль. Аналіз компліменту з точки зору цих ознак дозволяє зробити висновок про те, що ІА, який розглядається, слід віднести до класу експресивів. Викладемо найсуттєвіші аргументи.

Іллокутивна ціль класу експресивів полягає в тому, щоб «виразити психологічний стан, що задається умовою щирості відносно стану речей визначеного в межах пропозиційного змісту» [231, с. 183]. Основну іллокутивну ціль компліменту можна сформулювати як «вираження позитивного психологічного стану, викликаного позитивною оцінкою, що складає пропозиційний зміст».

Експресиви, в розумінні Серля, не мають будь-якого напрямку пристосування між словами й світом. Ця обставина знаходить чітке віддзеркалення в синтаксисі англійської мови: експресивні іллокутивні дієслова не допускають при собі підрядних речень із сполучниковим словом *that*, а вимагають додаток, виражений іменником або герундієм. Дієслово *compliment* частіше за все вживається з додатком, вираженим іменником (наприклад, *He complimented Morris on his new car*), і після нього не може слідувати підрядне речення зі сполучниковим словом *that* (неможна сказати **He complimented Morris that his new car was very good*).

Відповідно до Дж. Р. Серля, важлива ознака експресивів полягає в тому, що їхній пропозиційний зміст приписує деяку властивість (не обов'язково дію) або мовцю, або слухачу [231, с. 184]. Комплімент, як зазначалося вище, характеризується тим, що до його пропозиційного змісту повинна входити позитивна оцінка (експліцитна або імпліцитна) адресата або ж предметів і осіб, що мають до нього безпосереднє відношення. Наприклад, ми не можемо (без якихось спеціальних припускень) сказати співрозмовнику комплімент з приводу того, що останній виступ В. Путіна був особливо вдалим.

3.4.3.2. Відмінності компліменту від схожих з ним іллокутивних актів.

Та обставина, що пропозиційний зміст компліменту, як правило, являє собою оцінне судження, робить даний ІА схожим за формою з ІА похвали, схвалення, захоплення. Однак компоненти, з яких складаються відповідні різновиди іллокутивних сил, неоднакові.

Принципова відмінність іллокутивної сили компліменту полягає в тому, що її обов'язковими компонентами є додаткові іллокутивні цілі:

(а) виразити намір / бажання / прагнення доставити задоволення адресату і (б) виразити позитивне ставлення до адресата. Наявність цих двох іллокутивних цілей зумовлює ще одну обов'язкову ознаку іллокутивної сили компліменту, а саме безпосередній зв'язок об'єкту позитивної оцінки з адресатом.

Це означає, що можна хвалити когось / щось, схвалювати щось, захоплюватись кимось / чимось, що не має жодного відношення до адресата (наприклад, Елізабет Тейлор або її грою), але не можна сказати комплімент людині, яка не присутня при розмові [172].

Можливо, ця особливість частково пояснює той факт, що синтаксично англійське дієслово *compliment* (на відміну від дієслів *praise*, *admire*, *approve*) в більшій мірі фокусується на адресаті, ніж на предметі або аспекті, обраному як об'єкт позитивної оцінки: прямим додатком дієслова *compliment* може виступати тільки іменник (займенник), що позначає особу (*to compliment somebody on something*), тоді як дієслова *praise*, *admire* можуть мати прямий додаток, виражений іменником (займенником), що позначає як живі істоти, так і неживі предмети (*to praise somebody for something* или *to praise something*; *to admire somebody* или *to admire something*). Дієслово *to approve* може мати прямий і непрямий додаток, але він завжди виражений іменником, що позначає неживий предмет (*to approve something* або *to approve of something*).

Слід підкреслити, що індикатором додаткових іллокутивних цілей компліменту слугують не стільки формально-семантичні особливості висловлювання, скільки його контекст (хто говорить, кому, за яких обставин, у яких умовах спілкування), а також інтонації мовця, його міміка (особливо посмішка), жести. Неважко уявити, як висловлювання «Ваш син дуже добре розмовляє англійською» промовила б учителька на батьківських зборах на адресу одного з присутніх батьків, і як те саме висловлювання прозвучало би під час званого обіду з вуст гостя на адресу хазяїна. У першому випадку, вірогідніше за все, був би здійснений ІА похвали; другий випадок представляв би собою ІА компліменту.

Наведений приклад може бути ілюстрацією ще однієї відмінності між ІА компліменту й похвали, яка менш очевидна через те, що дієслова *compliment* і *praise* у тому вигляді, в якому вони представлені в традиційних словниках англійської мови, дуже близькі за значенням і в деяких випадках можуть уживатися як взаємо замінювані. Іллокутивною ціллю похвали є повідомлення про позитивне судження мовця. Коли ми хвалимо щось або когось, ми перш за все повідомляємо адресата, про те, що саме ми думаємо з цього приводу, даємо йому знати, що наша оцінка позитивна, а не негативна. (Г. Вежицька зазначає, що

дієслово *praise* є симетричним по відношенню до дієслова *criticize* [428, с. 198]). Іншими словами, у випадку похвали домінує раціонально-оцінне, а не емоційно-оцінне ставлення, і вираження деякого позитивного стану (позитивних почуттів і емоцій) крім позитивної оцінки як такої можливе, але не є обов'язковим (про проблему співвідношення оцінки та емоції див. [159, с. 45; 263, с. 19–20]).

Коли ж ми говоримо комплімент, ми робимо акцент на тому, що ми знаємо якихось позитивних почуттів та емоцій (задоволення, радість, захоплення, гордість) відносно якихось позитивних моментів, пов'язаних із адресатом. Інакше кажучи, основна іллокутивна ціль компліменту, як підкреслювалося вище, полягає у вираженні позитивного психологічного стану, викликаного станом речей, представленим у пропозиційному змісті.

Зокрема, коли вчителька хвалить учня на батьківських зборах, вона повідомляє його батькам про те, що вона високо оцінює вміння їхнього сина говорити англійською. Коли ж на званому обіді гість говорить комплімент хазяїну, він робить акцент не на тому, що він думає про здібності його сина, а на тому, що він відчуває захоплення (сином) і радість (за батька).

Щоб показати відмінності між ІА компліменту й похвали, з одного боку, і ІА схвалення і захоплення, з іншого, звернемось до теорії інтенціональних станів Дж. Р. Серля [233]. Під інтенціональністю Дж. Р. Серль розуміє «ту властивість багатьох ментальних станів і подій, через які вони спрямовані на об'єкти й стани речей зовнішнього світу» [233, с. 96]. «Якщо, наприклад, я вірю, — пише Дж. Р. Серль, — то це має бути віра в те, що щось має місце, якщо я боюся, то я боюся чогось, якщо я хочу, то хочу щось зробити або хочу, щоб щось сталося» [там само].

Іntenціональний стан (ІС) представляє собою репрезентативний зміст виражений у певному психологічному модусі. ІС репрезентують об'єкти й стани справ у тому ж самому смислі, в якому їх репрезентують мовленнєві акти (хоча вони роблять це за допомогою інших засобів та іншим чином). «Як моє твердження про те, що іде дощ, репрезентує певний стан справ, так само й моє переконання, що іде дощ репрезентує такий самий стан справ» [233, с. 107].

Дж. Р. Серль наводить такі приклади станів, що можуть бути інтенціональними: віра, страх, надія, бажання, любов, ненависть, симпатія, неприязнь, сумнів, здивування, задоволення, захоплення, сум, тривога, гордість, розкаяння, скорбота, засмучення, винуватість, насолода, драгування, замішання, схвалення, прощення, ворожість, прихильність, очікування, гнів, презирство, повага, обурення, намір,

потреба, уявлення, фантазія, сором, жага, огида, жах, прагнення, розвага, розчарування.

Здійснюючи МА, що має пропозиційний зміст, мовець має певний ІС з відповідним репрезентативним змістом, при цьому ІС є умовою щирості такого МА.

Отже, коли ми говоримо, що був здійснений ІА схвалення або ІА захоплення, ми вказуємо на те, який саме ІС мовець виразив вербально. (Слід звернути увагу на те, що людина може мати ці ІС, не виражаючи їх словами, тобто він може мовчки, «про себе», «в душі» схвалювати когось / щось, захоплюватись кимось \ чимось тощо).

Що ж до таких назв як комплімент і похвала, вони не вказують на конкретний ІС, а співвідносяться з цілим спектром ІС мовця, тобто здійснюючи ІА похвали або компліменту, мовець може виражати і схвалення, і захоплення, і повагу, і симпатію, і любов, і прихильність, і гордість, і насолоду, і задоволення:

(40) «*Darling, it's magnificent! I'm proud of you, and I love you more than ever*», *Margot assured Alex when she read an advance copy a day before the interview was published. «It's the most honest thing I've ever read» (Haily).*

Таким чином, ІА схвалення, захоплення і т.п., з одного боку, і похвали та компліменту, з іншого, відрізняються інтенціональним станом мовця, що виражаються, хоча за певних умов ІА схвалення, захоплення тощо можуть представляти окремі випадки похвали й компліменту.

3.4.4. Проблема щирості компліменту.

Дослідники компліменту нерідко звертають увагу, на те що компліменти не завжди бувають щирими. При цьому вони не уточнюють, що саме вони розуміють під нещирим компліментом, за якими критеріями слід визначати, чи є той чи інший ІАК щирим або нещирим.

Розгляд даної проблеми почнемо зі стислого аналізу понять «щирість» та «істинність». Як справедливо вказує І. Б. Шатуновський «одним з найважливіших питань, з якими людина постійно має зіткнутися в процесі її життєдіяльності, є питання про відповідність або невідповідність ... між змістом констативного [186] речення або мовленнєвого твору більшого розміру (далі S), між думкою мовця, автора речення (Г), тобто тим, що він має в умі (P), і дійсним, реальним станом речей (R)» [296, с. 31]. При цьому під відповідністю розуміється несубстанціональна, ознакова тотожність якихось сутностей, їхня еквівалентність (однаковість) у деяких важливих відношеннях.

Відношення відповідності (тотожності) (S=P) / невідповідності (відмінності) (S≠P) того, що Г говорить, і того, що він думає (і, ширше,

того, що він має у своїй свідомості, в умі), виражається... словами щиро/ нещиро, лицемірно [296, с. 32].

Відношення відповідності між змістом речення й дійсним станом речей (S=R) виражається ... словами «істина» (у ролі предиката), «істинно» там само.

Категорія щирості займає суттєве місце у ТМА, але в межах цієї теорії вона наповнюється дещо іншим змістом. Як відомо, умова щирості є одна з найважливіших умов успішності МА. Смісл її полягає в суворому додержанні відповідності між здійснюваним ІА та ІС, що виражається. Класичним прикладом порушення умови щирості стало висловлювання «Іде дощ, але я так не вважаю», яке ілюструє так званий парадокс Мура: це висловлювання не містить логічного протиріччя, разом із тим воно не має сенсу, оскільки в ньому заперечується той ІС (переконання), для вираження якого власне й здійснювався даний ІА (твердження).

Щодо ІА компліменту, умовою його щирості, очевидно, перш за все є вираження позитивного емоційного стану або почуття. Найбільш наочним підтвердженням цього можуть слугувати висловлювання подібні до такого «Ви граєте чарівно». Це висловлювання втратить будь-який сенс, якщо до нього додати «але я не відчуваю зачарування». Менш наочним прикладом є висловлювання «Ви маєте прекрасний вигляд», але можна легко показати, що воно втратить ілюквативну силу компліменту, якщо до нього додати «але я цьому не радий» / «але мені це не доставляє задоволення» / «але мене це дратує» і т.п.

Крім того, оскільки ІАК має додаткові ілюквативні цілі, до умови його щирості слід також уключити вираження позитивного ставлення до адресата (дружелюбності / поваги / любові і т.п. і бажання / прагнення зробити йому приємне. Не може вважатися успішним ІАК, реалізований у висловлюванні «Ви маєте прекрасний вигляд, але я вас ненавиджу /зневажаю і не хочу, щоб вам було приємно».

ІА компліменту, як і всі експресиви, не має напрямку пристосування між словами й світом. Такі ІА, як відомо, передбачають істинність пропозиційного змісту й тому відповідний ІС включає в себе «переконання». Дж. Р. Серль, розглядаючи як приклади експресивів ІА поздоровлення й вибачення, пояснює: «Якщо я шкодую за тим, що образив вас, або радію вашій перемозі, то... у моє шкодування входить переконання, що я вас образив..., і бажання не робити цього, а моя радість містить переконання в тому, що ви виграли й побажання вам виграшу» [233, с. 104]. ІА компліменту, на відміну від наведених Серлем прикладів, часто має пропозиційний зміст, виражений оцінним судженням, у зв'язку з чим виникає питання про істинність оцінного судження.

Упродовж довгого часу було прийнято вважати, що оцінні висловлювання не можуть бути ані істинними, ані хибними, оскільки вони не можуть бути верифіковані, тобто перевірені шляхом зіставлення з дійсністю (див., наприклад, [104, с. 45]). Деякі дослідники, зокрема, Дж. Х. Врігт [433, с. 24–30, 71–75, 99–101], гадали, що питання про істинність має ставитися по-різному для різних видів оцінок (наприклад, гедоністичних оцінок і оцінних суджень про функції). Ряд учених, зокрема Д. Х. Сендфорд [404], що спираються на загальні концепції розмитих множин, дотримуються точки зору, згідно з якою істинність оцінних суджень не є дискретною (так / ні) а має бути представлена як континуум, на якому розміщуються висловлювання від істинних до хибних.

Інший підхід до цієї проблеми розвивається в межах семантики «можливих світів» і так званих пропозиційних установок, що відображують ставлення особистості до стану справ. Як писав Я. Хінтікка, «нам набагато ближче й зрозуміліше відносно повсякденне поняття істинності в деякому можливому світі, ніж такі спеціалізовані поняття, як логічна істинність, логічне слідування і т.п.» [284, с. 39]. Розвиток цих ідей призвело до уявлення, згідно з яким оцінні висловлювання можуть бути істинні або хибні залежно від їхнього відношення до концептуальної системи носія мови (визначення поняття концептуальної системи див. [187, с. 239–240]).

Оцінне висловлювання має на увазі, що відповідна думка входить до «можливого світу» суб'єкта й може не збігатися з думкою інших суб'єктів у їхніх «можливих світах». Отже, оцінки, подібно до емоцій, почуттів, бажань, поглядів, намірів інтенціональні, тобто вони не існують поза психічною сферою мовця, його внутрішнього світу. Примітна особливість висловлювань, що описують інтенціональні явища, полягає в тому, що в них протиставлення істинності й щирості нейтралізується. Якщо ми щиро говоримо, що ми хочемо / любимо / захоплюємося тощо Х, то це означає, що ми дійсно хочемо / любимо / захоплюємося тощо Х. Тут щирість висловлювання гарантує його щирість, а точніше — тут це одне й те саме. За словами Н. Д. Арутюнової, «щирість — це істинність почуття, що виявляється у вербальному спілкуванні» [13, с. 23].

Відповідаючи на питання, який комплімент слід уважати нещирим, згадаємо зауваження Дж. Р. Серля про те, що «коли ми говоримо, що ІС, який створює умову щирості виражено у МА, це не означає, що індивід завжди повинен мати той ІС, який виражає» [233, с. 105].

Отже, якщо під щирістю розуміти відповідність вираженого ІС і дійсного ІС, то ІА компліменту слід уважати нещирим тоді, коли, хоча б

один з виражених ІС не відповідає дійсному, а також коли позитивне оцінне судження, що складає пропозиційний зміст, не відповідає реальній оцінці.

Покажемо можливі варіанти нещирих компліментів. Позитивну оцінку (а), та ІС, що виражаються: позитивний емоційний стан мовця (в), його позитивне ставлення до адресата (с) і його бажання / прагнення доставити задоволення адресату (d) — представимо у вигляді змінних, що варіюють між двома значеннями: «відповідає» (+) і «не відповідає» (-). Теоретично можливими будуть такі комбінації (див. табл. 2.1):

Варіант нещирого ІАК	a	b	c	D
I	-	-	-	-
II	-	-	-	+
III	-	-	+	+
*				+
IV	+	-	-	-
**				-
V	+	+	+	-
Щирий ІАК	+	+	+	+

Комбінації, позначені «*» і «**», реально неможливі, оскільки якщо мовець позитивно ставиться до адресата, то навряд чи негативна оцінка зовнішності адресата, його вчинків, предметів, що йому належать тощо, викликає у мовця позитивні емоції або почуття (комбінація «*»). Так само мало ймовірно, що мовець, негативно налаштований по відношенню до адресата, буде зазнавати якихось позитивних емоцій або почуттів, коли помітить в адресаті що-небудь, що заслуговує позитивної оцінки.

Необхідно пояснити, що коли ми говоримо, що змінна d має значення «не відповідає» (-), ми маємо на увазі, що мовець здійснює ІА компліменту не стільки для того, аби доставити адресату задоволення (з власної ініціативи), скільки для того, щоб дотриматися правил етикету, в тому числі і в тих ситуаціях, коли комплімент є відповіддю на питання адресата, що імплікує очікування позитивної оцінки (про етикетизацію спілкування, що розуміється як «розходження між

комунікативною й денотативною істиною» див. [213, с. 33]). Мова в цьому випадку йде про так звані компліменти — «соціальні жести».

Наведемо приклади, що ілюструють кожний із варіантів нещирих компліментів.

Варіант I:

(41) *William eyed a chair before he sank onto it and repressed a shudder. Aunt Van had succumbed to the current fashion and had done her drawing room over in fake Egyptian. The chairs were not only hideous but uncomfortable, huge thronelike monsters with carved serpent arms...*

She glanced complacently around. «How do you like the new decor?»

«Completely fascinating and highly unusual» (Shannon).

З контексту читачу відомо, що тітонька Вен — егоїстична, владна, авторитарна літня жінка. Уільяма пригнічує те, що він є залежний від неї і має рахуватися з її забаганками. Ані висловлена позитивна оцінка, ані висловлені позитивні ІС не відповідають його дійсним ІС. ІА компліменту здійснюється не за власною ініціативою мовця. Йому було поставлене питання, яке не допускає відповідь, що містить негативну оцінку. Більше того, в ситуації, коли в партнера по спілкуванню з'являються нові придбання, правила етикету приписують сказати комплімент.

Варіант II:

(42) *Lush. That's why I say you must have been quite a unique kind of man, sir, in your regiment being such an all-round man.*

Roote. Yes, yes, there's something in that.

Lush. I mean, not only are you a scientist, but you have literary ability, musical ability, knowledge of most schools of philosophy, philology, photography, anthropology, cosmology, theology, phytology, phytotomy, phytotomy -

Roote. Oh, no, no, not phytotomy (Pinter).

Такий варіант нещирих ІАК являє собою не що інше, як лестощі, оскільки мовець (Лаш), переслідуючи корисливі цілі, свідомо, зі своєї власної волі, догідливо вихваляє здібності свого начальника (Рути), знаючи, що це утішає його, хоча насправді вважає його людиною не надто розумною, із завищеною самооцінкою.

Варіант III:

(43) *«You don't look twenty-nine,» said Georgie with more kindness than conviction... (J. Cooper).*

Джорджи із симпатією ставиться до своєї нової знайомої Кейт. Вона знає, що Кейт готується до весілля, але при цьому дуже стомлена як фізично, так і психологічно. Вона має вигляд далеко не такий, який слід мати нареченій. Аби зробити їй приємне й тим самим підбадьорити Кейт, Джорджи говорить їй не зовсім щирий комплімент.

Варіант IV:

(44) *At the gate Protheroe paused for us to survey his car. A BMW Sapphire with a Y registration — this year's. It must have cost him over J 20, 000. Thinking of my own clapped-out old Citroen, I said: «Very nice» (W. Cooper).*

Герой відчуває по відношенню до Протеро (адресата компліменту) деяку неприязнь, але він вимушений підтримувати з ним стосунки. Мовець належним чином оцінює шикарний автомобіль адресата, але ця позитивна оцінка не викликає в нього радості за адресата, а наводить на сумні думки про його власний старенький, розбитий «сітроен». Своєю поведінкою Протеро показує, що він очікує почути схвальні слова щодо його «BMW». Реальна ціль мовця — виконання експектацій адресата.

Варіант V можна розглядати як межовий між щирими й нещирими компліментами. ІА, що відносяться до цього варіанту, по суті є щирими етикетними компліментами:

(45) *Iris was out of bed, sitting in an armchair. I kissed her cheek and gave her flowers.*

«Beautiful freesias. Thank you, James!» she said... (W. Cooper).

Джеймс провідує в лікарні Айріс, з якою вони нещодавно стали хорошими друзями. Айріс рада його бачити, і їй приємно отримати в подарунок дійсно красиві квіти. Але вона говорить комплімент не стільки тому, що хоче доставити Джеймсу задоволення, скільки тому, що цього вимагають правила етикету.

3.5. КОМПЛІМЕНТ ЯК ПЕРЛОКУТИВНИЙ АКТ

Виходячи з прийнятого нами визначення перлокутивного акту (ПА) як дії, спрямованої на зміну психологічного стану адресата, вважаємо, під ПА компліменту слід розуміти дію, мета якої полягає в тому, щоб викликати в адресата позитивну емоційну реакцію, зробити йому приємність.

Механізм впливу, здійснюваного на адресата компліменту, базується на тому, що позитивна оцінка, яка входить до пропозиційного змісту висловлювання, через яке даний ПА реалізується, а також позитивний емоційний стан мовця, що виражається й що є наслідком цієї оцінки, його позитивне ставлення до адресата й бажання, прагнення втішити адресата сприяють задоволенню такої потреби, що складає позитивне лице комуніканта, як потреба бути визнаним і належно оціненим іншими членами суспільства. Психологи (Фрейд, Джеймс, Берн, Леві) вважають, що ця потреба за своєю значущістю для індивіда може бути порівняна

з основними життєвими потребами (наприклад, у їжі), що прагнення бути належно оціненим іншими є найважливішою особливістю людської природи, одним із головних мотивів, що лежать в основі поведінки людини, і навіть фактором, що певним чином впливає на його долю.

Якісний характер перлокутивного ефекту, а отже, й успішність ПА, зумовлені тим, у якій мірі, будуть задоволені ці потреби, що, у свою чергу, залежить не від самого компліменту як типу ІА, а від його аспектів, тобто від того, як він був сказаний (мовне оформлення), ким (маються на увазі рольові й міжособистісні стосунки партнерів по спілкуванню), з якого приводу (об'єкт позитивної оцінки), за яких обставин тощо.

Порівняємо перлокутивні акти та ефекти в наведених нижче прикладах (46), (47), (48) і (49). У (46) і (47) реалізація перлокутивних актів компліменту є успішною, тобто призводить до позитивного (запланованого) перлокутивного ефекту. Однак ці перлокутивні акти відрізняються силою емоційного впливу, що зумовлено факторами прагматичного порядку.

У прикладі (46) молоденька дівчина вперше чує від дорослого, за її поняттями, чоловіка комплімент із приводу її вроди.

(46) *As they had waffles after the movie Melvin said solemnly, «You are the most beautiful girl in the world, Teddy Lunel».*

«I am?» she gasped.

«Without any doubt» His glasses glittered at her. «I'm an acknowledged connoisseur of feminine loveliness, ask anyone at Collegiate.»

«I don't believe you.»

«It doesn't matter what you believe. That has nothing to do with it.»

Teddy blushed, her ears buzzed and she was afraid that tears were about to come into her eyes. None of the compliments she had received in her life from grown-ups had ever meant anything, but this! (Krantz).

Великий емоційний вплив (героїня червоніє, вона ледве стримує сльози) пояснюється, головним чином, особливим ставленням адресата до мовця, значущістю об'єкта оцінки й думки мовця для адресата.

(47) *Trish came in carrying the soufflé and we all exclaimed. «Trish you're marvellous.» said Mollie, watching her serve it out. Trish gave her a bright bird-like glance — «It's quite easy, really.» (Cooper).*

У прикладі (47) позитивна емоційна реакція адресата не настільки сильна, оскільки партнери по спілкуванню — давні приятелі, об'єкт позитивної оцінки (кулінарні здібності адресата) не має першорядної значущості в системі цінностей адресата, ситуація носить етикетний характер, і позитивна оцінка сприймається як належне. Це саме той випадок, коли важлива не позитивна оцінка як така, а виявлення дружелюбності, ввічливості, прагнення зробити приємність адресату.

Приклади (48) і (49) ілюструють неуспішні перлокутивні акти компліменту, реалізація яких не призводить до запланованих перлокутивних ефектів.

Приклад (48) — це уривок з оповідання Р. Сакоу «A Start In Life», що розповідає про те, як юна дівчина Дейзі приїжджає жити до своїх родичів, молодого подружжя Елмера й Едни, які мають маленьку дитину. Дівчина сподівається з їхньою допомогою якось улаштувати своє життя. Вона прагне прихилити до себе господиню, але розуміє, що Една ставиться до неї зовсім не так, як вона очікувала.

(48) *Edna made a significant little face at Elmer. Daisy did not see. She was standing back from the stove, where Edna was at work, looking at the baby.*

«He can talk pretty good, can't he? Dwight couldn't say anything but mama when he was that little».

Edna's back was turned. She said meaningly:

«Now, Elmer's come in for dinner, Daisy, we'll have to hurry. You must help me get on the dinner. You can cut bread and get things on the table. You must help, you know. That's what you're supposed to do».

Daisy looked startled, a little scared and resentful (Suckow).

Неуспішність цього перлокутивного акту компліменту можна пояснити по-перше, різними уявленнями партнерів по спілкуванню про їхні рольові статуси (Една дає зрозуміти, що Дейзі відводиться роль хатньої робітниці, тому точка зору мовця не є скільки-небудь значущою для адресата), і, по-друге, недоречністю компліменту (з точки зору адресата) в даному фізичному контексті (Една недвозначно натякає, що коли її чоловік чекає обід, недоречно говорити компліменти).

У прикладі (49) описана зустріч родичів: мати з сином-підлітком і донькою приїхали в гості до тітки (сестри матері). Девід хоче зробити приємне як тітці, так і матері. Тітці він говорить, що вона пахне як квіти, а матері — що вона пахне як соус для спагеті. Він дивується, коли сестра спиняє його, обурюючись його грубістю. Девід не розуміє, чим квіти краще за спагеті.

(49) *Marti gave each of them her usual feathery kiss on the cheek without smudging her lipstick or ruffling her short, lark hair.*

«You always smell like flowers,» David said when he got his kiss.

«Why, thank you David,» Marti said.

Before she could invite them inside David turned to Mom and said, «Mom, you always smell like spaghetti sauce »...

«What made you think of spaghetti sauce?»

«It's 'cuz Marti smells more like a garden, and you smell more like a kitchen.»

«David, that is so rude!» Christy stopped his analogy, feeling bad for Mom. In a low voice between her teeth, she said, «I can't believe you'd say that!»

«Why? David looked surprised. «I love spaghetti It's just different from flowers, that's all.»

Marti took the peculiar moment in her clever grasp and concluded, «I believe we have both been given a genuine compliment... » (Gunn).

Головна причина неуспішності ПА компліменту, адресованого матері, полягає в тому, що мовець не має достатнього соціального досвіду, і він не знає, що, якщо жінка пахне кухнею, це не є її перевагою.

Як указує О. Г. Почепцов, можливі такі ситуації, коли «знаряддям здійснення одного перлокутивного акту стає інший перлокутивний акт, тобто ситуації, коли відбувається перлокутивна ланцюгова реакція — один перлокутивний акт спричиняє другий перлокутивний акт» [214, с. 60]. Нерідко перлокутивний акт компліменту стає «знаряддям» здійснення перлокутивних актів утішання, заспокоювання, підбадьорювання.

Зокрема, в наступному прикладі (50) діалог відбувається між колишніми коханцями. Пайт зателефонував Джорджин після того, як повідомив їй у записці про те, що не може далі продовжувати з нею стосунки. Його мучить совість. Знаючи, що Джорджин страждає, Пайт намагається хоч якось пом'якшити завданий їм біль.

(50) *«... Am I putting you off? I do want you.»*

«I know. Please don't apologize. You've been a lovely mistress.»

She ignored his tense. «When I found the note the first thing I wanted to do was call you and what? Cry on your shoulder. Crawl into bed beside you. It was Monday night, Freddy was at Lions. I was terrified. I was alone in a big ugly house with a piece of paper in my hand that wouldn't go away. «Don't be terrified. You're a lovely doubles partner and a fine wife for Freddy. Who else could stand him? If he lost you it would be the worst things that's happened to him since he flunked medical school...»

She said, «It's so sad. You call to be reassured and end up by reassuring me» (Updike).

До сих пір мова йшла про інтенціональні ПА компліменту, тобто такі ПА, в результаті яких мав місце запланований, бажаний перлокутивний ефект. Проте, не всі перлокутивні акти знаходяться під контролем мовця: можливі ситуації коли реалізуються перлокутивні акти й спостерігаються перлокутивні ефекти, які не входили до цілей мовця. На необхідність розрізняти інтенціональні та неінтенціональні перлокутивні акти і ефекти вказував ще Дж. Остін [186, с. 90], а слідом за ним і ряд інших дослідників: Дж. Лайонз, [385, с. 731], Дж. Сейдок [403, с. 9], О. Г. Почепцов [214]. При цьому слід наголосити, що неінтенціональні ПА не можуть називатися діями, оскільки вони не підпорядковані усвідомленим цілям мовця.

Розглянемо приклади неінтенціональних ПА компліменту.

О. Г. Почепцов описує три типи ситуацій, в яких спостерігаються неінтенціональні ПА й ефекти [214, с. 65–66]. До першого типу відносяться ситуації, «коли промовляння висловлювання має наслідки, хоча мовець, цього не прагнув», тобто коли мовець не розглядає адресата як об'єкт впливу, в той час коли адресат уважає себе або є таким.

В одному з епізодів роману Апдайка «Rabbit at Rest» Грег помилково сприймає невістку Гаррі (до якої той має почуття далекі від родинних) за його дружину.

(51) «*My father said you'd be coming. This is Mrs. Angstrom?*» *He means Pru, who has come instead of Janice, who after all that tramping around yesterday wanted to stay home...*

Harry is stunned that Ed's son could make this blunder but then thinks he must deal all time with men in advanced middle age who have younger wives. And anyway Pru is no longer that young. Tall and fair-skinned like he is, she might well be his.

«**Thanks for the compliment, Gregg**», *Harry says, pretty smoothly, considering, «but this is my daughter-in-law, Teresa» (Updike).*

Помилка Грега свідчить про те, що Гаррі схожий на одного з тих чоловіків, у яких дружини набагато молодші за них, і отже, що Гаррі міг би бути чоловіком Пру. Це тішить Гаррі, робить йому приємність.

У ситуаціях другого типу адресат стає не лише об'єктом того впливу, який був запланований, але й ще якогось іншого впливу.

Елізабет звинувачує Джудіт у тому, що Джордж через неї їде на війну. Хоча Джудіт розуміє всю серйозність і небезпечність прийнятого Джорджем рішення, їй приємно усвідомлювати, що вона змогла підкорити ще одне чоловіче серце.

(52) «*That silly boy*», *Judith said to Elizabeth «Why on earth would George do a thing like that? I suppose he thinks war is romantic.»*

«*Another type of romance, I think. He's running away.*»

«*From his father?*»

«*From you.*»

«*George pays no attention to me. When I'm around he hardly ever speaks.*»

«*You have a way with men,*» *Elizabeth told her dryly. «George is in love with you. He's too honorable to stand the thought of coveting his father's wife so...»*

«*Silly boy!*» *Judith repeated but she looked faintly pleased (Shannon).*

У цьому випадку адресат стає не тільки об'єктом впливу, мета якого — викликати почуття вини, але також об'єктом іншого, ненавмисного, впливу, що викликав у адресата позитивну емоційну реакцію.

До третього типу належать ситуації, коли адресат виявляється об'єктом не того впливу, який мовець хотів здійснити, а якогось іншого впливу.

Діана Вріленд, власниця агентства моделей раптово помічає дівчину з типом зовнішності, який вона давно шукала:

(53) *A dozen models were parading all about her. And there I sat like a toad, taking in the whole scene. Suddenly — in the middle of a sentence — Diana Vreeland stopped and pointed a long, white-gloved finger at me. «You!» she said.*

«*Me.*»

«*Yes, you... you have a great presence*», *she said, her great eagle eyes piercing me.*

«*Thank you*», *I said «So do you» (Krantz).*

Говорячи героїні «You have a great presence», Діана Вріленд має на увазі, що ця дівчина їй підходить. Однак адресат розуміє, або ж, скоріше, робить вигляд, що розуміє її слова інакше — як комплімент. Таким чином, відбувається неінтенціональний ПА компліменту.

Отже, ПА компліменту можуть бути успішними й неуспішними, інтенціональними й неінтенціональними.

3.6. КОМПЛІМЕНТ ЯК СОЦІАЛЬНА ДІЯ

Кінцевою комунікативною ціллю компліменту як і будь-якої мовленнєвої дії є ціль соціальна, пов'язана з організацією й координацією взаємодії між комунікантами. Здійснюючи іллокутивний і перлокутивний акти компліменту, мовець використовує їх як засіб управління поведінкою адресата.

Оскільки соціальна дія співвідноситься з такою одиницею дискурсу як мовленнєвий хід, комплімент може виступати в якості окремого самостійного мовленнєвого ходу (54) і може бути складовою частиною складного мовленнєвого ходу, що містить декілька мовленнєвих актів (55) або кроків (56).

(54) — *What are you leering at me for?*

— *Leering? That was supposed to be a friendly grin.*

— *You were ogling me as though I were a page out of Playboy.*

— *You're much too beautiful to be in Playboy (Gloag).*

(55) *The evening of the party Estelle wore a dress I hadn't seen before: a simple frock with an embroidered jacket She looked very well in it., «You look lovely.» I said, kissing her. «Whendid you get that dress?» (Tushnet)*

(56) «*Have a little affair with me <...>*»

«*Why do you propose this? You aren't very fond of me. It's Angela you want.*»

«A, I don't and B, I am and C, I like to help people. I think you're about to panic and I hate to see it. You're too schnapps for that. You wear clothes too well. Terryfic dress you have on, by the way» (Updike).

Розглядаючи компліменти як мовленнєві дії спрямовані на соціальні цілі, ми підрозділяємо їх на два основні класи — етикетні компліменти та інструментальні компліменти — залежно від того, до складу якої соціальної дії — етикетної чи інструментальної — входить той чи інший ІАК [172]. Найбільш очевидним критерієм, що дозволяє досить чітко визначити приналежність конкретного компліментарного висловлювання до одного з класів, є, на наш погляд, обов'язковість уживання компліменту продиктована соціокультурними нормами, етикетними приписаннями.

Якщо мовець не ставить собі за мету якось змінити поведінку адресата й здійснює ІАК переважно тому, що цього вимагає ситуація, якщо він знає, що адресат очікує саме такої поведінки з боку мовця, і що невиконання експектацій адресата призведе до негативних для їхніх стосунків наслідків, такий комплімент ми називаємо етикетним.

У випадку ж, коли з точки зору норм і правил спілкування вживання компліменту не є обов'язковим, і даний ІА здійснюється з власної ініціативи мовця з тим, щоб здійснити на адресата позитивний емоційний вплив і тим самим змінити його поведінку, ми відносимо цей комплімент до класу інструментальних.

Категоризація компліментів — соціальних дій усередині виділених класів здійснюється нами на підставі двох відмінних ознак, що зумовлено тими відмінними особливостями етикетних та інструментальних дій в цілому, про які йшлося вище. Для інструментальних компліментів такою ознакою виступає *стереотипний варіант зміни поведінки* партнера по спілкуванню, що визначає конкретний зміст соціальної цілі, якій підпорядкований даний ІАК.

Етикетні ж компліменти не можуть класифікуватися за цією ознакою, оскільки всі вони, як і всі інші мовленнєві дії, завжди спрямовані на одну й ту саму соціальну ціль: збереження неантагоністичних стосунків між комунікантами. Релевантною характеристикою етикетних компліментів, яка дозволяє виділити різні типи КСД усередині цього класу, є їхня жорстка закріпленість за *стереотипними ситуаціями спілкування* та їхнє включення до складу певних етикетних мовленнєвих ходів.

3.6.1. Етикетні компліменти.

Схарактеризуємо ситуації, в яких правила етикету, або, інакше кажучи, правила нормативної ввічливості, в англійських культурах досить суворо приписують уживання компліменту, й перелічимо ситуативні види етикетних дій (мовленнєвих ходів), до складу яких входять ІАК.

1. «Реакція на елемент новизни». Ви повинні обов'язково сказати комплімент партнерові по спілкуванню, якщо в його зовнішності або серед його речей з'явилося щось нове, наприклад, зачіска, вуса або борода, одяг, меблі, автомобіль. Це необхідно зробити незалежно від вашої дійсної оцінки зміни зовнішності або нового придбання (подобається чи не подобається) і вашого ставлення до цієї події (зраділи ви чи не зраділи).

(57) «Now come and see our other acquisition!»

«Oh, yes» I said. «I see.»

«Our today equivalent,» said Roger, «of an eighteenth-century landscape painting» (He must have got that from some art magazine).

«It's like looking down on the Himalayas from a low-stationed satellite,» I said, not allowing myself to be outdone. (Not that I had any experience of looking down on the Himalayas from a low-stationed satellite, either).

«That's right!..»

«We don't plan on making it as permanent as the Himalayas,» Roger said.

«But it's striking while it lasts.»

«That's right» (W. Cooper)

Як зазначають Н. Вулфсон і Дж. Мейнз [432, с. 398], у подібних ситуаціях експектації компліменту настільки сильні, що їхнє невиконання може бути сприйнято як вираження несхвалення. Вони описують випадок, коли жінка, що вдягнула нову сукню, в бесіді зі своєю подругою висловила припущення, що деяким їхнім спільним знайомим її сукня, напевне, не сподобалася, оскільки вони нічого не сказали з цього приводу.

Іноді людина, що очікує комплімент, може сама поставити своєму співрозмовнику відповідне питання:

(58) ... Ludens senior asked his son if he liked the moustache, which was new. Ludens who thought it messily disfigured a handsome face, said it was fine. He mentioned Einstein, hoping that was tactful (Murdoch)

2. «Вечірка». На вечірках (cocktail parties) комплімент незмінно входить до ритуалу привітання при тому, що формули привітання як такі (Hi! Hello!) нерідко опускаються:

(59) «Rose!» screamed Lily, «What a perfectly scrumptious dress! You always get it right! So simple, so absolutely you!»

«You look lovely,» said Rose, «rather oriental. I adore those trousers» (Murdoch).

Н. Вулфсон [430] звертає увагу тих, хто вивчає англійську мову, на те, що в подібних ситуаціях уживання лише привітання, без компліменту, малоїмовірно.

3. «Зустріч після довгої розлуки». Під час зустрічі друзів, родичів, знайомих, колег, які не бачились протягом довгого часу, за привітанням практично завжди слідує комплімент:

(60) *Elizabeth came in carrying in her arms a baby girl.*

«*Oh John!*» she said. *She settled the baby in the father's lap. «It's grand to see you. I'm awfully glad you could come»...*

«*You've hardly changed at all,*» Elizabeth said, «*but it has been a long time.*»

«*Eight years.*» (McCullers)

(61) *Harry carefully greets Judith and Pru...*

«*What a pair of beauties,*» he says now of the mother and daughter...

She says, slanting, to mask the initial awkwardness when they meet, «You're looking good, Harry. The sunny south agrees with you.» (Updike)

4. «Вираження вдячності». У ситуаціях, коли потрібно якимось чином відреагувати на зроблену для вас послугу, виявлену про вас турботу (мова переважно йде про сферу побуту), комплімент замінює формули вдячності, будучи найбільш прийнятним способом подякувати комусь.

(62) «*I'll have it*» said Tod, *forking up the two pieces of chicken, «You've excelled yourself as usual Jonty.» (J. Cooper)*

Згідно з думкою Н. Вулфсон, ключовим фактором, що зумовлює таку мовленнєву поведінку, є рольові експектації. «У більшості традиційних американських сімей уважається, що дружина повинна готувати їжу, це входить до кола її прямих обов'язків. Тому подяка за цю її послугу з боку чоловіка й дітей була б не зовсім доречною. Оптимальним вираженням вдячності в такій ситуації буде комплімент із приводу того, що їжа смачна. Аналогічно, можна часто почути, як відвідувачі ресторану говорять компліменти його власнику (або офіціанту — прим. моя) з приводу блюд, що були подані, замість того, аби дякувати за них» [430, с. 88]:

(63) «*Absolutely heavenly sole*», said Hester to the waiter, *when he returned with Julian's cold salmon, «And wonderful tomato salad, and spiffing tartar sauce.»*

The waiter gave her an almost imperceptible wink.

«*Thank you, madam,*» he said solemnly. (J. Cooper)

Н. Вулфсон як ще один приклад описує випадок, коли дівчина, повернувшись додому й побачивши, що її подруга прибрала квартиру, яку вони разом наймали, сказала їй кілька компліментів, але жодного разу «Дякую».

До цієї ж категорії мабуть слід віднести стандартну ситуацію, яку умовно можна назвати «У гостях». До рольових обов'язків господині входить приготування частування, прибирання помешкання; крім того

вона повинна мати гарний вигляд: мати красиву зачіску, бути гарно вдягнутою. Від гостей же, господиня, у свою чергу, чекає, що вони оцінять її старання, висловлять їй свою вдячність у компліментах. Якщо експектації господині не будуть виконані, це дуже засмутить її. Підтвердженням сказаному може слугувати уривок з оповідання Д. Вест «The Richer, the Poorer». Літня жінка (Lottie) ретельно готувалася до приїзду своєї сестри (Bess), що залишилася без засобів до існування. Лотті була дуже розчарована, не почувши від Бес жодного компліменту:

(64) «*Oh Lottie, it's good to see you,*» Bess said, **but saying nothing about Lottie's splendid appearance.** *Upstairs Bess, putting down her shabby suitcase, said, «I'll sleep like a rock tonight,» without a word of praise for her lovely room. At the lavish table top-heavy with turkey, Bess said, «I'll take light and dark both», with no marvelling at the size of the bird, or that there was turkey for two elderly women, one of them too poor to buy her own bread. (West)*

5. «Прийняття подарунку». До етикетних ми також відносимо компліменти, що супроводжують формули подяки у відповідь на піднесений подарунок:

(65) *Lush (shyly). Well, you see, the fact is, Colonel, I've... I've got a present for you (He takes a cigar from his pocket and hands it to Roote). This is it.*

Roote. I say! That looks a fine one.

Lush. Just a little token, sir.

Roote. Well that's a very nice thought, Lush my lad. I'm deeply gratified.

Lush. I'm glad you like it, sir.

Roote (beaming). Yes, very nice. I shall smoke it before I go to bed. (Pinter)

Вибираючи подарунок, ми, з одного боку, покладаємося на свій смак, а, з іншого, хочемо, щоби річ відповідала смаку того, кому вона призначена. Тому, коли ми даруємо щось, то, природно, хочемо переконатися в схожості смаків, тобто очікуємо почути позитивний відгук щодо подарунку. У такій ситуації той, хто отримав подарунок, аби не засмутити того, хто дарує, зобов'язаний виконати його експектації, сказавши йому комплімент із приводу подарованої речі:

(66) *She was, frankly, disappointed with the size of the sapphire in the ring he gave her when the baby was born. She placed it on her finger, looked and looked at it, and looked again, holding her hand at one angle and then another.*

«*It's just not me,*» she said, taking it off.

He was crestfallen, she could see that, and she sought quickly to make up. «*But the flowers, my darling, the orchids are so lovely, and we have our wonderful son.*» (Dunne)

6. «Поздоровлення». Ще однією типовою ситуацією, в якій постійно живається комплімент, є поздоровлення:

(67) «*Congratulations, Roscoe,*» Philip Johannsen, president of Mid Continent Rubber said, «*you've really moved this bank into the big league. More power to you, fella...*»

Harold Austin, who had heard the exchange, winked knowingly. «*Our little trip paid off You 're riding high...*»

Even Leonard L. Lingswood... had a good word as he passed by. «*Hear you coralled Supranational, Roscoe. That's first class business.*»

Other directors were equally complimentary (Hailey).

Н. Вулфсон і Дж. Мейнз [432] зазначають, що в американській культурі приводом для поздоровлень і компліментів можуть бути навіть незначні досягнення, вдачі або успіхи.

Пояснюючи, що стало причиною невдоволення одного з учасників конференції, який поскаржився своєму другові на те, що ніхто не відгукнувся позитивно про його доповідь, вони пишуть: «У нашій країні люди настільки звикли до того, щоб постійно чути від друзів і колег слова схвалення з приводу їхніх смаків, здібностей, прийнятих рішень, що за їх відсутності ми відчуваємо явний дискомфорт» [432, с. 399].

Отже, ми виділяємо 6 типів етикетних компліментів, що співвідносяться з переліченими *стереотипними ситуаціями спілкування*: «Реакція на елемент новизни», «Вечірка», «Зустріч після довгої розлуки», «Вираження вдячності», «Прийняття подарунку», «Поздоровлення».

3.6.2. Інструментальні компліменти.

Через те, що компліментарні висловлювання представляють одну з форм реалізації позитивної ввічливості [172; 336; 422], головною функцією компліменту є встановлення / підтримання солідарності між комунікантами [432]. Ця функціональна особливість компліменту дає змогу мовцю включати його до складу мовленнєвих ходів, соціальними цілями яких є певні стереотипні зміни поведінки партнера по спілкуванню. Розглянемо різні типи інструментальних КСД.

I. «*Встановлення / укріплення дружніх взаємовідносин*». У спілкуванні малознайомих людей комплімент дозволяє мовцю виявити своє дружнє ставлення до адресата, дати йому зрозуміти, що він є цікавим і симпатичним для мовця і тим самим прихилити його до себе.

(68) «*Won't your wife be upset?*»

«*I'm not married. I was, but I'm afraid university life was rather confining for her.*»

«*I'm sorry.*»

«*She's not She married an acrobat. Can you imagine? From the academic groves to the rarefied heights of alternating trapezes. We're still good friends.*»

«*I think it would be difficult not to be friendly with you.*»

«*Oh, I'm a terror in the lecture room. A veritable lion.*» (Ludlum)

Говорячи комплімент своєму доброму приятелю або приятельці, показуючи йому (їй), що ви помічаєте, цінуєте його (її) успіхи, радієте їм, ви піднімаєте йому (їй) настрій, створюєте сприятливу атмосферу спілкування:

(69) (Freddy to Janet)

«*You've lost some weight, that's a shrewd move. For a while there you had something bunchy happening under your chin. You know, honey, you're a fantastic piece.*» (Updike)

2. «*Умовляння*». Досить часто комплімент говорять із метою здійснити такий вплив на адресата, в результаті якого він діяв би відповідно до інтересів мовця.

Герой роману А. Хейли «The Money Changers», президент великої компанії, пропонує свою підтримку й співробітництво Хейварду Роскоу, і комплімент у даному випадку являє собою частину складного мовленнєвого ходу, що складається з кількох різних мовленнєвих актів (обіцянка-пропозиція, твердження), мета якого — переконати адресата прийняти пропозицію мовця.

(70) «*You're a top flight comptroller, the best numbers and money man I know anywhere. And any day you get an urge to move over here with Northam, with a fatter pay-check and a stock option, I'll shuffle my own people and put you at the top of our financial pile. That's an offer and a promise. I mean it.*»

3. «*Заохочення*». Дану типізовану ціль, для досягнення якої в англійських культурах уживається комплімент, ми, слідом за Н. Вулфсон [430] розуміємо як заохочення, «підсилення» бажаної для мовця поведінки адресата (reinforcing desired behavior). Прикладом такого вживання компліменту є висловлювання дорослих, що містять позитивну оцінку й виражають схвалення, задоволення, захоплення на адресу дітей, які гарно поведуться, роблять те, про що їх просять:

(71) /Дідусь — онучці/:

«*... In fact, I have a fun job for you.*»

«*What's that?...*»

«*Sing to me.*»

(She sings)

«*Nice, Judy...*» «*Terrific. You were really getting into it.*» (Updike)

Під час спортивних ігор нерідко можна почути оклики гравців типу «Good shot!», адресовані їхнім товаришам по команді на знак схвалення, щоб закликати їх продовжувати так само.

Використання компліменту як заохочення дуже поширено у викладацькій практиці. Н. Вулфсон [430, с. 87–88] пише з цього

приводу: «... стиль викладання, що базується на заохоченні (і компліментах), який є таким звичним тут, може дещо шокувати представників інших культур. В американському контексті такі висловлювання залишилися б непоміченими:

«You know something, Marc, you did a beautiful job» (адресат – восьмирічний хлопчик

«You handled that lesson superbly» (викладач – студенту).

«That was outstanding. The theory was well presented and the examples were marvelous» (викладач – студенту).»

4. «Соціальне змащування». До класу інструментальних ми також відносимо компліменти, які мовець використовує як так зване «соціальне змащування» (social lubricant – [430]) для пом'якшення критики або претензій, що пред'являються адресату, коли необхідно зберегти гармонію взаємовідносин між комунікантами:

(72) *I felt sorry for Estelle... She was definitely overdressed for such an informal gathering as this was. What made it worse was Mrs Klausner's... insistence that Estelle stand up to have her jacket admired. «The dress is nice. A little too plain for my taste, but the jacket is adorable! That intricate embroidery! It looks almost as though it were handmade.» (Tushnet)*

Подібне «змащування» застосовується й тоді, коли один із комунікантів у чомусь завинив перед партнером по спілкуванню і намагається заглидити свою провину як, наприклад, один із героїв роману Дж. Апдайк «Couples», що вирішив розірвати стосунки з коханкою, яка набридла йому:

(73) «OK, forget it. Truth will out, it may be best You're a good woman. A loyal wife and dutiful mother».

«Piet, I wasn't right for you, was I? I thought we were so good, but we weren't».

«You were a gorgeous piece of ass,» he told her patiently. «You were too good. You made it seem too easy and right for my warped nature. Please forgive me,» he added, «if I ever hurt you. I never meant it.»

5. «Психологічна підтримка». Зібраний матеріал свідчить про те, що ІАК може використовуватися для надання психологічної допомоги й підтримки (див. [31]) адресату, що зневірився в собі, у своїх силах і здібностях, і дає тому численні підтвердження:

(74) *Robert. I agree with you. I am a very foolish publisher.*

Jerry. No you're not. What are you talking about? You're a good publisher. What are you talking about? (Pinter).

(75) *Fergus had divined how afraid she was of the doll-mask and had dealt with it in his own way,... quoting Yeats at her in Irish voice. Never shall a young*

man Thrown into despair By those great honey coloured Ramparts at your ear Love you for yourself alone And not your yellow hair.

«You should be ashamed to believe that,» said Fergus, «and you're so wise and clever about every other thing my dear.» (Byatte)

6. «Маніпуляція ходом розмови». Це умовне позначення має на увазі, що ІАК може використовуватися як інструмент, що дозволяє мовцю контролювати хід розмови, варіювати його тему. Як зазначають Н. Вулфсон і Дж. Мейнз, [432, с. 397], «складовою частиною мистецтва small talk є вміння запропонувати нейтральну тему розмови, що дало б змогу людям приємно поспілкуватися, не торкаючись питань, які могли б комусь із співрозмовників здатися надто особистими». Комплімент як раз і є чудовим засобом розпочати бесіду на нейтральну тему:

(76) *Tennyson climbed in behind the wheel; the Welshman opened the rear door and put the luggage inside. Within minutes they passed the airport gates and were on the highway to London.*

«Did you have a good trip?» asked the Welshman. «A busy one.»

«I read your article about Bahrain. Most amusing.»

«Bahrain's amusing. The Indian shop keepers are the only economists on the archipelago.» (Ludlum)

За допомогою компліменту мовець може не тільки задати тему на початку розмови, але й змінити її у будь-який момент, даючи зрозуміти співрозмовнику, що обговорення цього питання є небажаним для мовця:

(77) «You know, Junior, people always joke and say that Alice wants you to marry Princess Margaret. You see, I think she's serious, only I think she wants you to marry Princess Elizabeth and become the next king of England, or whatever her husband will become.»

«That's a nice shirt Brats,» said Junior, not wanting to talk about it any more, now that his exuberance was spent.

«Had it made,» answered Bratsie, glad for a reprieve, looking down at the maroon-and-white-striped monogrammed shirt with white collar and cuffs.

«Expensive?»

«Not for us.»

They laughed. (Dunne)

Іноді комплімент говорять наприкінці розмови, коли її тема вже вичерпана, оформлюючи таким чином завершення спілкування:

(78) «That's a beautiful dress,» Pamela said to **end** the conversation pleasantly. «Is it new?»

«Thank you, dear,» Mrs Nudd said. «Yes, it is new.»

«It's a beautiful color,» Pamela said... (Cheever)

Отже, клас інструментальних компліментів складається з 6 типів умовно позначених нами як «Встановлення / укріплення дружніх взаємовідносин», «Умовляння», «Заохочення», «Соціальне змашування», «Психологічна підтримка», «Маніпуляція ходом розмови».

3.6.3. Компліменти проміжних типів.

Перелічивши загалом 12 типів компліментів, що утворюють два великих класи – етикетні та інструментальні компліменти, ми залишили поза полем зору ще три типи компліментів, які не входять до жодного з класів.

1. «Привітання». До типу «Привітання» ми відносимо компліменти, які супроводжують формули привітання (за винятком ситуацій «Вечірка», «Реакція на елемент новизни», «Зустріч після довгої розлуки») або замінюють їх.

(79) ... *The door opened and there stood X, his face sparkling with welcome... «Xavier, how well you look!»*

«You, James, look perfectly splendid!» He held out his hand. «Come in.»

(W. Cooper)

2. «Знайомство». До цього типу відносяться компліменти, сказані в ситуації знайомства з людиною, про яку мовцю відомо щось, що заслуговує позитивної оцінки.

(80) *In the operating room there were whispered introductions: «Dr Remington, Dr Mitty. Mr Pritchard – Mitford, Dr Mitty.»*

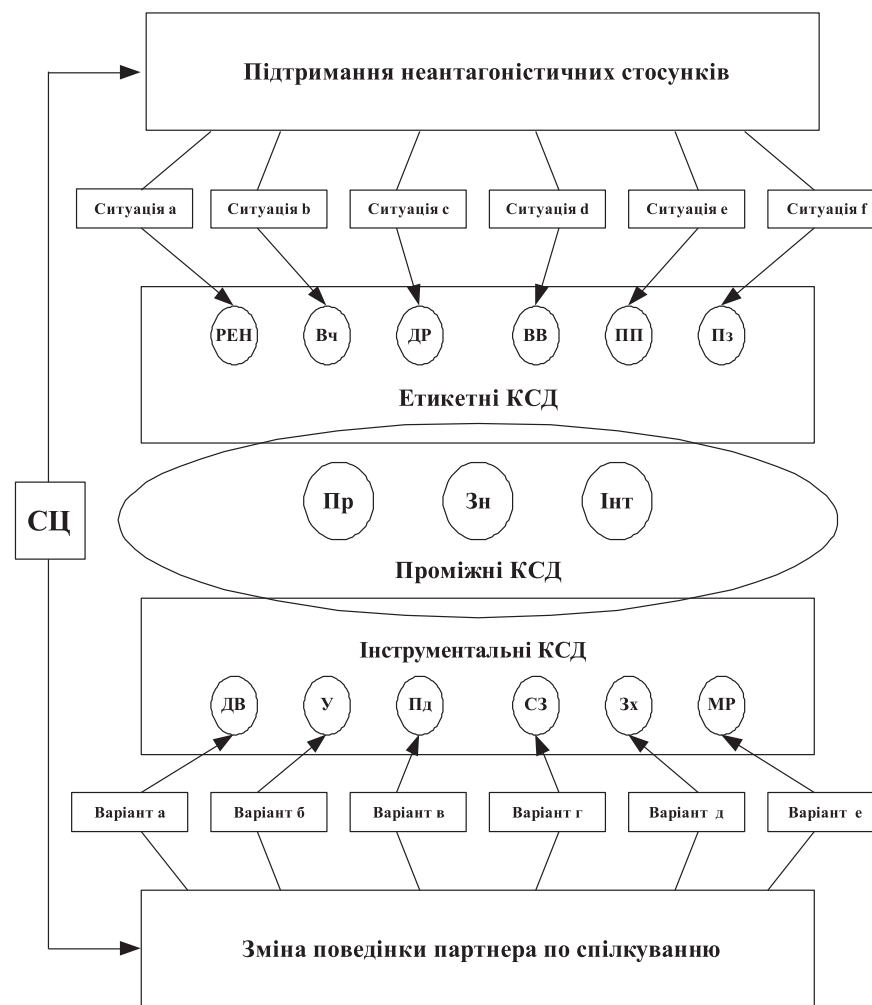
«I've read your book on streptothricosis,» said Pritchard – Mitford, shaking hands. «A brilliant performance, sir». «Thank you,» said Walter Mitty (Thurber).

3. «Інтимні компліменти». Це тип компліментів, які є незмінним атрибутом інтимного спілкування представників англомовних культур:

(81) *And later still, they held each other, sharing the warmth from their bodies and the fire. At last Margot stirred. «I've said it before and I say it again. You're a delicious lover.» (Hailey)*

Три типи компліментів, умовно названі нами «Привітання», «Знайомство» та «Інтимні компліменти», не можна віднести до жодного з виділених класів, виходячи з таких міркувань. Усі вони, з одного боку, стійко закріплені за стереотипними ситуаціями спілкування, що свідчить про їхню певну схожість з етикетними діями, втім, з іншого боку, їх уживання в цих ситуаціях з точки зору етикетних приписань не є обов'язковим.

Таке уживання зумовлено не прагненням мовця дотриматись суворих правил етикету, а його прагненням тим чи іншим чином уплинути на поведінку адресата, що дає підстави розглядати такі компліменти як інструментальні. У зв'язку з цим ми гадаємо, що три зазначені групи

Умовні позначення: РЕН – «Реакція на елемент новизни»; Вч – «Вечірка»; ДР – «Зустріч після довгої розлуки»; ВВ – «Вираження вдячності»; ПП – «Прийняття подарунку»; Пз – «Поздоровлення»; Пр – «Привітання»; Зн – «Знайомство»; Інт – «Інтимні компліменти»; ДВ – «Укріплення дружніх взаємовідносин»; У – «Умовляння»; Пд – «Психологічна підтримка»; СЗ – «Соціальне змашування»; Зх – «Заохочення»; МР – «Маніпуляція ходом розмови».

компліментів слід уважати проміжними, такими, що належать до межової зони, яка відокремлює клас етикетних компліментів від класу інструментальних компліментів. Запропонована класифікація КСД схематично зображена на мал. 2.1. (с. 91)

3.6.4. «Саркастичні компліменти» (Left-Handed Compliments).

В окрему категорію виділяємо так звані «сумнівні компліменти», розуміючи під ними непрямі мовленнєві акти з іллокуцією глузування, докору, засудження, ображення й т.п., які мають таку мовну структуру, що звичайно співвідноситься з іллокутивною силою компліменту, з іллокутивною ціллю виразити позитивний ІС мовця відносно адресата і його намір / бажання / прагнення зробити приємність адресату:

(82) *«You know,» Ben said, «I wonder about that. Forbidding intercourse during pregnancy. I suspect it will turn out to be more pseudomedical superstition, like not breast-feeding because it wasn't sanitary, which they sincerely believed in the thirties. I made Irene breast-feed, and she's grateful.»*

(83) *«You're a wonderful husband, Ben,» Piet said. «Now you're making her work and she's grateful again.»*

Bea put her hand, trembling, on his forearm. «Now don't be sarcastic to Ben, just because you yourself are embarrassed...» (Updike)

Хоча традиційно лінгвісти [122; 430] розглядають «саркастичні компліменти» як один із випадків уживання компліменту, як одну з його соціальних функцій, особливу стратегію, через яку можна певним чином уплинути на адресата, ми вважаємо такий підхід не зовсім коректним. «Саркастичні компліменти» по суті не є компліментами. Їхня іллокуція принципово відрізняється від іллокуції звичайних компліментів, і вплив, що здійснюється через них на адресата, прямо протилежний впливу, що мають звичайні компліменти.

У всіх 15 описаних випадках уживання компліменти виражають позитивне ставлення мовця до адресата. Тому, на наш погляд, було б цілком нелогічно ставити «саркастичні компліменти», що виражають негативне ставлення до адресата, в один ряд з ними, розглядати це явище як 16-й випадок уживання компліменту.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Огляд робіт вітчизняних і зарубіжних мовознавців, присвячених вивченню компліменту в англійській мові, свідчить, що дослідження, які проводяться, базуються на таких принципах сучасної лінгвістики як

експансіонізм (вихід у різні царини гуманітарних та природних знань), неофункціоналізм (вивчення мови як діяльності), антропоцентризм (урахування присутності мовця й слухача в акті мовлення) та експланаторність (прагнення пояснити, а не просто описати явища, що спостерігаються).

Розглядаючи комплімент переважно на макропрагматичному рівні, дослідники зосереджують основну увагу на соціокультурному вимірі цього явища. На мікропрагматичному рівні, який передбачає взаємозв'язок мовних особливостей компліменту з такою важливою складовою позамовного контексту як внутрішній світ комунікантів, який містить, зокрема, їхні цілі, мотиви, потреби, бажання, почуття, емоції, компліментарні висловлювання вивчені явно недостатньо.

Аналіз компліменту як мовного засобу досягнення певних цілей правомірно здійснювати з позицій діяльнісного підходу, один з основних принципів якого полягає у визнанні цільової детермінованості мовленнєвої діяльності.

Як теоретико-методологічна база аналізу компліментарних висловлювань у мовленнєвій поведінці британців й американців використовуються ТМА, ТМД і концепція ввічливості, котрі є взаємно доповнюючим логічно сумісними.

Основна одиниця аналізу — комплімент як *мовленнєвий учинок*. Поняття мовленнєвого вчинку є комплексним. Воно поєднує в собі такі категорії як мовленнєва дія, соціально-психологічна взаємодія й спосіб мовної реалізації мовленнєвої дії.

Мовленнєва дія, через її спрямованість на якісно різні (мовленнєві й немовленнєві) комунікативні цілі, являє собою складну єдність *іллокутивного акту*, який розуміється як вираження мовцем відкритих намірів, призначених для розпізнання адресатом, *перлокутивного акту*, сутність якого полягає в запланованій зміні психічного стану адресата, і *соціальної дії*, що розуміється як цілеспрямований процес управління поведінкою адресата.

Спосіб реалізації мовленнєвої дії у внутрішньомовному плані визначається закономірностями вживання мови в мовленні, а в екстралінгвістичному — соціально-психологічними особливостями (колективними та індивідуальними) учасників взаємодії.

Розглянутий із позицій діяльнісного підходу комплімент являє собою складне поєднання дій спрямованих на якісно різні комунікативні цілі: іллокутивні, перлокутивні та соціальні.

Іллокутивні цілі компліменту полягають у тому, щоб:

- (1) виразити позитивний інтенціональний стан мовця, репрезентативний зміст якого складає експліцитне або імпліцитне оцінне судження;

(2) виразити намір / прагнення / бажання доставити задоволення адресату;

(3) виразити позитивне ставлення до адресата.

ІА компліменту належить до класу експресивів (за Дж. Р. Серлем). Особливостями, що відрізняють його від схожих із ним інших видів експресивів (зокрема, похвали, схвалення, захоплення) є такі:

(1) додаткові іллокутивні цілі «виразити намір / прагнення / бажання доставити задоволення адресату» й «виразити позитивне ставлення до адресата»;

(2) компонент іллокутивної сили «безпосередній зв'язок об'єкта позитивної оцінки, що складає пропозиційний зміст висловлювання, з адресатом».

(3) більш широкий спектр ІС мовця, що виражаються (не тільки схвалення і захоплення, але також повага, симпатія, любов, прихильність, насолода, задоволення тощо).

За способом реалізації ІАК підрозділяються на прямі й непрямі. До прямих відносяться ІАК, в яких оцінне судження, що складає їхній пропозиційний зміст, виражене експліцитно через конвенціоналізовані формули. Серед непрямих віділяються власно непрямі та імпліцитні ІАК. До власно непрямих відносяться компліменти, реалізовані через висловлювання, в яких і об'єкт позитивної оцінки, і оцінний предикат виражені експліцитно, але при цьому (а) висловлювання має форму питального речення, (б) оцінне судження не вичерпує пропозиційний зміст висловлювання. До імпліцитних відносяться: (а) ІАК, у пропозиційному змісті яких імпліцитно виражається хоча б один із складників позитивно-оцінного судження (об'єкт позитивної оцінки або оцінний предикат) або ж оцінне судження як таке; (б) висловлювання, в яких зв'язок між об'єктом позитивної оцінки й оцінним предикатом не є предикативним; (в) висловлювання, в яких об'єкт позитивної оцінки відноситься не (або не лише) до «безпосереднього», але до «побічного» адресата; (г) висловлювання, в яких мовець не є автором позитивно-оцінного судження, що складає пропозиційний зміст.

ІАК слід уважати нещирим тоді, коли хоча б одне з виражених ІС не відповідає дійсному, а також коли позитивне оцінне судження, що складає пропозиційний зміст, не відповідає реальній оцінці.

Перлокутивна ціль компліменту полягає в тому, щоб викликати в адресата позитивну емоційну реакцію, зробити йому приємність. Вплив, що здійснюється на адресата компліменту, базується на задоволенні життєво важливої потреби бути визнаним і належно оціненим іншими людьми. Якість перлокутивного ефекту, а відповідно,

й успішність ПА, зумовлені такими аспектами ІАК як об'єкт позитивної оцінки, соціально-рольові статуси комунікантів і характер взаємовідносин між ними, обставини, за яких здійснюється ІАК.

У випадку перлокутивних ланцюгових реакцій ПА компліменту може слугувати «знаряддям» здійснення інших ПА, зокрема, утішання, заспокоєння, підбадьорювання тощо.

ПА компліменту можуть бути не тільки інтенціональними (навмисними), але й неінтенціональними (ненавмисними). Неінтенціональні ПА компліменту мають місце в ситуаціях, коли позитивна реакція адресата викликана висловлюванням не входила до цілей мовця.

КСД підрозділяються на два основні класи: етикетні та інструментальні. Класифікаційним критерієм виступає характер соціальної цілі компліменту. Загальна соціальна ціль усіх етикетних компліментів полягає в підтриманні неантагоністичних стосунків між комунікантами, тоді як ціллю інструментальних компліментів є зміна поведінки партнера по спілкуванню.

Головною ознакою, за якою класифікуються етикетні компліменти, є їхня стійка закріпленість за *стереотипними ситуаціями спілкування*. На підставі цієї ознаки в МП британців та американців виділяються 6 типів етикетних КСД, умовно названих: 1) «Реакція на елемент новизни», 2) «Вечірка», 3) «Зустріч після довгої розлуки», 4) «Вираження вдячності», 5) «Прийняття подарунку», 6) «Поздоровлення».

Стереотипний варіант зміни поведінки партнера по спілкуванню виступає як критерій виділення 6 типів *інструментальних* КСД, що зустрічаються в МП британців та американців: 1) «Встановлення / укріплення дружніх взаємовідносин», 2) «Умовляння», 3) «Заохочення», 4) «Соціальне змашування», 5) «Психологічна підтримка», 6) «Маніпуляція ходом розмови».

Три типи компліментів, умовно позначені нами 1) «Привітання», 2) «Знайомство» та 3) «Інтимні компліменти», не входять до жодного з класів, оскільки вони суміщають у собі ознаки як етикетних (закріпленість за стандартною ситуацією спілкування), так і інструментальних (спрямованість на зміну поведінки адресата) компліментів.

В окрему категорію, що стоїть за межами даної класифікації, виділяються так звані «саркастичні компліменти» (*left-handed compliments*). Вони є непрямими МА з іллокуцією глузування, докору, засудження, ображення тощо, і мають структурно-семантичні параметри, що звичайно співвідносяться з іллокутивною силою компліменту. Принципова відмінність цих МА від компліментів усіх описаних вище типів полягає в тому, що вони виражають негативне ставлення мовця до адресата.

ПІСЛЯМОВА

Як показав аналіз лінгвістичної літератури, дискурс, типологія дискурсів, мовні засоби, що використовуються у створенні того чи іншого типу дискурсу, вивчені не повною мірою, тому в першому розділі було звернено увагу на такий аспект лінгвістичного дослідження дискурсу, як установлення специфіки полемічного дискурсу, що дозволить уточнити саме поняття «дискурс» та його типологію. Прагматично орієнтована комунікативна інтенція переслідує виконання певних іллокутивних цілей (асертивна, персуазивна, декларативна, рефутативна, волюативна, комісивна, експресивна), реалізацію конфлікту і, як наслідок, досягає певного перлокутивного ефекту. Це відбувається на глибинному рівні (макроструктура) і поверхневому рівні (зовнішня структура), обумовлюючи їх специфіку й відмінність.

У даній роботі встановлено, що комунікативна ситуація (екстралінгвістичні фактори) особливим чином впливає на полемічний дискурс. Комуніканти знаходяться в ситуації суперечки, але прагнуть переконати не одне одного, а — реципієнта. Протягом усього простору статей відбувається реалізація стратегії конфлікту. Початок конфлікту присутній уже в первинній статті, де критик представляє свою позицію.

Дослідження видів аргументів, спосіб ведення аргументації на тлі розвитку конфліктної ситуації дозволяє виділити полемічний дискурс як окремий самостійний вид, що займає певне місце в класифікації типів дискурсів. Аргументація в полеміці ускладнена, переплетена зі стратегією реалізації конфлікту. Конфлікт, у свою чергу, ведеться аргументовано. Крім того, полеміст не прагне вийти з конфліктної ситуації, що є важливим для сучасної конфліктології як науки про вихід із конфлікту, про вирішення спору.

Вивчення ініціального констативно-констативного мікродіалогу, який є елементарною одиницею мовленнєвої взаємодії, викликає інтерес із точки зору виявлення семантико-прагматичних особливостей мовленнєвої комунікації. Прагматично-мотивоване варіювання змістовних і формальних характеристик репліки-зачина та репліки-відповіді, з одного боку, і варіативність функціонально-семантичних

відповідностей між ними, з іншого, розкривають комунікативну сутність досліджуваного типу мікродіалогу.

Аналіз прагматичних аспектів реплік-зачинів, який спрямовано на виявлення основних типів констатива залежно від комунікативних інтенцій адресанта та передбаченого перлокутивного ефекту, свідчить про те, що зміст не вичерпується значенням ствердження. У позиції ініціальної репліки констативне висловлювання, яке має структурно-семантичні параметри стверджувального речення, характеризується синкретизмом прагматичних значень констатації та спонукання, констатації та питання, його прагматичне значення в значній мірі обумовлено умовами комунікації, соціальними ролями та фоновими знаннями комунікантів.

У констативах із прагматичною настановою на низький ступінь впливу, які являють собою експресивно й емоційно нейтральні висловлювання, поряд з інформативними репліками, виділені констативи з метакомунікативною функцією, які спрямовані на встановлення контакту й повідомлення нової для адресата інформації або які обмежують свою функцію лише встановленням контакту, який ідентифікується як перлокутивний ефект.

Констативи з прагматичною настановою на високий ступінь впливу мають різну перлокуцію й можуть бути спрямовані на переконання в істинності повідомлення, переконання в необхідності виконання певних дій, вплив на почуття та емоції, морально-етичні настанови адресата, на спонукання до обміну думками.

У вираженні спонукання важливу роль відіграє сама форма номінації ініціальної репліки. Кваліфікативні номінації, наприклад, є досить ефективним засобом вираження питання та спонукання.

Прагматична варіативність констативів стимулюється цілою низкою факторів, до яких належить не тільки оцінка та способи її інтенсифікації, але й різні специфікатори прагматичної настанови мовця в даному, конкретному тексті.

Репліки-відповіді в діалозі досліджуваного типу мають значний тактико-стратегічний потенціал, що відображає основні процеси, які лежать в основі міжособистісних контактів: процеси асоціації та дисоціації.

Асоціативно-спрямовані стратегії припускають реалізацію одного з наступних тактичних прийомів: тактики прямої кореляції, конкретизації, пояснення, узагальнення.

Дисоціативно-спрямовані стратегії, які пов'язані з негативним ставленням адресата до змісту ініціальної репліки, представлені широким

діапазоном різних тактик, характерними з яких є тактики протиставлення пояснення, зміщена відповіді.

Прагматичне значення як ініціальної репліки, так і репліки-відповіді в ініціальному констативно-констативному мікродіалозі може мати синкретичний характер і реалізуватися в прямих, непрямих і прихованих номінаціях.

Динамічний характер прагматичних значень реплік діалогу проявляється в тенденції до модифікації у бік посилення й зниження категоричності висловлювання. Особлива роль у зміні категоричності висловлювання зводиться до того, що вони можуть істотно змінювати своє прагматичне значення залежно від позиції в діалозі. Форматори категоричності в ініціальній репліці можуть утрачати сему «впевненість» і виражати приховане питання, натяк, припущення. З іншого боку, форматори зниження категоричності висловлювання можуть спонукати до обміну думками, містити приховане питання. Один і той самий форматор у складі констативного висловлювання може повністю змінити своє значення залежно від місця в діалозі.

Дослідження прагматичних аспектів ініціального констативно-констативного мікродіалогу дозволяє прийти до висновку про низку порушень принципів конверсаційної логіки в діалогічному спілкуванні. Аналіз досліджуваного матеріалу свідчить про порушення в умовах реальної комунікації принципу істинності на догоду принципу ввічливості й показує, що в певних видах комунікації порушення принципу дискурсу пов'язано з тактичними завданнями мовця і є органічною властивістю, правилом цього виду мовленнєвої діяльності. У діалогічному мовленні широко представлені неоднозначні висловлювання, типові випадки контрадикторних відносин між комунікантами.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що стверджувальне речення, як база констативного мовленнєвого акту в діалогічному мовленні, характеризується багатим прагматичним варіюванням, і його функціональна сутність може бути розкрита лише в умовах комунікації. Наведені результати дослідження представляють, з нашої точки зору, інтерес як в теоретичному, так і в практичному плані. Проведене дослідження, на нашу думку, підтверджує актуальність і плідність подальшого вивчення системних відносин між мовною формою і комунікативними функціями констативних мовленнєвих актів.

Досягнення поставленої в цьому дослідженні мети описати комплімент не як деяку мовну форму, що має певний набір функцій, але як одиницю мовленнєвої поведінки, як особливий вид мовленнєвих чинків можливо через використання як методологічної бази

діяльнісного підходу до явищ мови й мовлення, коли вони розглядаються крізь призму діади «ціль — засіб».

Розгляд компліменту як мовленнєвого вчинку дозволяє відобразити взаємозв'язок таких категорій як мовленнєва дія, соціально-психологічна взаємодія й спосіб реалізації мовленнєвої дії.

Інтеграція основних положень теорії мовленнєвих актів, теорії мовленнєвої діяльності й концепції ввічливості призводить до розуміння мовленнєвої дії як складного поєднання дій, спрямованих на якісно різні комунікативні цілі, що створюють ієрархічну систему: іллокутивні цілі підпорядковані опосередковано через перлокутивні цілі (або безпосередньо) соціальним цілям.

Здійснюючи мовленнєвий учинок, що називається «компліментом», мовець здійснює три різних дії, які втілюються в одному висловлюванні.

В цьому дослідженні подальшу розробку отримав цілий спектр питань, що стосуються властивостей компліменту як іллокутивного акту. Установлено набір формальних, семантичних і прагматичних компонентів релевантних для розмежування прямих і непрямих, власне непрямих та імпліцитних іллокутивних актів компліменту. Шляхом семантичного і мовленнєвого аналізу уточнено ознаки іллокутивної сили компліменту, виявлено особливості, що відрізняють його від схожих з ним іллокутивних актів, а також виявлено різні відтінки нещирості компліментів.

Результати даного дослідження, що ґрунтуються на цілісній теоретичній концепції, яка дозволяє коректно (з точки зору методології) описувати й достовірно інтерпретувати комунікативні та культурні явища в широкому діапазоні фактичного матеріалу, мають як теоретичну, так і практичну цінність. Вони є певним внеском до розвитку лінгвістичної прагматики, теорії мовленнєвої діяльності, теорії мовленнєвого впливу, теорії дискурсу, вивчення етнокультурної специфіки мовленнєвої поведінки. Уявлення про мову й мовлення, що створюються цими дисциплінами, знаходять віддзеркалення в науці про навчання мові, про що переконливо свідчить той факт, що серед методів викладання на сьогодні перші позиції займає комунікативний підхід. Сказане визначає прикладне значення даної роботи.

Положення, сформульовані в монографії, не вичерпують порушену проблематику. Вони відкривають перспективи для подальших досліджень. Індивідуальна ціль мовця — це лише одна з внутрішніх детермінант мовленнєвої поведінки. Мовна форма висловлювання є результат взаємодії багатьох різноспрямованих векторів. Аби отримати відносно повну, багатомірну картину продукування компліментарного

висловлювання необхідно встановити залежність мовної форми від інших релевантних змінних, що відносяться до особистісної сфери мовця (емоційний стан мовця, його ставлення до адресата тощо). Як ще одну ціль подальших пошуків у цій сфері ми розглядаємо визначення номенклатури іллокутивних актів, які можуть слугувати засобом досягнення тих самих типізованих цілей, яким підпорядковуються компліменти. Безсумнівно, заслуговує на увагу вивчення етнокультурної специфіки компліменту, особливо в плані виявлення міжкультурних розбіжностей із таких показників як стать, вік комунікантів, їхні міжособистісні й конвенціональні ролі.

Наведені результати представляють, з нашої точки зору, інтерес як в теоретичному, так і в практичному плані. Проведене дослідження підтверджує актуальність і плідність подальшого вивчення дискурсу в цілому та його окремих одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесова Н. В. Эмоциональность и экспрессивность — категории коммуникативной лингвистики / Н. В. Аванесова // Вестник Югорского государственного университета. — 2006. — Вып. 2. — С. 5–6.
2. Аведова Р. П. Вопрос-переспрос как реактивная реплика в англо-зычном диалогическом единстве: функционально-семантический и прагматический аспекты: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04. «Германские языки» / Р. П. Аведова. — Ростов н/Д, 2012. — 14 с.
3. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони. — М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. — 390 с.
4. Александрова О. В. Единство прагматики и лингвопоэтики в изучении текстов художественной литературы / О. В. Александрова // Проблемы семантики и прагматики. — Калининград: КГУ, 1996. — С. 3–7.
5. Алексеенко Л. П. Речевые средства в завершающей фазе английского диалога: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / Л. П. Алексеенко. — К., 1990. — 15 с.
6. Аллен Дж. Ф. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании: / Дж. Ф. Аллен, Р. Перро; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. — С. 322–362.
7. Апресян Ю. Д. Английские синонимы и синонимический словарь / Ю. Д. Апресян // Англо-русский синонимический словарь. — М.: Русский язык, 2003. — С. 500–543.
8. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю. Д. Апресян // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1986. — Т. 45. — № 3. — С. 208–223.
9. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. — М.: Просвещение, 1990. — 300 с.
10. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1973. — Т. 32. — № 1. — С. 84–89.

11. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико–семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. — М.: Эдиториал УРСС, 2005. — 384 с.
12. Арутюнова Н. Д. Речевой акт / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. Ярцева В. Н.]. — 2-е изд. доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. — С. 412–413.
13. Арутюнова Н. Д. Речеповеденческие акты и истинность / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация. Модальность. Дейксис. — М.: Наука, 1992. — С. 6–39.
14. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 356–367.
15. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики или о пользе спора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. — М., 1990. — Вып. 3. Противоречивость и аномальность текста. — С. 175–189.
16. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1988. — 341 с.
17. Атаева Е. В. Языковая динамика и проблемы формирования речевой культуры в постсоветском обществе / Е. В. Атаева // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. — 2001. — Вып. 2. — Ч. 1. Филологические науки. — С. 120–127.
18. Бабайцева А. Э. Роль «ключей» в авторском тексте для адекватного понимания и перевода / А. Э. Бабайцева // Перевод как моделирование и моделирование перевода. — Тверь: ТГУ, 1991. — С. 58–64.
19. Байбурун А. К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения / А. К. Байбурун // Этнические стереотипы поведения. — Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1985. — С. 7–21.
20. Байбурун А. К. Об этнографическом изучении этикета / А. К. Байбурун // Этикет у народов Передней Азии. — М.: Наука, 1988. — С. 12–37.
21. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 416 с.
22. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход): автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания»; 10.02. 01 «Русский язык» / А. Н. Баранов. — М., 1990. — 48 с.
23. Баранов А. Н. Социальный статус человека в лингвистическом контексте / А. Н. Баранов // «Я», «Субъект», «индивид» в парадигмах современного языкознания: сб. науч. — аналитич. обзоров. Сер. «Теория и история языкознания». — М.: ИНИОН РАН, 1992. — С. 47–87.
24. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М.: Прогресс, 1989. — 615 с.

25. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. — М.: Худ. лит-ра, 1972. — 470 с.
26. Бахтин М. М. Проблемы текста. Опыт философского анализа / М. М. Бахтин // Вопросы литературы. — 1976. — № 10. — С. 122–151.
27. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. — М.: Иск-во, 1979. — С. 237–289.
28. Бгажноков Б. Х. Культура общения и семиозис / Б. Х. Бгажноков // Этнознаковые функции культуры. — М.: Наука, 1991. — С. 43–57.
29. Безкровна І. О. Поетичний текст як комунікативний акт: типи адресата / І. О. Безкровна // Мовознавство. — 1998. — № 4–5. — С. 67–72.
30. Безменова Н. А. Очерки по истории и теории риторики. / Н. А. Безменова. — М.: Наука, 1991. — 215 с.
31. Безменова Н. А. Речевое воздействие как риторическая проблема / Н. А. Безменова // Проблемы эффективности речевой коммуникации: сб. обзоров. — М.: ИНИОН, 1989. — С. — 116–133.
32. Безменова Н. А. Некоторые проблемы теории речевых актов / Н. А. Безменова, В. И. Герасимов // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики: сб. обзоров. — М.: ИНИОН, 1984. — С. 146–196.
33. Безменова Н. А. Введение / Н. А. Безменова, Л. Г. Лузина // Проблемы эффективности речевой коммуникации: сб. обзоров. — М.: ИНИОН, 1989. — С. 542.
34. Безуглая Л. Р. Историческая динамика речевого акта квеситива в немецком и английском языках: дис... канд. филол. наук.: 10.02.04 «Германские языки» / Безуглая Лилия Ростиславовна. — Харьков, 1998. — 216 с.
35. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. — Киев: «Астрей», 1997. — 309 с.
36. Беляева І. А. Комунікативно–функціональні особливості неповних речень, які передають зміст суб'єктивної оцінки мовця в ситуації безпосереднього спілкування (на матеріалі англійської мови). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. А. Беляева. — Київ, 1996. — 16 с.
37. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. — М.: Прогресс, 1974. — 447 с.
38. Березин Ф. М. История лингвистических учений / Ф. М. Березин. — М.: Высш. школа, 1984. — 319 с.
39. Богданов В. В. Деятельностный аспект в семантике / В. В. Богданов // Прагматика и семантика синтаксических единиц: сб. науч. тр. — Калинин: Калининский гос. ун-т, 1984. — С. 12–23.

40. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты: [учеб. пособие] / В. В. Богданов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. — 87 с.
41. Богданов В. В. Классификация иллокутивных актов / В. В. Богданов // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин: Изд-во КГУ, 1989. — С. 25–37.
42. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. — Наука, 1978. — 174 с.
43. Борботько В. Г. Общая теория дискурса (принципы формирования и смыслопорождения): автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания»; 10.02. 01 «Русский язык» / В. Г. Борботько. — Краснодар, 1998. — 32 с.
44. Брунер Дж. Психология познания: За пределами непосредственной информации / Дж. Брунер. — М.: Прогресс, 1977. — 412 с.
45. Брутян Г. А. Очерк теории аргументации / Г. А. Брутян. — Ереван: Изд-во АН Армении, 1992. — 303 с.
46. Бубнова Г. И. Текстовые категории устного спонтанного диалога / Г. И. Бубнова // Вопросы системной организации речи. — М.: Изд-во МГУ, 1987. — С. 47–68.
47. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Булыгина // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз., — 1981. — Т. 40, № 4. — С. 333–343.
48. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. — М.: Логос, 2003. — 173 с.
49. Валужева Л. И. Коммуникативно–прагматический аспект аргументации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. И. Валужева. — Л., 1989. — 16 с.
50. Васильев Л. Г. Прагматика аргумента / Л. Г. Васильев, Н. А. Ощепкова // Тверской лингвистический меридиан: теорет. сб. — Тверь: ТГУ, 1999. — Вып. 3. — С. 43–51.
51. Васильев А. Д. «Постновояз» российского телевидения как разновидность манипулятивного дискурса / А. Д. Васильев // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. — 2001. — Вып. 2. — Ч. 1. Филологические науки. — С. 86–101.
52. Вежбицка А. Метатекст в тексте / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1978. — Вып. 8. — С. 402–421.
53. Вежбицка А. Семантические примитивы / А. Вежбицка // Семиотика. — М.: Радуга, 1983. — С. 225–252.
54. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. 16. — С. 238–251.

55. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М.: Наука, 1993. — 172 с.
56. Волошинов В. Н. Марксизм и философия языка / В. Н. Волошинов. — М.: Изд-во Лабиринт, 1993. — 188 с.
57. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 280 с.
58. Восканян Г. Р. Интеракционный анализ диалогических текстов / Г. Р. Восканян // Семантика и прагматика единиц языка в тексте— Л.: ЛГПИ, 1988. — С. 26–34.
59. Вохрышева Е. В. Коммуникативные стратегии диалогического взаимодействия в новоанглийском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Вохрышева. — СПб., 2001. — 43 с.
60. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч.: В 6 т. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 2 — С. 5–294.
61. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура / Б. Гавранек // Пражский лингвистический кружок: сб. ст. — М.: Прогресс, 1967. — С. 338–378.
62. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. — М.: Наука, 1977. — С. 230–293.
63. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи / В. Г. Гак // Иностранные языки в школе. — 1982. — № 5. — С. 11–17.
64. Галеева Н. Л. О переводе ключевых слов, не имеющих прямых соответствий в языке перевода / Н. Л. Галеева // Перевод как моделирование и моделирование перевода. — Тверь: ТГУ, 1991. — С. 102–107.
65. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М.: КомКнига, 2007. — 148 с.
66. Гастева Н. Н. Диалогическое единство в разговорной речи: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Н. Гастева. — Саратов, 1990. — 20 с.
67. Герасимов В. И. На пути к когнитивной модели языка / В. И. Герасимов, В. В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1988. — Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. — С. 5–11.
68. Герасимова О. И. О типах значений косвенных высказываний / О. И. Герасимова // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. — Калинин: Изд-во КГУ, 1985. — С. 150–158.
69. Гиндин С. И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты (1968–1975) / С. И. Гиндин // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1977. — № 4. — С. 348–361.

70. Гладуш Н. Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке: дис... доктора филол. наук: 10.02.04 / Гладуш Надежда Федоровна. — К., 1981. — 199 с.
71. Городецкий Б. Ю. От лингвистики языка к лингвистике общения / Б. Ю. Городецкий // Язык и социальное познание. — М.: ЦС филос. (методол.) семинаров при президиуме АН СССР, 1990. — С. 39–56.
72. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. 16. Лингвистическая прагматика. — С. 217–237.
73. Греймас А. Ж., Курте Ж. Объяснительный словарь теории языка / А. Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика. — М.: Радуга, 1983. — С. 483–551.
74. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. — СПб.: Питер, 2000. — 464 с.
75. Даниленко О. И. Культура общения и ее воспитание: [учебное пособие] / О. И. Даниленко. — Л.: ЛГИК, 1989. — 98 с.
76. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской / В. Д. Девкин — М.: Высш. шк., 1981. — 161 с.
77. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / Т. А. Дейк. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
78. Демьянков В. З. «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы (обзор направлений) / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике: — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 223–234.
79. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. — М.: Изд-во РГГУ, 1995. — С. 239–320.
80. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1982. — Т. 41, Вып. 4. — С. 327–337.
81. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. — М.: Ad Marginem, 2000. — 511 с.
82. Джинджолия Г. П. Политическая метафора как когниция / Г. П. Джинджолия // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. — 2001. — Вып. 2. — Ч. 1. Филологические науки. — С. 289–294.
83. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. — М.: Наука, 1984. — 268 с.
84. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология / Т. М. Дридзе. — М.: Либроком, 2009. — 228 с.

85. Дэвидсон Д. Общение и конвенциональность / Д. Дэвидсон // Философия. Логика. Язык. — М.: Прогресс, 1987. — С. 213–233.
86. Еемеерен Ф. ван, Гроотендорст Р. / Ф. ван Еемеерен, Р. Гроотендорст. Аргументация, коммуникация и ошибки. — СПб.: Васильевский остров, 1992. — 207 с.
87. Ейгер Г. В. Язык и личность: [учебное пособие] / Г. В. Ейгер, И. А. Рапопорт — Харьков: ХГУ, 1991. — 80 с.
88. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. — М.: Изд. Иностран. Лит., 1962. — Вып. 2. — С. 117–136.
89. Ермолаев Б. А. О стратегиях коммуникативного взаимодействия личности и группы / Б. А. Ермолаев // Текст в коммуникации: сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т языкознания, Тверской с. — х. ин-т, каф. иностр. яз. — М., 1991. — С. 117–126.
90. Жалагина Т. А. Динамизм развития коммуникативного фокуса / Т. А. Жалагина // Язык, дискурс и личность. — Тверь: ТГУ, 1990. — С. 99–105.
91. Жоль К. К. Язык как практическое сознание (философский анализ) / К. К. Жоль. — К.: Вища школа, 1990. — 238 с.
92. Залевская А. А. Ведение в психолингвистику / А. А. Залевская. — М.: РГГУ, 2000. — 382 с.
93. Залевская А. А. Вопросы овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте / А. А. Залевская. — Тверь: ТГУ, 1996. — 196 с.
94. Звегинцев В. А. Л. В. Щерба и В. Гумбольдт / В. А. Звегинцев // Теория языка, методы его исследования и преподавания. — Л., 1981. — С. 97–102.
95. Звегинцев В. А. Функция и цель в лингвистической теории / В. А. Звегинцев // Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики. — М.: Изд-во МГУ, 1977. — Вып. 8. Проблемы теоретической и экспериментальной лингвистики. — С. 120–145.
96. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 320 с.
97. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е. А. Земская. — М.: Русский язык, 1979. — 239 с.
98. Зернецкий П. В. Четырехмерное пространство речевой деятельности / П. В. Зернецкий // Язык, дискурс и личность. — Тверь: ТГУ, 1990. — С. 60–68.
99. Зимняя И. А. Речевая деятельность и речевое поведение в обучении иностранному языку / И. А. Зимняя // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед.

- ин-та ин.яз. им. М. Тореза — М., 1984.— Вып. 242. Речевое поведение и речевая деятельность студентов на иностранном языке.— С. 3–10.
100. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя — М.: Русский язык, 1989.— 219 с.
101. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова.— М.: Эдиториал УРСС, 2010.— 368 с.
102. Иванов Вяч. Вс. Избранные труды по семиотике и истории культуры / Вяч. Вс. Иванов.— М.: Языки рус. культуры, 1999.— (Избранные труды: в 7 томах).— Т. 1.— 912 с.
103. Ивин А. А. Логика / А. А. Ивин.— М.: Фаир-Пресс, 1999.— 320 с.
104. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин.— М.: Изд-во МГУ, 1970.— 230 с.
105. Изер В. Историко-функциональная текстовая модель литературы / В. Изер // Вестник Московского государственного университета. Серия 9. Филология.— 1997.— № 3.— С. 119–139.
106. Изотов А. И. Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским / А. И. Изотов.— Brno: L. Marek, 2005.— 274 с.
107. Исаков В. И. Приемы и способы языкового выражения сопоставительно-противительных отношений между двумя смежными репликами диалогической речи / В. И. Исаков // Вопросы германской и романской филологии: науч. тр. Новосибирск. пед. ин-та.— Новосибирск, 1970.— Вып. 5.— С. 101–110.
108. Иссерс О. С. Стратегия речевой провокации в публичном диалоге / О. С. Иссерс // Русский язык в научном освещении.— М., 2009.— № 2 (18).— С. 92–104.
109. Казыдуб Н. Н. Дискурсивное пространство как фрагмент языковой картины мира (теоретическая модель): автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Н. Казыдуб.— Иркутск, 2006.— 34 с.
110. Карабан В. И. Адресатность простых и сложных речевых актов / В. И. Карабан // Вестник Харьковского государственного университета: Человек и речевая деятельность.— Х., 1989.— № 339.— С. 51–54.
111. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: Прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан.— К.: Выща школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1989.— 131 с.
112. Карабан В. И. К интеграции теорий в речеведении / В. И. Карабан // Материалы межведомственной науч.— теор. конф. «Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм» — Харьков, 1991.— С. 58–59.

113. Карасик В. И. Речевое поведение и типы языковых личностей / В. И. Карасик // Массовая культура на рубеже XIX и XX веков: Человек и его дискурс: сб. науч. тр.— М.: Азбуковник, 2003.— С. 24–45.
114. Карасик В. И. Этикет и английский язык / В. И. Карасик // Иностранные языки в школе.— 1993.— № 2.— С. 57–59.
115. Караулов Ю. Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю. Н. Караулов, В. В. Петров // Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989.— С. 5–11.
116. Караулов Ю. А. Лингвистическое конструирование: О путях практических приложений языка / Ю. А. Караулов // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз., 1979.— Т. 38.— № 2.— С. 96–107.
117. Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным проблемам языкознания / А. Е. Кибрик.— М.: Изд-во МГУ, 1992.— 336 с.
118. Кларк Г. Г. Слушающие и речевой акт / Г. Г. Кларк, Т. Б. Карлсон; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике.— М.: Прогресс, 1986.— Вып. 17. Теория речевых актов.— С. 270–321.
119. Клюев Е. В. Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия / Е. В. Клюев.— М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002.— 320 с.
120. Кобозева И. М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике.— М.: Прогресс, 1986.— Вып. 17. Теория речевых актов.— С. 7–31.
121. Койт М. Э. Разработка формальной модели диалога / М. Э. Койт // Модели диалога в системах искусственного интеллекта.— Тарту: ТГУ, 1987.— С. 60–70.
122. Кокойло Л. О. Компліментарні висловлювання в сучасній англійській мові (структура, семантика, вживання). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови» / Л. О. Кокойло — К., 1996.— 24 с.
123. Колобаев В. Р. Слова широкой семантики в языке и речи / В. Р. Колобаев // Проблемы комплексного анализа языка и речи.— Л.: Наука, 1982.— С. 54–60.
124. Колшанский Г. В. К вопросу о содержании языковой категории модальности / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания, 1961.— № 1.— С. 94–98.
125. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский.— М.: Эдиториал УРСС, 2007.— 176 с.
126. Колшанский Г. В. Прагматика языка / Г. В. Колшанский // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза, 1980.— Вып. 151.— С. 3–8.

127. Комина Н. А. Коммуникативно–прагматический аспект диалогической речи: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. А. Комина. — К., 1984. — 24 с.
128. Комина Н. А. Семантика коммуникативно–прагматических типов высказывания / Комина Н. А. // Прагматические аспекты функционирования языка. — Барнаул: Изд-во АГУ, 1983. — С. 93–101.
129. Коммуникативно–прагматические и семантические функции речевых единств: межвуз. сб. науч. трудов. — Калинин: Изд-во Калининск. гос. Ун-та, 1980. — 159 с.
130. Корытная М. Л. Некоторые проблемы исследования роли заголовка в понимании текста / М. Л. Корытная // Проблемы психолингвистики: слово и текст. — Тверь: ТГУ, 1993. — С. 97–102.
131. Косиков Г. К. «Структура» и / или «текст» (Стратегии современной семиотики) / Г. К. Косиков // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. — М.: Прогресс, 2000. — С. 3–48.
132. Которова Е. Г. Коммуникативно-прагматическое поле как метод комплексного описания способов реализации речевых актов / Е. Г. Которова // Томский журнал ЛИНГ и АНТР, 2013. — Вып. 1. — С. 58–67.
133. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация): [монография] / В. В. Красных. — М.: МГУ «Диалог», 1998. — 352 с.
134. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. — М.: Прогресс, 2000. — С. 427–458.
135. Крутоус В. П. Дискуссионные проблемы структурно-семиотических исследований в литературоведении и искусствоведении / В. П. Крутоус // Структурализм: «за» и «против». — М.: Прогресс, 1975. — С. 3–27.
136. Кубрякова Е. С. О понятиях языковой системы и структуры языка / Е. С. Кубрякова, Г. П. Мельников // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. — М.: Наука, 1972. — С. 8–91.
137. Кубрякова Е. С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. — М.: филол. Ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. — С. 90–93.
138. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века, — М.: Изд-во РГГУ, 1995, — С. 144–238.

139. Куликова О. В. Аргументация как способ коммуникативного воздействия в сфере делового общения / О. В. Куликова // Вестн. Моск. гослингв. ун-та: Профессиональные дискурсы в функционально-когнитивном аспекте. Серия «Лингвистика». — 2003. — Вып. 479. — С. 3–12.
140. Куликова О. В. Контекстно–вариативное членение текста как способ развертывания аргументации в парламентских выступлениях / О. В. Куликова // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. — 1988. — Вып. 309. — С. 129–136.
141. Кухаренко В. А. Семантическая структура ключевых и тематических слов целого художественного текста / В. А. Кухаренко // Лексическое значение в системе языка и в тексте. — Волгоград: ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1985. — С. 95–104.
142. Лагутин В. И. Прагмастилистический аспект анализа полемиического текста / В. И. Лагутин // Прагматические аспекты функционирования языка. — Барнаул: АГУ, 1983. — С. 45–52.
143. Лагутин В. И. Проблема анализа художественного диалога / В. И. Лагутин. — Кишнев: «Штица», 1991. — 98 с.
144. Лазарев В. В. Логико–семантические и мотивационные основания прямой и косвенной речеактовой номинации / В. В. Лазарев, Л. П. Гусева // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин: Изд-во КГУ, 1989. — С. 129–135.
145. Лассан Э. Дискурс власти и инакомыслия в СССР: Когнитивно-исторический анализ / Э. Лассан. — Вильнюс: Изд-во Вильнюс. ун-та, 1995. — 232 с.
146. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. — М.: Наука, 1985. — 535 с.
147. Леви-Стросс К. Структура и форма. Размышления над одной работой В. Проппа / К. Леви-Стросс // Зарубежные исследования по семиотике фольклора. — М.: Наука, 1985. — С. 9–35.
148. Левинтон Г. А. ОПОЯЗ / Г. А. Левинтон // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — С. 347–348.
149. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1997. — 365 с.
150. Леонтьев А. А. Эвристический принцип в восприятии, порождении и усвоении речи / А. А. Леонтьев // Вопросы психологии. — 1974. — № 5. — С. 53–62.
151. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознательность. Личность / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: В 2-х томах. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 2. — С. 94–231.

152. Лефевр В. А. Алгебра конфликта / В. А. Лефевр, Г. Л. Смолян. — М.: Знание, 1968. — 63 с.
153. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
154. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. — М.: Искусство, 1970. — 384 с.
155. Лотман Ю. М. Феномен культуры / Ю. М. Лотман // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам: уч. зап. Тарт. ун-та. — Тарту: Тарт. гос. ун-т, 1978. — Вып. 463. — С. 3–17.
156. Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. — СПб.: Искусство, 2000. — 704 с.
157. Лузина Л. Г. О содержании понятия «стилистический эффект» с точки зрения речевого воздействия / Л. Г. Лузина // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. — М.: Наука, 1990. — С. 27–40.
158. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа / В. А. Лукин. — М.: Изд. «Ось-89», 1999. — 192 с.
159. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления; Проблемы семантики. / Н. А. Лукьянова. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1986. — 230 с.
160. Лурья А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурья. — Ростов н/Д: Феникс, 1998. — 413 с.
161. Мазур М. Качественная теория информации / М. Мазур. — М.: Мир, 1974. — 238 с.
162. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. — 280 с.
163. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1969. — Вып. 3 — С. 382–384.
164. Маслыко Е. А. К модели речевого поведения / Е. А. Маслыко // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Тореза. — М., 1984. — Вып. 242. Речевое поведение и речевая деятельность студентов на иностранном языке. — С. 20–34.
165. Меренова Е. В. Речевые акты воодушевления и подстрекательства в современном английском языке / Е. В. Меренова // Речевые акты в лингвистике и методике. — Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986. — С. 17–21.
166. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 236–283.
167. Милотина В. Д. Прагматические типы предложений, выражающих просьбу, разрешение и запрещение / В. Д. Милотина. // Сб. науч. тр.

- Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Тореза — М., 1988. — Вып. 306. Базовые грамматические единицы языка в речевой коммуникации. — С. 10–16.
168. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. — М.: Энергия, 1979. — 151 с.
169. Миронова Е. А. Вариативность перлокутивного эффекта косвенной иллокуции «вынуждение к сочувствию» (на материале бытовых диалогов англоговорящих и русскоговорящих коммуникантов): автореф. дис. на соиск. уч. степени. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. А. Миронова. — Ростов н/Д, 2006. — 21 с.
170. Миронова Н. Н. Оценочный дискурс: Проблемы семантического анализа / Н. Н. Миронова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1997. — т. 56. — № 4. — С. 52–59.
171. Мищенко В. Я. К проблеме интеграции теории речевых актов и теории речевой деятельности / В. Я. Мищенко // Вісник Харківського державного університету — Харків: Константа, 1999. — № 424. Романо-германська філологія. — С. 101–105.
172. Мищенко В. Я. Классификация речевых актов комплимента / В. Я. Мищенко // Вісник Харківського державного університету — Харків: Константа, 1997. — № 390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. — С. 107–111.
173. Мищенко В. Я. Комплимент как проявление вежливости в англоязычных культурах / В. Я. Мищенко // Вісник Харківського державного університету — Харків: Константа, 1997. — № 390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. — С. 111–113.
174. Мищенко В. Я. Косвенные способы реализации иллокуции комплимента / В. Я. Мищенко // Вісник Харківського державного університету — Харків: Константа, 1999. — № 430. Романо-германська філологія. — С. 101–107.
175. Молчан А. В. Неморфологизированные средства выражения побуждения в современном русском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. В. Молчан. — К., 1984. — 18 с.
176. Моррис Ч. У. Значение и означивание / Ч. У. Моррис // Семиотика. — М.: Радуга, 1983. — С. 118–132.
177. Москальская О. И. Грамматика текста: [пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.] / О. И. Москальская. — М.: Высш. шк., 1981. — 183 с.
178. Мукаржовский Я. «Преднамеренное и непреднамеренное» в искусстве / Я. Мукаржовский // Структурализм: «За» и «против». — М.: Прогресс, 1975. — С. 164–192.

179. Мурзин Л. Н. Текст и его восприятие / Л. Н. Мурзин, А. С. Штерн. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991—171 с.
180. Мусин И. Х. Психолингвистический аспект изучения проблем речевого поведения / И. Х. Мусин // Текст в коммуникации: сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т языкознания, Тверской с. — х. ин-т. — М., 1991 — С. 127—136.
181. Наер В. Л. Прагматика научных текстов / В. Л. Наер // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. — М.: Наука, 1984. — С. 5—39.
182. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1978. — Вып. 8. — С. 5—39.
183. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / А. И. Новиков. — М.: Наука, 1983. — 216 с.
184. Николов Л. Структуры человеческой деятельности: пер. с болг. / Л. Николов. — М.: Прогресс, 1984. — 176 с.
185. Обозов Н. Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия / Н. Н. Обозов // Психология межличностного познания. — М.: Педагогика, 1981. — С. 80—92.
186. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 22—129.
187. Павиленис Р. И. Проблема смысла: Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. — М.: Мысль, 1983. — 286 с.
188. Павлова Н. Н. Особенности употребления высказываний-предложений в диалогической речи / Н. Н. Павлова // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. Ин-т ин. яз им. М. Тореза. — М., 1988. — Вып. 306. Базовые грамматические единицы языка в речевой коммуникации. — С. 5—10.
189. Падучева Е. В. Понятие пресуппозиции в лингвистической семантике / Е. В. Падучева // Семантика и информатика. — М.: ВИНТИ, 1977. — Вып. 8. — С. 91—124.
190. Падучева Е. В. Прагматические аспекты связности диалога / Е. В. Падучева // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз., 1982. — Т. 41. — № 4. — С. 305—313.
191. Падучева Е. В. Прагматический источник связности диалога / Е. В. Падучева // Семинар проекта «Диалог», 1—6 марта 1982 г.: тезисы докл. — Тарту, 1982а. — С. 61—63.
192. Падучева Е. В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла / Е. В. Падучева // Семиотика и информатика. — М.: ВИНТИ, 1982. — Вып. 18. — С. 76—19.

193. Паршин П. Б. Интенции в коммуникации / П. Б. Паршин // Общественные науки за рубежом; Реферативный журнал. Сер. 6. «Языкознание». — М.: ИНИОН, 1991. — № 2. — С. 23—30.
194. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. — М.: Мысль, 1971. — 351 с.
195. Петренко В. Ф. Проблемы эффективного речевого воздействия в аспекте психолингвистики / В. Ф. Петренко // Оптимизация речевого воздействия. — М.: Наука, 1990 — С. 18—31.
196. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс. — М.: Логос, 2000. — 448 с.
197. Плотникова О. А. Стратегии контроля диалогического взаимодействия в интервью: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. А. Плотникова. — Омск, 2007. — 18 с.
198. Поспелова А. Г. Возможные подходы к решению проблемы экспрессивности и эмоциональности слова и предложения / А. Г. Поспелова // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. — Л., 1985. — Вып. 5. — С. 83—90.
199. Поспелова А. Г. Речевые приоритеты в английском диалоге: автореф. дис. на соискание уч. степени. доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Г. Поспелова. — СПб., 2001—72 с.
200. Поспелова А. Г. О дополнительных коммуникативно-прагматических функциях высказывания в английском языке / А. Г. Поспелова // Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. — Вып. 3. Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. — С. 53—57.
201. Постовалова В. И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта / В. И. Постовалова. — М.: Наука, 1982. — 224 с.
202. Потеня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 4. / А. А. Потеня. — М.—Л.: Изд-во Акад. Наук, 1941. — 320 с.
203. Потеня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потеня. — М.: Искусство, 1976. — 614 с.
204. Почепцов Г. Г. (мл.) Коммуникативная преформация / Г. Г. Почепцов мл.) // Механизмы вывода и обработки знаний в системах понимания текста Труды по искусственному интеллекту. — Тарту, 1983. — С. 110—117.
205. Почепцов Г. Г. После коммуникативные процессы / Г. Г. Почепцов // Рациональность и семиотика дискурса: сб. науч. тр. Института философии АН Украины, 1994. — С. 130—140.

206. Почепцов Г. Г. Теория и практика коммуникации / Г. Г. Почепцов. — М.: Центр, 1998. — 352 с.
207. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. — М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. — 352 с.
208. Почепцов Г. Г. (мл.) Семантический анализ этикетизации общения / Г. Г. Почепцов (мл.) // Уч. зап. Тартус. гос. ун-та, 1980. — Вып. 519. — С. 98–108.
209. Почепцов Г. Г. Положительность/отрицательность как семантический фактор в синтаксисе / Г. Г. Почепцов // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. — 1977. — Вып. 112. — С. 87–89.
210. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения (к построению теории прагматического синтаксиса) / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. — 1975. — № 6. — С. 15–25.
211. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. Почепцов // Языковое общение: Единицы и регулятивы: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та. — 1987. — С. 26–38.
212. Почепцов Г. Г. Фатическая коммуникация / Г. Г. Почепцов // Межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та. Семантика и прагматика синтаксических единств. — 1981. — С. 52–59.
213. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики / Г. Г. Почепцов. — К.: Выща школа, 1987. — 132 с.
214. Почепцов Г. Г. О коммуникативной типологии адресата / Г. Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. — Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986 — С. 10–17.
215. Почепцов Г. Г. Предложение / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1981. — С. 164–281.
216. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. — К.: Вища школа, 1986. — 115 с.
217. Прангишвили А. С. Исследование по психологии установки / А. С. Прангишвили. — Тбилиси: Мецниереба, 1967. — 340 с.
218. Пропп В. Я. Структурное и историческое изучение волшебной сказки / В. Я. Пропп // Семиотика. — М.: Радуга, 1983. — С. 566–585.
219. Пушкин А. А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей / А. А. Пушкин // Язык, дискурс и личность. — Тверь: ТГУ, 1990. — С. 50–59.
220. Пятигорский А. М. Избранные труды / А. М. Пятигорский. — М.: Языки рус. культуры, 1996. — 590 с.
221. Резник Р. В. Функции высказывания и функции компонентов высказывания / Р. В. Резник // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та ин.

- яз. им. М. Тореза: — М., 1990. — Вып. 355. Грамматические единицы языка в высказывании и тексте. — С. 76–80.
222. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика: Московские лекции и интервью / П. Рикёр. — М.: Academia, 1995. — 160 с.
223. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. — М.: Добросвет, 1997. — 600 с.
224. Романов А. А. О перформативах в речевом акте (к проблеме постановки вопроса) / А. А. Романов // Содержательный анализ основных языковых единиц. — Барнаул: АГУ, 1981. — С. 140–152.
225. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов. — М.: ИЯ АН СССР, 1988. — 183 с.
226. Ромашко С. А. Язык как деятельность и лингвистическая прагматика / С. А. Ромашко // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики: сб. обзоров. — М.: ИНИОН, 1984. — С. 137–135.
227. Рябцева Н. К. Ментальный модус: от лексики к грамматике / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка. Ментальные действия. — М.: Наука, 1993. — С. 51–57.
228. Савченко Л. Р. Стеб как дискурсивный феномен массовой коммуникации / Л. Р. Савченко // Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. — 2001. — № 520. — С. 73–79.
229. Селіванова О. О Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2008. — 712 с.
230. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов: пер. с англ. / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 18. — С. 242–264.
231. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов: пер. с англ. / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 170–194.
232. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты: пер. с англ. / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 195–222.
233. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний: пер. с англ. / Дж. Р. Серль // Философия. Логика. Язык. — М.: Прогресс, 1987. — С. 96–126.
234. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? пер. с англ. / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 151–169.
235. Сидоров Е. В. Проблемы речевой системности / Е. В. Сидоров. — М.: Наука, 1987. — 144 с.

236. Синельникова Л. Н. Язык, погруженный в жизнь / Л. Н. Синельникова // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе, 2001. — Вып. 2. — Ч. 1. Филологические науки. — С. 17–31.
237. Соковнин В. М. О природе человеческого общения (Опыт философского анализа) / В. М. Соковнин. — Фрунзе: Метеп, 1974. — 147 с.
238. Солганик Г. Я. К проблеме типологии речи / Г. Я. Солганик // Вопросы языкознания, 1981. — № 1. — С. 70–79.
239. Сорокин Ю. А. Общение и текст / Ю. А. Сорокин, Е. Б. Левченко // Лингвистическая прагматика и общение с ЭВМ. — М.: Наука, 1989. — С. 34–49.
240. Старикова Е. Н. Зарубежные теории речевой деятельности / Е. Н. Старикова // Язык и идеология: Критика идеалистических концепций функционирования и развития языка. — К.: Вища школа, 1981. — С. 114–136.
241. Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса (на материале английского языка) / Е. Н. Старикова. — К.: Вища школа, 1985. — 123 с.
242. Степанов В. Н. Провокационный вопрос с точки зрения прагмалингвистики / В. Н. Степанов // Московский лингвистический журнал. — 2006. — Т. 6. — № 2. — С. 157–180.
243. Степанов Ю. С. В мире семиотики / Ю. С. Степанов // Семиотика. — М.: Радуга, 1983. — С. 5–36.
244. Стриженко А. А. Психолингвистические основы социально-ориентированного общения: [учебное пособие] / А. А. Стриженко. — Барнаул: Изд-во АГУ, 1981. — 100 с.
245. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах: пер. с англ. / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1986. — Вып. 17. Теория речевых актов. — С. 130–150.
246. Ступин Л. П. Современный английский речевой этикет / Л. П. Ступин, К. С. Игнатъев. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. — 143 с.
247. Сусов И. П. О двух путях исследования содержания текста / И. П. Сусов // Значение и смысл речевых образований: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та, 1979. — С. 90–103.
248. Сусов И. П. Введение в языкознание / И. П. Сусов. — М.: АСТ: Восток-Запад, 2006. — 382 с.
249. Сусов И. П. Грамматика говорящего / И. П. Сусов // Актуальные проблемы коммуникативной грамматики. — Тула: Тульский гос. ун-т, 2000. — С. 130–138.
250. Сусов И. П. К предмету прагмалингвистики / И. П. Сусов // Содержательные аспекты предложения и текста: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та, 1983. — С. 3–15.

251. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы / И. П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единств: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та, 1984. — С. 3–12.
252. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та, 1989. — С. 9–16.
253. Сусов И. П. Языковое общение и лингвистика / И. П. Сусов // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та, 1985. — С. 3–12.
254. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения: [учебное пособие] / И. П. Сусов. — Калинин: Изд-во КГУ, 1980. — 51 с.
255. Сухих С. А. Типология языкового общения / С. А. Сухих // Язык, дискурс и личность. — Тверь: ТГУ, 1990. — С. 45–50.
256. Сучкова Н. П. Стереотипные оценочные реплики-реакции в английской разговорной речи: дис ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Сучкова Наталия Павловна. — Пятигорск, 1988. — 191 с.
257. Тарасов Е. Ф. Введение. Методологические основания исследования речевого общения / Е. Ф. Тарасов // Речевое общение: Проблемы и перспективы: сб. науч. — аналит. обзоров [сост. В. Г. Садур]. — М.: ИНИОН, 1983. — С. 5–15.
258. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие методология и теория / Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия / [под ред. Р. Г. Котова]. — М.: Наука, 1990. — С. 5–17.
259. Тарасов Е. Ф. К построению теории речевой коммуникации / Е. Ф. Тарасов // Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. — М.: Наука, 1979. — С. 5–147.
260. Тарасов Е. Ф. Проблематика изучения, описания и моделирования речевого общения / Е. Ф. Тарасов // Лингвистическая прагматика и общение с ЭВМ. — М.: Наука, 1989. — С. 5–34.
261. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие: методология и теория / Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. — М.: Наука, 1990. — С. 5–18.
262. Тарасов Е. Ф. Тенденции развития психолингвистики / Е. Ф. Тарасов — М.: Наука, 1987. — 168 с.
263. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. — М.: Наука, 1991. — С. 5–35.
264. Тейтмайер Б. Диалог: проблемы анализа / Б. Тейтмайер // Общение. Текст. Высказывание. — М.: Наука, 1989. — С. 71–83.

265. Томашевский Б. В. Теория литературы (Поэтика) / Б. В. Томашевский. — Л.: Госиздат, 1925. — 232 с.
266. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. — М.: Наука, 1983. — С. 227–285.
267. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ / В. Н. Топоров. — М.: Прогресс, 1995. — 623 с.
268. Троянов В. И. Личностные стратегии обоснования в дискурсе / Троянов В. И. // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин: Изд-во КГУ, 1989. — С. 37–45.
269. Труфанова И. В. Образ слушающего в языке / И. В. Труфанова // Филологические науки, 1997. — № 2. — С. 98–104.
270. Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. — М.: Просвещение, 1986. — 126 с.
271. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопросы языкознания, 1994. — № 3. — С. 105–115.
272. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. — М.: Высш. шк., 1990. — 173 с.
273. Туранский И. И. Средства интенсификации высказывания в английском языке: [учебное пособие к спецкурсу для студентов пед. ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. И. Туранский. — Куйбышев: Куйбышев, гос. пед. ин-т, 1987. — 78 с.
274. Успенский Б. А. Семиотика искусства / Б. А. Успенский. — М.: Языки рус. культуры, 1995. — 357 с.
275. Уфимцева Н. В. Мотивация в речевом воздействии: проблемы и концепции / Н. В. Уфимцева // Оптимизация речевого воздействия. — М.: Наука, 1990. — С. 56–68.
276. Формановская Н. И. Вы сказали «Здравствуйте»: Речевой этикет в нашем общении / Н. И. Формановская. — М.: Знание, 1982. — 158 с.
277. Формановская Н. И. Речевой этикет / Н. И. Формановская // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — С. 413–414.
278. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. — М.: Рус. яз., 1987. — 156 с.
279. Формановская Н. И. Функциональные и категориальные сущности устойчивых формул общения. автореф. дис. на соискание уч. степени. доктора филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. И. Формановская. — М., 1979. — 37 с.
280. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. — Киев: Ника — Центр, 1996. — 206 с.

281. Хартунг В. Деятельностный подход в лингвистике: результаты, границы, перспективы / В. Хартунг // Общение. Текст. Высказывание. — М.: Наука, 1989. — С. 41–55.
282. Хатиашвили Л. Г. Некоторые вопросы диалогического единства / Л. Г. Хатиашвили. — Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1988. — 73 с.
283. Хельбиг Г. Проблемы теории речевого акта / Г. Хельбиг // Иностранные языки в школе, 1978. — № 5. — С. 11–21.
284. Хинтиikka Я. Логика в философии—философия логики / Я. Хинтиikka // Логико—эпистемологические исследования: пер. с англ. — М.: Прогресс, 1980. — С. 35–67.
285. Холодович А. А. О типологии речи / А. А. Холодович // Историко-филологические исследования. — М.: Наука, 1967. — С. 202–208.
286. Холодович А. А. Курс общей лингвистики Ф. де Соссюра / А. А. Холодович // Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. — М., 1977. — С. 9–29.
287. Цирельсон Н. Ю. Взаимодействие иницирующих реплик и реплик—реакций в диалоге: На материале современного английского языка: дис... канд. филол. наук: 10.02.19, 10.02.04 / Наталья Юрьевна Цирельсон. — М., 2002. — 195 с.
288. Чахоян Л. П. О признаках высказывания / Л. П. Чахоян // Значение и смысл речевых образований: межвуз. сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та. — 1979. — С. 121–125.
289. Чахоян Л. П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка / Л. П. Чахоян. — М.: Высш. шк., 1979. — 168 с.
290. Чахоян Л. П., Функционально—семантические типы реплик—реакций в диалоге английских пьес 14–15 вв. / Л. П. Чахоян, Т. М. Власова // Функциональные особенности лингвистических единиц. — Краснодар, 1979. — С. 147–153.
291. Чахоян Л. П., Коммуникативная интенция в структуре речевого произведения / Л. П. Чахоян, Г. Д. Невзорова // Речевые акты в лингвистике и методике. — Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986. — С. 17–21.
292. Чахоян Л. П., Паронян Ш. А. Взаимодействие интенций как фактор, определяющий типы межличностного общения / Л. П. Чахоян, Ш. А. Паронян // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин: Изд-во КГУ, 1989. — С. 67–75.
293. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. — М.: Наука, 1991. — 240 с.
294. Человеческий фактор в языке. Коммуникация. Модальность. Дейксис. — М.: Наука, 1992. — 281 с.
295. Чухно А. А. Косвенные директивы и реакции на них: фактор адресата: (на материале английской диалогической речи): автореф. дис.

- на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. А. Чухно.— Ростов н/Д 2007.— 18 с.
296. Шатуновский И. Б. «Правда», «истина», «искренность», «правильность» и «ложь» как показатели соответствия / несоответствия содержания предложения мысли и действительности / И. Б. Шатуновский // Логический анализ языка. Культурные концепты.— М.: «Наука», 1991.— С. 31–38.
297. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова.— М.: Изд-во Азбуковик, 2003.— 377 с.
298. Шевеленкова Е. Д. Методологический анализ поведения как психологической категории / Е. Д. Шевеленкова // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та ин. яз. им. М. Тореза: — М., 1984.— Вып. 242. Речевое поведение и речевая деятельность студентов на иностранном языке.— С. 11–19.
299. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: [монография] / И. С. Шевченко.— Х.: Константа, 1998.— 168 с.
300. Шибутани Т. Социальная психология: Пер. с англ. / Т. Шибутани — М.: Прогресс, 1969.— 535 с.
301. Шилина М. В. Лингвистические средства создания экспрессивности в английском художественном тексте: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / М. В. Шилина.— М.: 2000.— 23 с.
302. Шишкина Т. С. Дискурсивная специфика констативного речевого акта в репликах участников неформального интервью / Т. С. Шишкина // Язык. Дискурс. Текст: материалы IV Международной научной конференции.— Ростов н/Д: НПО ПИ ЮФУ, 2009.— С. 52–54.
303. Шишкина Т. А. Косвенное высказывание в сверхфразовом диалогическом единстве (на материале немецкого языка): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Т. А. Шишкина.— М., 1984.— 21 с.
304. Шишкина Т. А. Косвенное высказывание в теории речевой деятельности / Т. А. Шишкина // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза: — М., 1983.— Вып. 209. Прагматика и структура текста.— С. 83–92.
305. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность.— Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984.— С. 146–196.
306. Шкловский В. Б. О теории прозы / В. Б. Шкловский.— М.: Сов. писатель, 1983.— 384 с.

307. Шпет Г. Сочинения / Г. Шпет.— М.: Правда, 1989.— 605 с.
308. Эйхенбаум Б. М. О прозе; о поэзии / Б. М. Эйхенбаум.— Л.: Худ. литература, 1986.— 453 с.
309. Эко У. Имя розы / У. Эко.— М.: Кн. палата, 1989.— 486 с.
310. Юдин Э. Г. Деятельность как объяснительный принцип / Э. Г. Юдин. // Вопросы философии.— 1976.— № 5.— С. 62–78.
311. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «За» и «против».— М., 1975.— С. 193–230.
312. Якобсон Р. О. В поисках сущности языка / Р. О. Якобсон // Семиотика.— М.: Радуга, 1983.— С. 102–118.
313. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л. П. Якубинский // Русская речь / под ред. Л. В. Щербы.— Пг., 1923.— Вып. 1.— С. 96–194.
314. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование / Л. П. Якубинский / [отв. ред. А. А. Леонтьев].— М.: Наука, 1996.— 208 с.
315. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко.— М.: Языки славянской культуры, 2001.— 384 с.
316. Яшенкова О. В. Оцінні номінації в англійському діалогічному мовленні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. / О. В. Яшенкова.— Київ: Націон.ун-т ім. Т. Шевченка, 1995.— 23 с.
317. Aarts F. English Syntactic Structures / F. Aarts, J. Aarts.— Oxford: Pergamon Press, 1982.— 189 p.
318. Adamzik K. Dialoganalyse: eine Disziplin auf der Suchenach ihrer Identität / K. Adamzik // Future perspectives of Dialogue Analysis.— Tübingen: Niemeyer, 1995.— P. 35–78.
319. Aijmer K. Conversational Routines in English: Convention and Creativity / K. Aijmer.— Cambridge: Longman, 1996.— 175 p.
320. Allwood J. Linguistic Communication as Action and Cooperation: A Study in Pragmatics / J. Allwood.— Göteborg: Univ. of Gothenburg, 1976.— 247 p.
321. Apostel L. Pragmatique Praxeologique: Communication et Action / L. Apostel // Le langage en context: Etudes Philos. et Ling. de Pragmatique.— Amsterdam: Eenhuis, 1980.— P. 191–315.
322. Atkinson J. Structures of Social Action / J. Atkinson, J. Heritage (eds.).— Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1984.— 210 p.
323. Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin.— London: Clarendon Press, 1962.— 167 p.
324. Auwera J. On the Meaning of Basic Speech Acts / J. Auwera // Journal of pragmatics.— 1980.— № 4.— P. 253–264.

325. Bach K. *Linguistic Communication and Speech Acts* / K. Bach, R. M. Harnish. — Cambridge, London: The MIT Press, 1980. — 327 p.
326. Ballmer T. *Speech Act Classification: A Study in the Lexical Analysis of English Speech Activity Verbs* / T. Ballmer, W. Brennenstuhl. — Berlin etc.: Springer, 1981. — 274 p.
327. Bell C. *Ritual Theory, Ritual Practice* / C. Bell. — New York: Oxford University Press, 1992. — 195 p.
328. Bhatia, V. K. *Analysing Genre: Language use in professional settings* / V. K. Bhatia. — London, New York: Longman, 1993. — XVIII, 246 p.
329. Bickhard M. H. *Cognition, Convention and Communication* / M. H. Bickhard. — New York: Praeger, 1980. — 270 p.
330. Blum-Kulka Sh. *Indirectness and Politeness in Requests: Same or Different?* / Sh. Blum-Kulka // *Journal of Pragmatics*. — 1987. — № 11. — P. 131–146.
331. Blum-Kulka Sh. *The Language of Requesting in Israeli Society* / Sh. Blum-Kulka, B. Danet, R. Gherson // J. P. Forgas (ed.) *Language and Social Situations*. — Berlin, New York: Springer – Verlag, 1985. — P. 113–139.
332. Blum-Kulka Sh. *The Metapragmatic Discourse in American-Israeli Families at Dinner* / Sh. Blum-Kulka, H. Sheffer // G. Kasper, Sh. Blum-Kulka (eds.) *Interlanguage Pragmatics*. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — P. 196–223.
333. Blum-Kulka Sh. *You Don't Touch Lettuce with Your Fingers: Parental Politeness in Family Discourse* / Sh. Blum-Kulka // *Journal of Pragmatics*. — 1990. — № 14. — P. 259–288.
334. Boden D. *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis* / D. Boden, D. H. Zimmerman (eds.). — Berkeley: University of California Press, 1991. — 305 p.
335. Bolinger D. *Intensification in English* / D. Bolinger // E. N. Starikova, N. N. Rayevskaya, N. N. Medvedeva (eds.) *Readings in Linguistics: Aspects of the Theory of Grammar*. — Kiev: Vysca Skola, 1984. — P. 87–99.
336. Brown P. *Politeness: Some Universals of Language Usage* / P. Brown, St. C. Levinson. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 345 p.
337. Brown P. *Universals in Language Usage: Politeness Phenomena* / P. Brown, St. C. Levinson // E. N. Goody (ed.) *Questions and Politeness: Strategies in Social interaction*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1978. — P. 56–324.
338. Brown R. *The Pronouns of Power and Solidarity* / R. Brown, A. Gilman // T. A. Sebeok (ed.) *Style in Language*. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960. — P. 253–276.

339. Cheepen C. *The Predictibility of Informal Conversation* / C. Cheepen. — London, New York: Pinter, 1990. — 132 p.
340. Cohen T. *Illocutions and Perlocutions* / T. Cohen // *Foundations of Language*. — 1973. — Vol. 9. — № 4. — P. 492–503.
341. Coulmas F. *Conversational Routine: Explorations in Standardised Situations and Patterned Speech* / F. Coulmas. — The Hague: Mouton, 1981. — 184 p.
342. Cordelia, M. *Complimenting Behaviour in Australian English and Spanish Speech* / M. Cordelia et al. — *Multilingua*. — 1995. — 14 (3). — P. 235–252.
343. Coulthard M. *An Introduction to Discourse Analysis* / M. Coulthard. — New York: Longman, 1992. — 212 p.
344. Cutting J. *Pragmatics and Discourse. A Resource Book for Students* / J. Cutting. — New York: Routledge, 2006. — 187 p.
345. Dascal M. *The Pragmatic Structure of Conversation* / M. Dascal // (On) Searle on Conversation. — Amsterdam; Philadelphia, 1992. — P. 35–56.
346. Davis R. *The Ritualization of Behavior* / R. Davis // *Mankind*. — 1981. — Vol. 13, № 2. — P. 103–111.
347. Davis S. *Perlocutions* / S. Davis // J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch (eds.) *Speech Acts Theory and Pragmatics*. — Dordrecht etc.: Reidel, 1980. — P. 37–55.
348. Dijk T. A. van *The Semantics and Pragmatics of Functional Coherence in Discourse* / T. A. van Dijk. — *Versus*, Bologna, 1980. — № 26/27. — P. 49–66.
349. Dijk T. A. van *Philosophy of Action and Theory of Narrative* / T. A. van Dijk // *Poetics*. — The Hague-Paris: Mouton, 1976. — Vol. 5. — № 4. — P. 287–338.
350. Dijk T. A. van. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse* / T. A. van. Dijk. — London-New York: Longman, 1977. — 261 p.
351. Dijk, T.A. van. *The Study of Discourse* // T.A. van Dijk. — London: Sage, 1997. — Vol. 1: *Discourse as structure and process*. — P. 1–34.
352. Edmondson W. J. *On Saying you're sorry* / W. J. Edmondson // *Conversational Routine*. — Hague, Paris: Mouton, 1981. — P. 273–288.
353. Edmondson W. *Spoken Discourse: A Model for Analysis* / W. Edmondson. — London, New York: Longman, 1981. — 217 p.
354. Fraser B. *Hedged performatives* / B. Fraser // P. Cole, J. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics*. — New York: Academic Press, 1975. — Vol. 3. *Speech Acts*. — P. 187–210.

355. Gass S. M. *Second language acquisition. An Introductory Course* / S. M. Gass, L. Selinker. — Hillside, N. J. etc.: Lawrence Erlbaum, 1994. — 265 p.
356. Goffman E. *Footing* / E. Goffman // *Semiotica*. — 1979. — № 25. — P. 1–29.
357. Goffman E. *Forms of Talk* / E. Goffman. — Oxford: Basil Blackwell, 1981. — 335 p.
358. Goffman E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior* / E. Goffman. — Harmondsworth: Penguin Books, 1967. — 270 p.
359. Goffman E. *Replies and Responses* / E. Goffman // *Language in Society*, 1976. — Vol. 5. — № 3. — P. 257–313.
360. Gordon D. *Conversational Postulates* / D. Gordon, G. Lakoff // *Syntax and Semantics*. New York: Academic Press, 1971. — Vol. 3. *Speech Acts*. — P. 83–106.
361. Grice H. P. *Logic and Conversation* / H. P. Grice // *Syntax and Semantics*. — New York: Academic Press, 1975. — Vol. 3. *Speech Acts*. — P. 41–58.
362. Grice H. P. *Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word Meaning* / H. P. Grice // *Foundations of Language*. — 1968. — Vol. 4. — № 3. — P. 225–242.
363. Gu Yu. *Politeness in Modern Chinese* / Yu Gu // *Journal of Pragmatics*. — 1990. — № 14. — P. 237–257.
364. Gumperz J. J. *Discourse Strategies* / J. J. Gumperz. — Cambridge: Cambridge University Press, 1982. — 247 p.
365. Harnish R. M. *A Projection Problem for Pragmatics* / R. M. Harnish // *Syntax and Semantics*. — New York: Academic Press, 1979. — Vol. 10. *Selections from the Third Groningen Round Table*. — P. 315–342.
366. Hatch E. *Rhetorical Analysis* / E. Hatch // *Discourse and Language Education*. — Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1992. — P. 164–208
367. Herbert R. K. *Sex-Based Differences in Compliment Behavior* / R. K. Herbert // *Language in Society*. — 1990. — 19 (2). — P. 201–224.
368. Herbert R. K. *The Ethnography of English Compliments and Compliment Responses: A Contrastive Sketch* / R. K. Herbert // Oleksy W. (ed.) *Contrastive pragmatics*. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1989. — P. 3–35.
369. Ho D. Y. *On the Concept of Face* / D. Y. Ho // *American Journal of Sociology*. — 1975. — № 81. — 867–84.
370. Holdcroft D. *Searle on Conversation and Structure* / D. Holdcroft, // (On) Searle on Conversation. — Amsterdam; Philadelphia, 1992. — P. 57–76.

371. Hu H. Ch. *The Chinese Concepts of «Face»* / H. Ch. Hu // *American Anthropologist*. — 1944. — № 46. — P. 45–64.
372. Hundsnurscher F. *On Insisting* / F. Hundsnurscher // *Possibilities and Limitations of Pragmatics*. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1981 — P. 343–357.
373. Hymes D. *Foundations in Sociolinguistics: an Ethnographic Approach* / D. Hymes. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974. — 223 p.
374. Janney R. W. *Universality and Relativity in Cross-Cultural Politeness Research: a Historical Perspective* / R. W. Janney, H. Arndt // *Multilingua*. — 1993. — № 12. — P. 13–50.
375. Johnson, D. *Entertaining and Etiquette for Today* / D. Johnson. — Washington, D.C.: Acropolis Books, 1979. — 168 p.
376. Katriel T. *Talking Straight: «Dugri» Speech in Israeli «Sabra culture»* / T. Katriel. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986. — 134 p.
377. Labov W. *Therapeutic Discourse* / W. Labov, D. Fanske. — New York: Academic Press, 1977. — 217 p.
378. Lakoff G. *On Generative Semantics* / G. Lakoff // D. Steinberg, I. Jakobovits (eds.) *Semantics. Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. — London, 1971. — P. 232–296.
379. Lakoff R. *Language and Woman's Place* / R. Lakoff. — New York: Harper and Row, 1975. — 83 p.
380. Lakoff R. *The Logic of Politeness: or Minding Your P's and Q's* / R. Lakoff // *Proceeding of the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1973. — P. 292–305.
381. Laser-Freeman D. *An Introduction to Second Language Acquisition Research* / D. Laser-Freeman, M. H. Long. — London, New York: Longman, 1993. — 236 p.
382. Leech G. N. *Exploration in Semantics and Pragmatics* / G. N. Leech. — Amsterdam: Benjamins, 1980. — 133 p.
383. Leech G. N. *Principles of Pragmatics* / G. N. Leech. — London, New York: Longman, 1983. — 250 p.
384. Levinson St. *Pragmatics* / St. Levinson. — Cambridge: CUP, 2000. — 420 p.
385. Lewandowska — Tomaszczyk B. *Praising and Complimenting* / B. Lewandowska–Tomaszczyk // Oleksy W. (ed.) *Contrastive pragmatics*. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1989. — P. 73–100.
386. Lyons J. *Semantics* / J. Lyons — Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1977. — 324 p.

387. MacIntyre P. D. Toward a Social Psychological Model of Strategy Use / P. D. MacIntyre // *Foreign Language Annals*. — New York, 1994. — Vol. 27, 2. — P. 185–195.
388. Manes J. Compliments: A Mirror of Cultural Values / J. Manes // N. Wolfson and E. Judd (eds.) *Sociolinguistics and language acquisition*. — Rowley (Mass.), London, Tokyo: Newbury House, 1983. — P. 96–102.
389. Mao L. M. R. Beyond Politeness Theory: 'Face' Revisited and Renewed / L. M. R. Mao // *Journal of Pragmatics*. — 1994. — № 21. — P. 451–486.
390. Mc Laughlin M. Conversation. How Talk Is Organized / M. Mc Laughlin. — Beverly Hills, C.A.: Sage, 1984. — 224 p.
391. Mehan, H. Learning lessons / H. Mehan. — Cambridge M. A.: Harvard University Press, 1979. — 184 p.
392. Morgan Y. Two Types of Conventions in Indirect Speech Acts / Y. Morgan // *Syntax and Semantics*. New York: Academic Press, 1978. — Vol. 9 *Pragmatics*. — P. 261–279.
393. Morpurgo-Tagliabue G. Grammar, Logic and Rhetoric in a Pragmatic Perspective / G. Morpurgo — Tagliabue // *Possibilities and Limitations of Pragmatics*. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1981. — P. 493–508.
394. O'Driscoll J. About Face: a Defence and Elaboration of Universal Dualism / J. O'Driscoll // *Journal of Pragmatics*. — 1996. — № 25. — P. 1–32.
395. Ohman R. Instrumental Style: Notes on the Theory of Speech as Action / R. Ohman // *Current Trends in Stylistics*. — Edmonton: Illin. Linguistic Research, 1972. — P. 115–141.
396. Penman R. Facework and Politeness: Multiple Goals in Courtroom Discourse / R. Penman // Tracy K., Coupland N. (eds.) *Multiple Goals in Discourse*. — Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 1990. — P. 15–38.
397. Perelman Ch. Le champs de l'argumentation / Ch. Le Perelman. — Bruxelles (ed.). De l'Universite de Bruxelles, 1970. — 408 p.
398. Pomerantz A. Compliment Responses: Notes on the Co-operation of Multiple Constraints / A. Pomerantz // Schenkein J. (ed.) *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. — New York: Academic Press, 1978. — P. 79–112.
399. Rathmayr R. Intercultural Aspects of New Russian Politeness / R. Rathmayr // *WU Online Papers in International Business Communication*. — Vienna: WU Vienna University of Economics and Business, 2008. — Series One: Intercultural Communication and Language Learning, 4. — Available at: <http://epub.wu.ac.at/1060/1/document.pdf>

400. Recanati F. Some Remarks on Explicit Performatives, Indirect Speech Acts, Locutionary Meaning and Truth — Value / F. Recanati // Searle J. R., Kiefer F., Bierwisch M. (eds.) *Speech Acts Theory and Pragmatics*. — Dordrecht etc.: Reidel, 1980. — P. 205–220.
401. Rosengren I. The Indirect Speech Acts / I. Rosengren // *Wege zur Universalien Forschung*. Tübingen: Niemeyer, 1980. — P. 462–468.
402. Ross J. R. On Declarative Sentences / J. R. Ross // *Readings in English Transformational Grammar*. — Waltham: Ginn & Co, 1970. — P. 222–272.
403. Sacks H., Schegloff E., Jefferson J. A Simplest Systematic for the Organization of Turntaking for Conversation / H. Sacks, E. Schegloff, J. Jefferson // *Language*. — 1974. — Vol. 50. — P. 696–733.
404. Sadock J. M. Towards a Linguistic Theory of Speech Acts / J. M. Sadock. — New York: Academic Press, 1974. — 168 p.
405. Sanford D. H. Competing Semantics of Vagueness: Many Values Versus Supertruth / D. H. Sanford. — *Synthese*, 1976. — Vol. 33. — № 2. — P. 13–34.
406. Schegloff E. A. On Some questions and ambiguities in conversation / E. A. Schegloff // *Current Trends in Textlinuistics*. — Berlin-New York: de Gruyter, 1978. — P. 81–102.
407. Schenkein J. *Studies in Conversational Interaction* / J. Schenkein (ed.). — New York: Academic Press, 1978. — 173 p.
408. Searle J. R. *Conversation* / J. R. Searle, et al // (On) Searle on Conversation. — Amsterdam: J. Benjamins Pub. Co., 1992. — P. 7–29.
409. Searle J. R. *Expression and Meaning* / J. R. Searle. — Cambridge: Cambridge University Press, 1979. — 187 p.
410. Searle J. R. *Foundations of Illocutionary Logic* / J. R. Searle, D. Vanderveken. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — 227 p.
411. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* / J. R. Searle. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — 203 p.
412. Sinclair J. Priorities in Discourse Analysis / J. Sinclair // *Advances in Spoken Discourse Analysis*. — London; New York, 1992. — P. 79–88.
413. Sinclair J. *Towards an Analysis of Discourse* / J. Sinclair, M. Coulthard. — London: Oxford University Press, 1975. — 163 p.
414. Sokeland W. *Indirektheit von Sprechhandlungen: eine Linguistische Untersuchung*. Tübingen: Niemeyer, 1980. — 168 s.
415. Stalnaker R. C. *Pragmatics* / R. C. Stalnaker // *Synthese*. — Dordrecht, Boston, 1970. — Vol. 22. — № 1/2. — P. 272–289.
416. Stenström A-B. *An Introduction to Spoken Interaction* / A-B. Stenström. — London, 1994. — 277 p.

417. Stiles W. Classification of Intersubjective Illocutionary Acts / W. Stiles // *Language in Society*.— 1981.— Vol. 10.— P. 227–249.
418. Strawson P.E. Intention and Convention in Speech Acts / P.E. Strawson // *Pragmatics: A Reader*.— Oxford; New York, 1991.— P. 290–301.
419. Swiggers P. The Supermaxim of Conversation / P. Swiggers // *Dialectica*.— Lausanna, 1981.— Vol. 35.— P. 303–306.
420. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics / J. Thomas.— London: Longman, 1995.— 319 p.
421. Ting-Toomey S. The Matrix of Face: An Updated Face-Negotiation Theory / S. Ting-Toomey // W.B. Gudykunst (ed.) *Theorizing about Intercultural Communication*.— London: SAGE Publications, 2005.— P. 71–92.
422. Ting-Toomey S. (ed.) *The Challenge of Face-Work: Cross-Cultural and Interpersonal Issues* / S. Ting-Toomey (ed.).— New York: University of New York Press, 1994.— 205 p.
423. Turner K. The Principal Principles of Pragmatic Inference: Politeness / K. Turner // *Language Teaching*.— 1996.— № 29.— P. 1–13.
424. Verschueren J. On Speech Act Verbs / J. Verschueren.— Amsterdam: John Benjamins B.V., 1980.— 83 p.
425. Watson R. Symbolic Interactionism / R. Watson // *Handbook of Pragmatics: Manual*.— Amsterdam, Philadelphia, 1995.— P. 520–527.
426. Watts R.J., Ide S., Ehlich K. (eds.) *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice* / R.J. Watts, S. Ide, K. Ehlich (eds.).— Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.— 300 p.
427. Watts, R.J. *Politeness* / Watts R.J.— Cambridge: Cambridge University Press, 2003.— 270 p.
428. Wierzbicka A. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction* / A. Wierzbicka.— Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991.— 502 p.
429. Wierzbicka A. *English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary* / A. Wierzbicka.— Canberra, Sydney etc.: Australian National University Press, 1987.— 500 p.
430. Wilson St. R., Kim M.— S., Meischke H. Evaluating Brown and Levinson's Politeness Theory: A Revised Analysis of Directives and Face / St. R. Wilson, M.— S. Kim, H. Meischke // *Research on Language and Social Interaction*.— 1991.— № 25.— P. 215–52.
431. Wolfson N. An Empirically Based Analysis of Complimenting in American English / N. Wolfson, E. Judd (eds.) // *Sociolinguistics and Language Acquisition*.— Rowley (Mass.), London, Tokyo: Newbury House Publishers, 1983.— P. 82–95.

432. Wolfson N. *Perspectives* / N. Wolfson // *Sociolinguistics and TESOL*.— London: Newbury House Publishers, 1989.— 215 p.
433. Wolfson N. The Compliment as a Social Strategy // *Papers in Linguistics: International Journal of Human Communication* / N. Wolfson, J. Manes.— 1980.— Vol.13.— № 3.— P. 391–410.
434. Wright G. H., von *The Varieties of Goodness* / G. H. von Wright.— London: Routledge and Kegan Paul, 1963 — XIV, 222 p.
435. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory / D. Wunderlich // *Speech Act Theory and Pragmatics*.— Dordrecht, 1980.— P. 291–312.
436. Wunderlich D. *Studien zur Sprechakttheorie* / D. Wunderlich.— Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1976.— 417 s.
437. Yahya-Othman S. Covering One's Social Back: Politeness among the Swahili / S. Yahya-Othman // *Text*.— 1994.— № 14.— P. 141–161.
438. Yule G. *Pragmatics* / G. Yule.— Oxford: Oxford University Press, 1996.— 138 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Albee E. *Tiny Alice* / E. Albee.— New York: Pocket Books, 1968.— 184 p.
2. Albee E. *Two Plays* / E. Albee.— New York: New American Library, 1961.— 127p.
3. Anderson M. *Barefoot Athens* M. Anderson // *Contemporary American Drama*.— New York: The Macmillan Company, 1964.— P. 257–334.
4. Behrman S.N. *The Second Man* / S.N. Behrman // *Twenty-five Best Plays of the Modern American Theatre*.— New York: Crown Publishers, 1954.— P. 333–370.
5. Bolt R. *A Man of All Seasons* / R. Bolt // *New English Dramatists*.— London: Penguin Books, 1963.— Vol. 6.— P. 21–118.
6. Bradbury R. *Short Stories* / R. Bradbury.— Moscow: Raduga Publishers, 1983.— 382 p.
7. Chase J. H. *There's a Hippie on the Highway* / J. H. Chase.— London: Panther Books Ltd., 1977.— 160 p.
8. Cheever J. *Selected Short Stories* / J. Cheever.— Moscow: Progress Publishers, 1986.— 342 p.
9. Christie A. *The Gentleman Dressed in Newspaper* / A. Christie // *English Short Stories*.— Moscow: Raduga Publishers, 1988.— P. 282–288.
10. Collier J. *Incident on a Lake* / Collier J. // *English Short Stories of the 20th Century*.— Moscow: Raduga Publishers, 1988.— P. 338–342.
11. Cooper W. *Immortality at Any Price*. / W. Cooper.— London: Sinclair Stevenson Limited, 1991.— 234 p.
12. Coward N. *Plays* / N. Coward.— London: Eyre Methuen Ltd., 1980.— Vol. 2.—360p.
13. Deevy T. *Katie Roche* / T. Deevy.— London, Southampton: Camelot Press Ltd., 1936.— P. 607–700.
14. Donleavy J. P. *The Plays* / J. P. Donleavy.— London: Penguin Books, 1974.— 351p.
15. Dukes A. *Such Men are Dangerous* / A. Dukes // *Famous Plays of Today*.— London: Victor Gollancz Ltd., 1929.— P. 485–576.
16. Dunne D. *The Two Mrs Grenvilles*. / D. Dunne.— New York: Bantam Books, 1987.— 374 p.
17. Eliot T. S. *The Family Reunion* / T. S. Eliot.— London: Faber and Faber, 1979.— 126 p.
18. Glaspell S. *Frifles* / S. Glaspell // *English One Act Plays of Today*.— London: Oxford University Press, 1965.— P. 173–194.
19. Gloag J. *Love as a Foreign Language*. / Gloag J.— London: Sinclair — Stevenson Limited, 1991.— 261 p.
20. Gunn R. J. *The Island Dreamer*. / R. J. Gunn — London: Grafton Books, 1991.— 558p.
21. Gunn R. J. *True Friends*. / R. J. Gunn — London: Grafton Books, 1993.— 532p.
22. Golding W. *The Inheritors* / W. Golding.— London, Boston: Faber and Faber, 1981.— 233 p.
23. Hailey A. *The Money Changers*. / A. Hailey — New York: Corgi Books, 1991.— 544 p.
24. Hemingway E. *Fiesta* / E. Hemingway.— Moscow, 1981.— 246 p.
25. Hellman L. *The Autumn Garden* / L. Hellman // *Three American Plays*.— Moscow: Progress Publishers, 1972.— P. 129–220.
26. Hemingway E. *The Killers* // Mc Conochie J. A. *20-th century American Short Stories*.— Москва: Высшая школа, 1979.— P. 18–43.
27. Hoffe M. *Many Waters* / M. Hoffe // *Famous Plays of Today*.— London: Victor Gollancz Ltd., 1929.— P. 239–348.
28. Hotchner A. E. *Doris Day: Her Own Story* / A. E. Hotchner.— New York: Bantam Books, 1976.— 362 p.
29. Kaufman G. *Beggar on Horseback* / G. Kaufman, M. Connelly // *Twenty-Five Best Plays of the Modern American Theatre*.— New York: Crown Publishers, 1954.— P. 123–162.
30. Lessing D. *Each His Own Wilderness* / D. Lessing // *New English Dramatists*.— London: Penguin Plays, 1960.— Vol. I.— P. 41–96.
31. Levy B. W. *Mrs. Moonlight* / B. W. Levy // *Famous Plays of Today*.— London: Victor Gollancz Ltd., 1929.— P. 577–670.
32. Ludlum R. *The Holcroft Covenant*. / R. Ludlum — London: Grafton Books, 1979.— 608 p.
33. Maclean A. *When Eight Bells Toll* / A. Maclean.— London, Glasgow: Collin Fontane Books, 1976.— 223 p.
34. Maltz A. *Selected Stories* / A. Maltz.— Moscow: Foreign Language Publishing House, 1951.— 327 p.
35. March W. *Bill's Eyes* // *Eleven American Stories*.— Moscow: Progress, 1978.— P. 113–127.
36. Maugham W. S. *Collected Plays* / W. S. Maugham.— London: Windmill Press, 1952.— 310 p.
37. Maugham W. S. *The Moon and Sixpence* / W. S. Maugham.— Moscow: Progress Publishers, 1972.— 239 p.
38. Miller A. *Death of a Salesman* / A. Miller.— New York: The Viking Press, 1959.— 139 p.

39. Miller A. *The Price* / A. Miller.— New York: The Viking Press, 1968.— 116p.
40. Mortimer J. *The Dock Brief* / J. Mortimer // *English One-Act Plays of Today*.— London: Oxford University Press, 1965.— P. 195–236.
41. Murdoch I. *The Book and the Brotherhood*. / I. Murdoch — London: Penguin Books, 1988.— 601 p.
42. Murdoch I. *The Message to the Planet*. / I. Murdoch — London: Penguin Books, 1990.— 563 p.
43. Murdoch I. *The Sandcastle*. / I. Murdoch. — Ленинград: Просвещение. Ленингр. отд-е, 1975.— 216 с.
44. O'Neill E. *Long Day Journey into Night* / E. O'Neill // *Three American Plays*.— Moscow: Progress Publishers, 1972.— P. 9–128
45. Osborne J. *Epitaph for George Dillon* / J. Osborne, A. Greighton // *New English Dramatists*.— London: Penguin Books, 1960.— Vol.2.— P. 141–221.
46. Osborne J. *West of Suez* / J. Osborne // *Modern English Drama*.— Moscow: Raduga Publishers, 1984.— P. 382–455.
47. Parker L.N. *Disraeli* / L.N. Parker.— London: John Lane, The Bodley Head, 1910.— 149 p. Pinter H. *The Dumb Waiter* / H. Pinter // *Plays of Modern Theatre*.— Leningrad: Prosveshcheniye, 1970.— P. 111–131.
48. Pascal F. *Slam Book Fever*. / F. Pascal.— New York: Bantam Books, 1988.— 475 p.
49. Pinter H. *Plays: Four*. / H. Pinter.— London: Faber and Faber, 1991.— 406 p.
50. Pinter H. *Plays: One*. / H. Pinter.— London: Faber and Faber, 1991.— 375 p.
51. Priestley J. B. *Time and the Conways and Other Plays* / J. B. Priestly.— London: Penguin Books, 1977.— 302 p.
52. Priestly J. B. *Mother's Day* / J. B. Priestly // *English One-Act Plays of Today*.— London: Oxford University Press, 1965.— P. 149–172.
53. Rattigan T. *The Browning Version* / T. Rattigan // *English One-Act Plays of Today*.— London: Oxford University Press, 1965.— P. 1–60.
54. Robertson W. G. *The Slippers of Cinderella* / W. G. Robertson // *Eight Modern Plays*.— London, Edinburg and New York: Thoman Nelson & Sons Ltd., 1937.— P. 49–80.
55. Saunders J. *Neighbours and Other Plays* / J. Saunders.— London: Andre Deutsch, 1968.— 184 p.
56. Schary D. *The Highest Tree* / D. Schary // *Contemporary American Drama*.— New York: The Macmillan Company, 1964.— P. 173–254.
57. Shannon D. *Family Money*. / Shannon D.— New York: Bantam Books, 1984.— 547 p.
58. Shaw G. B. *Four Plays* / G. B. Shaw.— Moscow: Foreign Language Publishing House, 1952.— 356 p.

59. Sherriff R. C. and Casalis J. *St. Helena* / R. C. Sherriff and J. Casalis // *Famous Plays of 1935–1936*.— London, Southampton: Camelot Press Ltd., 1936.— P. 9–144.
60. Smith D. *Call It a Day* / D. Smith.— London, Southampton: Camelot Press Ltd., 1936.— P. 145–296.
61. Spark M. *The Public Image* / M. Spark.— Moscow: Progress Publishers, 1976.— 292 p.
62. Steinbeck J. *The Winter of Our Discontent* / J. Steinbeck.— Moscow: Vyssaja Skola, 1985.— 271 p.
63. Storey D. *In Celebration. The Contractor* / D. Storey.— London: Penguin Books, 1970.— 220 p.
64. Suckow R. *A Start in Life* / R. Suckow R. // *Eleven American Stories*.— Moscow: Progress, 1978.— P. 98–112.
65. Sutro A. *The Perplexed Husband* / A. Sutro.— London: Samuel French Publishers, Ltd., 1913.— 120 p.
66. Thompson E. *On Golden Pond* / E. Thompson.— New York: New American Library, 1981.— 191 p.
67. Thurber J. *The Secret Life of Walter Mitty* // Mc Conochie J. A. *20-th century American Short Stories*.— Москва: Высшая школа, 1979.— P. 97–118.
68. Tushnet L. *The Klausners*. / L. Tushnet // *Eleven American Stories*.— Moscow: Progress, 1978.— P. 5–32.
69. Updike J. *Couples*. / J. Updike.— London: Penguin Books, 1968.— 506 p.
70. Updike J. *Rabbit at Rest*. / J. Updike.— London: Penguin Books, 1991.— 512 p.
71. Updike J. *Rabbit, Run*. / J. Updike.— London: Penguin Books, 1964.— 249p.
72. Waterhouse K. and Hall W. *Billy Liar* / K. Waterhouse, W. Hall // *Modern English Plays*.— Moscow: Progress Publishers, 1966.— P.143–231.
73. Wesker A. *Plays* / A. Weker.— London: Penguin Books, 1980.— 266 p.
74. West D. *The Richer, the poorer* / D. West // *Still Life*.— Ленинград: Просвещение. Ленингр. отд-е, 1975.— P. 155–159.
75. Whiting J. *The Devils* / J. Whiting // *New English Dramatists*.— London: Penguin Books, 1963.— Vol. 5.— P. 119–206.
76. Wilde O. *The Importance of Being Earnest* / O. Wilde // *Eight Great Comedies*.— New York: New American Library, 1958.— P. 286–345.

Наукове видання

**Липко Ірина Петрівна
Артеменко Тетяна Миколаївна
Зайцева Маргарита Олексіївна
Міщенко Вікторія Яківна**

**НАРИСИ З ЛІНГВІСТИЧНОГО
АНАЛІЗУ ДИСКУРСУ:
ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Монографія

За загальною редакцією Липко І.П.

Підписано до друку 08.04.2014 р. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Petersburg. Друк офсетний. Ум. друк арк. 12,75.
Тираж 1000 прим. Замовлення_____.

Фірма «БУРУН і К»
61166, Україна, м. Харків, пр. Леніна, 40, к. 509-г. Тел. (057)719-59-83.
Свідоцтво: ДК № 1419 від 07. 07. 2003 р.

Віддруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у друкарні «Юнісофт»